

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı

KÜRESELLEŞME –KRİZ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN BÜYÜME STRATEJİSİNDEKİ DEĞİŞİM (1980-2018)

Yüksek Lisans Tezi

Tuğçe KARAÇOBAN

Sivas
Aralık 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı

**KÜRESELLEŞME – KRİZ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN BÜYÜME
STRATEJİSİNDEKİ DEĞİŞİM (1980-2018)**

Yüksek Lisans Tezi

Tuğçe KARAÇOBAN

Tez Danışmanı
Dr.Öğr.Üyesi Yunus Emre BİROL

Sivas
Aralık 2020

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu yüksek lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

31./12/2020

Tuğçe KARAÇOBAN

TEŐEKKÖR

Yüksek lisans tez çalışmam sürecinde desteklerini, bilgi ve fikirlerini benden esirgemeyen, çalışmanın planlanma ve yürütölme sürecinde her zaman bana destek olan sayın danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre BİROL'a katkılarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez çalışmamızı hazırlarken geçirdiğimiz zor süreçlerde her zaman pes etmememiz gerektiğini hatırlatan ve destek olan değerli arkadaşlarıma ve Gamze ASLAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım boyunca her daim yanımda olan, bana olan inançlarını hiçbir zaman kaybetmeyen, çok değerli annem Nedret Tölin KARAÇOBAN'a, babam Cemal KARAÇOBAN'a ve kardeşlerime sonsuz sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLO LİSTESİ	v
ŞEKİL LİSTESİ	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TÜRKİYE	3
1.1. Küreselleşme Kavramı	3
1.2. Küreselleşme Sürecinin Düşünsel Arka Planı	4
1.2.1. Aydınlanma Düşüncesi	4
1.2.2. Kapitalizm	6
1.3. Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Arka Planı	6
1.3.1. Coğrafi Keşifler	7
1.3.2. Sanayi Devrimi	7
1.3.3. Fransız Devrimi	9
1.3.4. Dünya Savaşları	9
1.3.5. Soğuk Savaş ve Sovyetler Birliği'nin Dağılması	11
1.4. Küreselleşme Sürecinde Aktörler	12
1.5. Küreselleşme Sürecinin Boyutları	16
1.5.1. Siyasi Boyut	16
1.5.2. Ekonomik Boyut	17
1.5.3. Kültürel Boyut	18
1.5.4. Toplumsal Boyut	19
1.5.5. Çevresel Boyut	20
1.6. Küreselleşme Sürecinin Sonuçları	21
1.6.1 Zaman-Mekân Sıkışması	21
1.6.2. Ulus-Devlet Egemenliği	22
1.6.3. Mikro Milliyetçilik	26
1.6.4. Küresel Yönetişim	28

1.6.5. Yerelleşme	31
1.7. Küreselleşme ve Türkiye	33
2. BÖLÜM.....	41
2. KRİZ KAVRAMI VE TÜRKİYE	41
2.1. Ekonomik Kriz Kavramı	41
2.2. Ekonomik Kriz İle İlgili Temel Kavramlar	41
2.2.1. Resesyon	42
2.2.2. Deflasyon	42
2.2.3. Depresyon	42
2.2.4. Deflasyonist Açık	43
2.2.5. Stagflasyon.....	43
2.2.6. Hiperenflasyon.....	43
2.2.7. Devalüasyon/Revalüasyon.....	44
2.2.8. Moratoryum	44
2.3. Ekonomik Kriz Türleri	45
2.3.1. Reel Sektör Krizleri	47
2.3.2. Finansal Krizler.....	47
2.3.2.1. Finansal Kriz Türleri.....	49
2.3.2.2. Finansal Kriz Modelleri	54
2.4. Ekonomik Krizlerin Kapsamı.....	60
2.4.1. Ulusal Krizler.....	60
2.4.2. Bölgesel Krizler	60
2.4.3. Küresel Krizler.....	61
2.5. Yakın Tarihte Dünyada Yaşanmış Krizler	61
2.5.1. Meksika Krizi	61
2.5.2. Rusya Krizi	64
2.5.3. Güneydoğu Asya Krizi	66
2.5.4. Brezilya Krizi.....	67
2.5.5. Arjantin Krizi	69
2.5.6. ABD Konut Piyasaları Krizi	69
2.6. Yakın Tarihte Türkiye’de Yaşanmış Krizler	71
2.6.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları	72

2.6.2. 1982 Bankerler Krizi	73
2.6.3. 1994 Finansal Krizi	75
2.6.4. 1998-1999 Ekonomik Krizi	78
2.6.5. 2000 ve 2001 Ekonomik Krizleri	79
2.6.6. 2008 Küresel Finans Krizi	83
3. BÖLÜM.....	91
3. KÜRESELLEŞME-KRİZ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN BÜYÜME STRATEJİSİ	91
3.1. Ekonomik Büyüme Kavramı.....	91
3.1.1. Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları	92
3.1.1.1. Emek Verimliliğindeki Artış.....	92
3.1.1.2. Sermaye Birikimi	92
3.1.1.3. Doğal Kaynaklar	93
3.1.1.4. Teknolojik Gelişmeler	93
3.1.2. Ekonomik Büyüme Teorileri	94
3.1.2.1. Merkantilizm.....	94
3.1.2.2. Fizyokratlar	94
3.1.2.3. Klasik Büyüme Teorisi	95
3.1.2.4. Keynesyen Büyüme Teorisi.....	96
3.1.2.5. Harrod-Domar Modeli	96
3.1.2.6. Neoklasik Büyüme Teorisi	97
3.1.2.7. Lucas’ın Modeli	98
3.1.2.8. Barro’nun Modeli.....	98
3.1.2.9. Romer’in Modeli.....	99
3.1.3. İktisadi Büyümenin Karakteristik Özellikleri.....	99
3.1.4. İktisadi Büyüme Modellerinde Kullanılan Değişkenler	100
3.1.5. İktisadi Büyüme Performansı	102
3.1.6. Ekonomik Büyümenin Yararları.....	102
3.2. Türkiye’de İktisadi Büyümenin Tarihsel Gelişimi.....	103
3.2.1. 1923-1938 Dönemi	103
3.2.2. 1939-1946 Dönemi	104
3.2.3. 1947-1960 Dönemi	104

3.2.4. 1961-1980 Dönemi	104
3.2.5. 1981-2001 Dönemi	105
3.2.6. Küresel Kriz ve Sonrası	105
3.2.7 Dünya Ekonomisinde Büyüme ve Türkiye'ye Yansımaları	106
3.3. Türkiye'nin Büyüme Stratejisinin Avantajları ve Dezavantajları	107
3.3.1. Güçlü Yönler.....	107
3.3.2. Zayıf Yönler.....	108
3.3.3. Olası Fırsatlar.....	110
3.3.4. Olası Tehditler	110
3.4. Türkiye'nin Büyüme Stratejisinin Amaçları ve Hedefleri	111
3.4.1. Stratejik Amaçlar	111
3.4.2. Stratejik Hedefler.....	112
3.4.3. Stratejik Amaç ve Hedefleri Gerçekleştirecek Faaliyetler	113
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	121
ÖZ GEÇMİŞ.....	139

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Birinci ve İkinci Nesil Finansal Kriz Modellerinin Karşılaştırılması	58
Tablo 2: 1955-1993 Dönemi Meksika Ekonomik Performansı	62
Tablo 3: Reel GSYİH Büyüme ve Enflasyon Oranları: Rusya (1991–1997)	64
Tablo 4: Tayland, Filipinler, Güney Kore, Malezya ve Endonezya Net Sermaye Akışı (Milyar \$).....	66
Tablo 5: ABD Mortgage Krizinin Süreçleri.....	71
Tablo 6: Türkiye'de Doların DİBS Faizine Göre Reel Getirisindeki Gelişmeler (Yıllık Artış Oranı %)	76
Tablo 7: İnterbank Gecelik Faiz Oranları: En Yüksek, En Düşük, Ortalama ve Standart Sapma	82
Tablo 8: Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi (%).....	85
Tablo 9: Türkiye'nin 2002-2007 Büyüme Performansı.....	86
Tablo 10: 2008-2014 Makroekonomik Göstergeler.....	87

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Ekonomik Krizin Nedenleri.....	46
Şekil 2:Ekonomik Kriz Türleri	47
Şekil 3: Finansal Krizlerin Oluşum Süreci	48
Şekil 4: Finansal Krizler	49
Şekil 5: Bankacılık Krizleri ve Ülkelerin Etkilenme Oranları.....	52
Şekil 6: Bankacılık Krizi Süreci	53
Şekil 7: Birinci Nesil Finansal Kriz Modellerinde Krizin Oluşum Süreci	56
Şekil 8: Doğrudan ve Portföy Yatırımları (Milyar \$).....	84
Şekil 9: Türkiye’deki İşsizlik Oranları	85
Şekil 10: Üretim İmkânları Eğrisi.....	91
Şekil 11: Ekonomik Büyüme Oranları	106

ÖZET

Ülkeler arasındaki etkileşim ve teknolojik gelişmelerin büyük etkisiyle birlikte 20. yüzyılın özellikle son yıllarında siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarda dünyada hızlı bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Dünyadaki kutuplaşmaların etkinliğini yitirmesiyle ortaya çıkan bu durum, bir değişim sürecinin başlangıcı olmuştur. 1980’li yıllarda serbest mal ve hizmet ticareti şeklinde kendini gösteren bu değişim, 1990’lı yıllarda, serbest para ve sermaye hareketleri şeklinde kendini göstermiştir. Küreselleşme olarak ifade edilen bu değişim, toplumsal hayatı siyasi, sosyal ve iktisadi yönden ciddi anlamda etkilemiştir. Bu doğrultuda toplumların siyasi, sosyal ve iktisadi bir takım önlemleri hayata geçirmesi gerekmiştir. Gerekli yapısal düzenlemeleri başarılı bir şekilde uygulayabilen ülkeler uluslararası sermaye ve teknolojik gelişme gibi küreselleşmenin olumlu sonuçlarından faydalanabilecektir. Bu bağlamda Türkiye’nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelere düşen görev ulusal pazarlarını sermayeye açmak ve küreselleşen dünyaya ayak uyduracak bir dizi ekonomik yapısal dönüşümleri hayata geçirmektir. Ancak bu sürecin ekonomik kriz gibi bir takım olumsuz sonuçlara yol açması da muhtemeldir. Bu çalışmada küreselleşme-kriz bağlamında Türkiye’nin 1980-2018 dönemi büyüme stratejileri değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’nin güçlü ve zayıf yönleri, olası fırsat ve tehditleri ve stratejik amaç ve hedefleri ile stratejik amaç ve hedefleri gerçekleştirecek faaliyetler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Ekonomik Kriz, Ekonomik Büyüme, Türkiye.

ABSTRACT

With the great influence of interaction and technological developments between countries, a rapid transformation emerged in the world in political, social and economic structures, especially in the last years of the 20th century. This situation, which occurs when polarizations in the world lose their effectiveness, has been the beginning of a process of change. This change, which showed itself in the form of free goods and services trade in the 1980s, was shown in the 1990s in the form of free money and capital movements. This change, which is expressed as globalization, has seriously affected social life politically, socially and economically. Accordingly, societies have needed to implement a number of political, social and economic measures. Countries that can successfully implement the necessary structural regulations will be able to benefit from the positive consequences of globalization, such as international capital and technological development. In this context, the task of developing countries, including Turkey, is to open their national markets to capital and implement a series of economic structural transformations that will keep pace with the globalized world. However, this process is also likely to have a number of negative consequences, such as the economic crisis. In this study, Turkey's growth strategies for the period 1980-2018 have been evaluated in the context of globalization-crisis. In this direction, Turkey's strengths and weaknesses, possible opportunities and threats and strategic objectives and objectives and activities to achieve strategic objectives and objectives have been put forward.

Keywords: Globalization, Economic Crisis, Economic Growth, Turkey.

GİRİŞ

Dünyanın hem bu denli basit görünmesi hem de oldukça karmaşık olması şüphesiz küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan bir algılayış biçimidir. Bu süreçte insanlar yeni icatlar yapmış, kıtaları aşmış, yeni keşiflerde bulunmuş ve zamanla sınırlı bir dünyaya karşılık sınırsız bilginin olduğunun farkına varmıştır. Artık mekânların bir önemi kalmamış, saatler içerisinde dünya dolaşılır vaziyete gelmiştir. Zamanın akışı ve bilginin sınırsızlığı insanları yeni keşiflere yönlendirmiştir ve yönlendirmeye devam etmektedir. Elbette bu basitlik, karmaşıklık, zaman-mekân ve bilgideki sınır ve sınırsızlıklar geçtiğimiz yüzyıl içerisinde özellikle gündeme gelmiş ve “küreselleşme” adı verilen bir kavramla yükselişe geçmiştir.

Küreselleşme, içerisinde basitlik, karmaşıklık; sınırlılık, sınırsızlık gibi birçok zıtlığı içerisinde barındıran bir kavram olarak ifade edilebilir. Bu zıtlıklardan yola çıkarak bu çalışmada “küreselleşme” ve “ekonomik kriz” başlamında Türkiye’nin büyüme stratejisindeki değişimin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada küreselleşme süreci ve bu süreç içerisinde yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye’nin ekonomik büyüme perspektifi üzerindeki yansımalarının üç bölümde incelenmesi planlanmaktadır. Önce küreselleşme kavramının, ardından ekonomik kriz kavramının tanıtılmasını müteakip küreselleşme ve kriz bağlamında Türkiye’nin büyüme stratejisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk önce küreselleşme kavramı tanıtılacak olup, ardından küreselleşme sürecinin düşünsel ve tarihsel arka planına değinilecektir. Daha sonra küreselleşme sürecinde yer alan aktörlerle birlikte küreselleşmenin boyutlarına ve sonuçlarına vurgu yapılacaktır. En son Türkiye’nin küreselleşme sürecindeki durumunda bahsedilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle ekonomik kriz kavramı ve ekonomik krizle ilgili kavramlar tanıtılacaktır. Ardından krizlerin türleri ve kapsamı açıklanmaya çalışılacak, dünyada ve Türkiye’de gerçekleşmiş önemli krizler üzerinde durulacak olup, uygulanan politikalara değinilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ilk olarak ekonomik büyüme kavramı açıklanacaktır. Bu kavramın açıklanmasından sonra Türkiye’deki ekonomik büyümenin tarihsel gelişimi belirli dönemler itibarıyla ele alınacaktır. Son olarak avantajları ve dezavantajları ile amaçları ve hedefleri çerçevesinde Türkiye’nin büyüme stratejisine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Geçen yarım asırlık sürece bakıldığında; dünyada küreselleşmenin ve ekonomik krizlerin etkileri tüm yönleriyle hissedilmiştir. İçinde bulunan çağın ortaya çıkardığı koşullar gereği, küreselleşme ve ekonomik kriz olgularının gelecek yıllarda daha da etkili olarak hissedileceği beklenmektedir. Çalışmada bu kapsamda Türkiye’nin büyüme stratejileri çerçevesinde uygulanmış ve uygulanan politikalardan yola çıkarak bu konuda uygulanabilecek politikalar için genel bir bakış açısının ortaya konulması hedeflenmektedir.

1. BÖLÜM

1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TÜRKİYE

1.1. Küreselleşme Kavramı

Söz konusu küreselleşme olduğu zaman bu konuyla ilgilenenlerin konu içerisinde birçok noktada görüş ayrılığında olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin tanımları, etkileri, sonuçları, dönemlendirilmesi vb. konuların her biri için çeşitli görüşler bulunmaktadır. Steger (2013: 32-33) bu durumu kör araştırmacılar ve fil hikâyesine benzetmektedir. Buna göre; kör araştırmacılar filin nasıl bir şey olduğunu bilemedikleri için, hayvana dokunarak onun hayali bir resmini ve bu yolla arzuladıkları bilgiyi elde etmeyi düşünmüşlerdir. Filin gövdesine dokunan araştırmacılar onun canlı bir yılan olduğunu öne sürmüştür. Kocaman ayağına elini süren bir diğeri, hayvanı devasa boyutlardaki pürtüklü bir sütuna benzetmiştir. Üçüncüsü kuyruğunu tutmuş ve filin büyük, esnek bir fırçaya benzediği konusunda diretmiştir. Dördüncü adam, keskin dişlerine dokunmuş ve onun büyük bir mızrak olduğunu söylemiştir. Kör araştırmacıların her biri hayvanın neye benzediği konusunda kendi düşüncesinin doğruluğunu ısrarla savunmuştur. Araştırmacı olarak ünleri, elde edecekleri bulguların doğrularına bağlı olduğundan, körler sonunda filin doğası konusunda tartışıp durmuşlardır.

Kör araştırmacılar hikâyesindeki gibi, küreselleşme konusunda çalışan düşünürler de konunun farklı noktalarına odaklanmışlar ve buna göre bir kavramsallaştırma ve ifade ediş biçimi sunmuşlardır. Globalleşme (küreselleşme) ve globalite birbiriyle ilintili ancak farklı iki kavramlardır. Buna göre globalleşme, içerisine ekonomi, siyaset, devletlerin durumu, sivil toplum vs. konularda meydana gelen değişimleri ifade eden bir süreç iken; globalite ise içinde bulunulan dünyayı bir “dünya toplumu” olarak anlayıp bu topluluk içerisindeki birbirine bağımlı olma durumunu ve çok boyutlu ilişkileri ifade etmektedir (Saritaş 2017: 99).

1.2. Küreselleşme Sürecinin Düşünsel Arka Planı

Çalışmanın bu kısmında küreselleşme sürecinin düşünsel arka planı ele alınacaktır. Bu bağlamda önce “aydınlama düşüncesi” ardından “kapitalizm” konularına değinilecektir. Böylece küreselleşme sürecinin düşünsel arka planı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Aydınlanma Düşüncesi

14. yüzyıldan itibaren feodalizmin çözülme süreciyle beraber Avrupa’da artık her şey dönüşmeye başlamış, her yüzyıl yeni bir tarihsel adlandırmayla anılmıştır (Erdem, T. 2009: 44). Böylece, aydınlanmaya gelene kadar 15. yüzyıl “Rönesans”, 16. yüzyıl “Reform” ve 17. yüzyıl “Kartezyen Felsefe” olarak adlandırılmıştır. 18. yüzyıl ise “Aydınlanma” yüzyılıdır (Çiğdem 1997: 19). Bu dönüşümlerin hepsini “Aydınlanma” sürecine dâhil etme taraftarı olunsa da, literatürdeki ayrım bu şekildedir. Zaten 18. yüzyıla “Aydınlanma Çağı” denilmesinin asıl sebebi aydınlanmanın en klasik formuna bu çağda ulaşılmasındandır (Erdemli 2012: 99).

Rönesans, kelime anlamıyla “yeniden doğuş” manasına gelmekte, başta İtalya olmak üzere Avrupa’da meydana gelen bilim ve sanat alanındaki gelişmeleri ifade etmektedir (Ballıkaya 2015: 90). Rönesans denildiğinde etkin olarak kullanılmaya başlanan üç önemli buluş karşımıza çıkmaktadır. Böylece büyük değişimler bu buluşlara dayandırılmıştır. Bunlar; barut, matbaa ve pusuladır. Barutun aktif olarak kullanılması feodalitenin çözülme sürecini hızlandırmıştır. Matbaa, bilginin kapısının sadece aristokratlara değil herkese açılmasını sağlamış ve böylece sorgulamalar zincirini beraberinde getirmiştir. Pusula ise coğrafi keşiflerde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Matbaanın etkin bir şekilde kullanılmasıyla birlikte dinsel metinler çoğaltılmıştır. Çoğaltılan dinsel metinler dinin daha geniş kitlelerce anlaşılmasına olanak vermiş buna nazaran da kilisenin din kurallarındaki tekelci yorumlayışına karşı bir tavır oluşturmuştur. Bu süreç ise dinde yenilenme ve yeni fikirlerin doğmasını, kilisenin sorgulanmasını beraberinde getirerek başlangıçta Hristiyanlığın özüne dönüş şeklinde ortaya çıkıp sonrasında dinin dünyevileştirilmesine dönüşmüş, nihayetinde Reform çağı adını almıştır. Reform çağı ise kaynağını Almanya’da bulmuştur (Erdem, T. 2009: 45).

1500'lerden önce hâkim olan dünya görüşü organik dünya görüşü olduğu ve bilimsel çatısını da Aristoteles ve Kilise'nin oluşturduğu görülmektedir. Organik dünya görüşünde dünyaya canlı ve manevi olarak bakılmaktadır. Aristoteles ve Kilise'nin oluşturduğu bilimsel çatı ise evrenin merkezine dünyayı ve insanı koyan bir anlayıştır. Bu noktada bilimsel devrimin ve doğal olarak da değişimlerin başlangıcını Batlamyus ve Kitab-ı Mukaddes'in yer merkezli görüşünü deviren Kopernik'in başlattığını ifade edilmektedir (Capra 2014: 61-62). Yani dünyanın evrenin merkezinde olduğu şeklindeki düşünce Kopernik ile birlikte yıkılmış, o zamana kadar tüm yıldızların ve gezegenlerin dünya etrafında döndüğü düşüncesi olan yer merkezli, dünya merkezli düşüncenin temeli kökünden sarsılarak yerini güneş merkezli düşünceye bırakmaya başlamıştır (Adadağ 2011: 56). Bu büyük bir düşünceydi ve bundan sonra tüm felsefe yeniden kurulabilir demektir. Merkezdeki düşünce değişmekte Hristiyanlık ve doğal olarak kutsal kitap sorgulanmaktaydı. Bu fikir tüm modern felsefenin temelini oluşturmuş, yeni bir kozmos anlayışı ortaya çıkarmıştır. Zaten Kopernik, görüşünün dönemin dini anlayışını ne kadar derinden sarsacağına farkında olmalı ki bu görüşü içeren kitabının yayınını ölüm yılı olan 1543'e kadar ertelemiştir (Capra 2014: 62). Yine bu düşüncenin daha sonra Giordano Bruno'nun feci bir şekilde canına mal olacağı hatırlanacak olursa dönemin şartları daha iyi anlaşılacaktır.

Aydınlanma felsefesi genel olarak akli ön plana çıkarmış ve aydınlanmacılar, önceki dönemdeki düşünürlerden daha fazla akla bel bağlayarak akıl ile evreni tamamen anlayabileceklerine kanaat getirmişlerdir (Zeitlin 2002: 229). Bu kanaat getirmenin sonucunda da insan edilgen olan değil etkin olan duruma gelmiştir. Başka bir ifadeyle, Aydınlanma ile birlikte insan ilk defa bağımsız değişken olmuştur (Erdem, T. 2009: 47).

Küreselleşme bakımından Aydınlanma felsefesinin bir kırılma noktası olduğu aşîkârdır. Hem kendi çağında hem de sonraki çağlarda büyük dönüşümlere sebep olmuş, günümüzdeki gelişmelerin fitilini ateşlemiştir. Küreselleşme bağlamında Aydınlanma felsefesi bir "sınır kaldırma" sürecidir. Günümüzdeki anlamıyla küreselleşmeden bahsedebilmek için öncelikle bir "ortak düşünüş şekli, ortak değer" olmalıdır, aksi takdirde "herkes yabancı, herkes düşman" şeklinde bir

algılayış kaçınılmaz olabilir. Burada Aydınlanma, aklı ön plana çıkararak herkeste olan ve herkesçe aynı görülen bir olgu üzerine “ortak değerler”, “mutlak doğrular”, “bütün, mekanik dünya” inşa etmiştir. Böylece insanların birbirlerine karşı “düşünsel sınırları” kaldırma yolunda büyük adımlar atılmıştır. Modernite bu noktada önemli bir şekilde uygulanmış ve ortak değerlere insanlığı ulaştırmaya çalışmıştır (Ertürk 2012: 5). Böylece tüm dünya toplulukları ortak bir tarih içerisinde değerlendirilebilecek ve “küresel” bir tarihten bahsedilebileceklerdir.

1.2.2. Kapitalizm

Küreselleşmenin fikirsel olarak arka planına bakıldığında Aydınlanma düşüncesinin yanında kapitalizm de dikkat çekmektedir. Kapitalizm, gündelik ilişkileri sermaye ve kâr doğrultusunda revize ederek bireyleri üretim tüketim ikilisi içerisinde edilgen bir vaziyette konumlandırmaktadır. Küreselleşme açısından ise yine aynı emeller uğruna bazı özellikleri ve bunun için yeni ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Böylece kapitalizm birey-birey, birey-toplum, birey-devlet, toplum-devlet ve toplum-doğa ilişkilerini yeniden şekillendirmiş ve sonuçta eskiye nazaran radikal değişiklikler meydana getirmiştir. Küreselleşme de bu şekillendirmenin geçtiği bir süreç olarak gerek toplumun gerek devletin gerekse de doğanın değişim süreci olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Aydınlanma ve kapitalizm bu noktada küreselleşmeyi düşünsel manada nasıl yönlendirmiş ve etkilemiştir.

1.3. Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Arka Planı

Günümüz küreselleşmesini tanımlarken ortaya çıkan hızlı hareket, dünyanın bir ucundan diğer ucuna gidebilme özgürlüğü, dünya üzerindeki ulaşım hatları, coğrafi karışıklıklar, birçok yerdeki üretim ve tüketim davranışları, siyasal ideolojiler, kültürler, ekonomik ve siyasal yapılanmalar gibi konular fikir verici olmaktadır. Böylece günümüzde küreselleşmeyi tanımlarken, karşımıza çıkan bu konulara dayanarak tarihsel arka planda coğrafi keşifleri, Sanayi Devrimi’ni, Fransız Devrimini, dünya savaşlarını, Soğuk savaş ve sonrasını ele almak gerekmektedir. Bunu yaparken elbette bunların hepsinin küreselleşmeye yol açtığı şeklinde nedensel bir açıklamadan uzak durulmalıdır. Bu olaylar, küreselleşme

sürecinde meydana gelen kırılma noktaları, onun mihenk taşları ve onu şekillendiren süreçler olması açısından önemli olacaktır.

1.3.1. Coğrafi Keşifler

Coğrafi Keşifler, yaklaşık 200 yıllık (1400-1600) bir dönemi kapsayan insanlık tarihi açısından çok özel öneme sahip bir dönem olarak nitelendirilebilir. Yeni kıtaların keşfedilmesi, denizaşırı devletlerin kurulması, dünyanın denizden dolaşılması, ticaretin dünya geneline yayılması bu dönemin kendine has özelliklerinden öne çıkanlarıdır. Bütün bu gelişmelerle beraber keşfedilen yeni kıta ve bölgelerin servetleri Avrupa'ya kaynak olarak aktararak bu kıtanın günümüze kadar yansıyan ekonomik, teknolojik, bilimsel ve ticari yönden gelişimi sağlamıştır. Fakat bu tarihlerden önce Avrupa'nın içinde yaşadığı dünya ile ilgili bilgisi, dünyanın geri kalanıyla ilgili görüşleri, çoğunlukla mitlere ve fantezilere dayanmaktaydı (Arnold 1995: 13).

1400-1600 yılları mekânsal keşifler süreciyle birlikte yeni ticaret yollarının açılması ve deniz aşırı imparatorlukların kurulması neticesinde ticari kapitalizm ortaya çıkmıştır. Portekiz ve İspanya ile başlayan ve 1600'lü yıllarla beraber Hollanda ve İngiltere gibi diğer devletlerin de sürece dâhil olmasıyla artık keşif süreci yerini tamamen sömürgeleşme sürecine bırakmaya başlamıştır. Bu devirden sonra devletlerin kurduğu büyük çokuluslu şirketlere şahit olunmaktadır. Böylece denizaşırı ticaret (pamuk, altın, gümüş, kahve, çay, köle vb.) ve sömürgeleştirme, kurulan bu denizaşırı imparatorluklar için büyük bir servet birikimine sebep olmuştur. Sonrasında bu servet birikimi doğrudan ya da dolaylı biçimde önce Sanayi Devrimi'nin ve kapitalizmin, ardından 19. ve 20. yüzyıllar boyunca dünyada neredeyse el değmemiş bir alan bile bırakmayan batı emperyalizminin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Arnold 1995: 97). Bu bağlamda Coğrafi Keşiflerin küreselleşme sürecinin başlangıcı olarak alınabilecek derecede öneme sahip olduğu söylenebilir.

1.3.2. Sanayi Devrimi

15. ve 16. yüzyıllarda Portekiz ve İspanya öncülüğünde başlayan keşfetme ve sömürgeleştirme süreci, egemenliğini önce Hollanda'ya sonrasında ise İngiltere'ye bırakmıştır. Bu sürecin yalnız başına ortaya çıkıp yok olan ve

sonuçlarıyla başka hiçbir şeyi etkilemeyen bir süreç olması düşünülemez. Coğrafi keşifler, sömürgeciliği ve köleliği de beraberinde getirerek zenginliğin yeni bir grup elinde toplanmasına katkı sağlamıştır. Kapitalizmin de ortaya çıkışı ve yerleşmeye başlamasıyla bu zenginliğin (sermayenin) yeni zenginliklere dönüştürülmesi başka bir ifadeyle sürekli olarak büyümesi gerekmiştir. Bu noktada bir dizi süreçler ve olaylar silsilesiyle belli şartların belli bir coğrafyada oluşmasıyla Sanayi Devrimi yaşanmıştır. Böylece ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçilmiştir.

Sanayi Devrimi, makinelerin icadıyla o zamana kadar görülmemiş şekilde yoğun üretime öncülük ederek; açlık, yoksulluk gibi kavramların üstesinden gelinebileceğini vadetmiştir. Zaten küreselleşme süreciyle ilgili ortaya çıkan tartışmalardan birisi de yoksulluk etrafında dönmektedir. Bu yönden bakıldığında Sanayi Devrimi küreselleşme sürecinde sadece üretimin artması, metaların ve insanların dolaşımını büyütmesi ve hızlandırması yönünden değil, toplumsal örgütlenme ve sorunlar açısından da önemli olmaktadır. Bu süreçle birlikte sadece makineler değil aynı zamanda yeni toplumsal sınıfların da doğuşuna şahitlik edilmiştir. Tüm üretim imkânlarına sahip ve aynı zamanda işçi sınıfını sömüren zengin brujuva ile üretim imkânlarına sahip olmayan ve ücretli olarak çalışan işçilerin oluşturduğu proletarya sınıfının doğuşu bu dönemde olmuştur (Yeliseyeva 2009: 29). Üretimi maksimuma çıkarmak, maliyeti minimuma indirmek vb. sebeplerle işçinin ekonomik olarak sömürüldüğü bu durum yoksulluk sorunu ortaya çıkarmıştır. Sanayi Devrimi, âdeta akıllara durgunluk veren boyutlarda bir sosyal çözölmeye yol açıyordu (Polanyi 2010: 190). Bu durum sadece ekonomik olarak değil toplumsal olarak da gündelik hayata yeni bir boyut getirmiştir. Yani Sanayi Devrimi, zamanla yoksulluk sorunu, uzun çalışma saatleri, kötü koşullar, çocuk işçiler, kadınların iş yaşamına dahil vb. durumlarla birlikte günümüzde sayılabilecek birçok modern siyasal ideolojiye de kaynaklık ederek küreselleşme sürecinde tartıştığımız birçok konunun da temelini teşkil etmiştir.

1.3.3. Fransız Devrimi

Her ne kadar küreselleşme sürecinde, varlığı sonradan tartışma konusu edilecek olsa da ulus-devlet yapılanması bu süreç içerisinde, aksi düşünülemeyecek şekilde en önemli aktörlerden birisi olmuştur. Bu noktada Sander (2003: 143-144)'in küreselleşme süreci özellikleri arasında saydığı “dünya toplumunun ölçeğini genişletmek suretiyle, bu büyük ölçekte faaliyet gösterecek yetenekte örgütlenmeyi de gerektirmesi” cümlesi akla gelmektedir. Zira Sander'in kastettiği modern örgütlenme biçimi ulus-devlet olmaktadır. Ona göre büyük monarşiler, küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu güçlü hükümetleri ya kuramamış ya da sürdürememişlerdir. Ulus-devlet ise bu gücü ve sürekliliği sağlaması bakımından küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu ekonomik temeli ve istikrarı sağlamıştır. Diğer yandan ulus-devlet, ortaya çıktıktan sonra gerek ulusal (özgürlük, eşitlik, demokrasi, meşruluk vb.) gerekse de uluslararası alanda (ulusların hakları, halkların kendi geleceğini tayin hakkı, doğal sınırlar vb.) yapılan tartışmaların da odağı olmuş ve onlara yön vermiştir. Bu yönüyle de dünya siyasal düşüncesine yeni bir doğrultu kazandırarak küreselleşme sürecinde tartıştığımız birçok kavramın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Diğer yandan devrim sonrası ortaya çıkan devlet modelinin, birçok devlet için de geçerli olması dünya çapında neredeyse tek tip bir devlet yapılanmasına geçişi göstermesi açısından küreselleşme sürecinde yeni bir yol açmıştır.

1.3.4. Dünya Savaşları

Dünya üzerinde daha önceleri daha fazla devletin katıldığı ve daha uzun süren savaşlar elbette olmuştur, fakat dünya savaşlarına “dünya savaşı” denmesinin asıl sebebi, içerisinde barındırdığı kuvvetlerin büyüklüğü, yani dünyanın önde gelen güçlerinin bu savaşta yer alması ve sadece kara ya da deniz savaşı olmasının ötesinde kara, deniz ve havada, yani tüm boyutlarda olan topyekûn savaşlar olmasıdır (Tinas 2008: 79). Diğer yandan savaşların sonuçları sadece bir bölgeyi değil tüm dünyayı etkiler nitelikte, küresel düzeyde olmasıdır.

Savaşları küreselleşme açısından kırılma noktaları olarak kabul etme nedenlerine gelindiğinde ilk olarak savaşın küresel sistemi etkilemesi olgusuyla karşılaşılmaktadır. Bu noktada savaşların küresel sistemdeki siyasal etkilerini;

yeni uluslararası yapılanmaların ortaya çıkması, Avrupa'nın üstünlüğünü kaybetmesi ve sömürge devletlerin bağımsızlık kazanması ve dünya üzerine yeni güçlerin ortaya çıkması olarak saymak mümkündür. Avrupa'nın gerilemesi her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamış olsa da hızlanarak kesin biçimde ortaya çıkması savaşıyla olmuştur. Savaşla birlikte Avrupa, kapitalizmin liderliğini kaybetmiş yerine yeni öncüler olarak ABD ve Japonya ortaya çıkmıştır (Tanilli 2007: 13). Bu durum İkinci Dünya Savaşından sonra ABD ve SSCB'nin dünya liderliğine girişi sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan savaşlar, Avrupa'nın gerilemesi ve gücünü kaybetmesi, doğal olarak sömürge imparatorlukları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesine sebebiyet vermiş ve yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Steiner (2012: 232), bu durumun 1920'li yıllarda uluslararası diplomasiyi hiç olmadığı kadar genişlettiğini ifade etmiştir. Diplomasi haritası hem coğrafi olarak hem de tarafların çokluğu açısından küresel sistemi ortaya çıkarmış ve uluslararası bir gündem oluşturmuştur. Uluslararası gündem oluşturmak, uluslararası yapılanma oluşturmayı şart gerektirmektedir. Uluslararası siyasi teşkilatlanmanın başlangıcı her ne kadar 19. yüzyıla dayanmaktaysa da ulusların siyasi yaşamında etkili bir hal alması dünya savaşlarıyla olmuştur. Böylece, uluslararası siyasi teşkilatlanmanın sebepleri arasında savaşların değişen nitelikleri kendini göstermiştir. Artık hiç bir devlet yalnız yaşamayacağı gibi, hiçbir devlet de tek başına bir savaş macerasına atılma cesaretini gösteremeyecektir (Gönlübol 1964: 5). Sonuçta dünya savaşları, ortaya çıkardıkları uluslararası siyasi yapılanmalar açısından küreselleşme sürecindeki aktörler boyutuyla çalışma açısından dikkate değer olmuştur. Öyle ki bugün bu uluslararası yapılanmalar toplumsal, siyasi, ekonomik ve çevresel hemen her boyutta yaşama etki etmekte ve insanlığı ilgilendiren tüm sorunlara çözüm aramaya çalışmaktadır.

Hobsbawm (2011: 115), Sanayi Devrimi sonrasındaki dünya ekonomisi tarihi için hızlı teknolojik gelişime, devamlı ancak dengesiz ekonomik büyüme ve artan küreselleşme tarihi nitelendirmesini yapmıştır. Bu noktada küreselleşme tarihinde ekonomik büyümenin ve teknolojik gelişmenin büyük önemi vardır. Dünya savaşlarına ulaşım, iletişim ve silah manasında bakıldığında teknolojik ilerlemenin ne denli olduğu zaten ortadadır. Ekonomik büyüme noktasında da

savaşlar büyük oranda etkili olmuştur. Dünya savaşları sırasında ortaya çıkan topyekûn üretim ve kaynakların sonuna kadar kullanılması olgusu, şüphesiz üretimi de hızlandırmıştır.

1.3.5. Soğuk Savaş ve Sovyetler Birliği'nin Dağılması

Bir yanda ABD kapitalist dünyanın temsilcisi olacak güce erişmişken diğer yanda SSCB sosyalist dünyanın temsilcisi olacak güçteydi. Bu durum elbette sosyalist ideolojiden ziyade kapitalist ideolojinin korkacağı bir durumu ortaya çıkarmıştır. Yıllardan beri süregelen savaş ekonomisi ve çalışma koşulları sebebiyle kapitalist ülkeler içerisinde köklü reform umutları ortaya çıkmış ve bu durum yönetici sınıfını korkutmuştur (Tanilli 2007: 276).

Soğuk Savaş sırasında iki devletin birbirine olan güvensizliği, her ikisinin de silahlanma özelinde büyük teknolojik atılımlar yapmasına yol açmıştır. 1945'ten sonraki 40 yıl içinde silahların menzili ve gücü önceki 400 yıldan daha büyük bir gelişme göstermiştir (Archer vd. 2006: 500). Yıkım gücü o zamana kadarki en yüksek düzeye ulaşmıştır. Yeni bombalar Hiroşima'daki atom bombasından 1000 kez daha büyük bir yıkma gücüne sahipti. Bunlar olurken, topların etki mesafesi 150 mile, uçaklarınki 5 ila 6000 mile, füzelerinki de 8000 mile çıkmıştı (Tanilli 2007: 282). Bunun ifadesi insanoğlunun oturduğu yerlerin hiçbir noktası artık tamamen güvenli olmadığı, yıkımın çok kolay ve tek tuşla olabileceğidir. Bu duruma “yıkımın küreselleşmesi” denilebilir. Artık silahlarla da olsa insanoğlunun eli her yere kısa sürelerde ulaşabilecektir. Öyle ki artık hiçbir devlet eski usulde savaşa cesaret edemeyecektir. Zaten bu vaziyet “dehşet dengesi” ve “terör dengesi” gibi ifadelerle kavramlaştırılmış ve uluslararası ilişkiler literatürüne girmiştir.

Zaman zaman tansiyonun çıktığı ve ülkelerin burun buruna geldiği, zaman zaman da yumuşama dönemlerinin olduğu Soğuk Savaş süreci, Gorbaçov'un başa gelmesi ve açıklık ve yeniden yapılanma politikalarını uygulamaya başlamasıyla yeni bir sürece girmiştir. Bu süreç Soğuk Savaş'ın sona erişti olacaktır. Ülkeyi siyasal, toplumsal ve ekonomik yönden yeniden yapılandırmayı amaçlayan Gorbaçov, gerekli mali kaynakların oluşturulabilmesi için Batı bloğuna silahsızlanma önerisinde bulunmuştur ve böylece 1986'dan başlayarak bu sürece

girilmiştir. Fakat bu süreç istenen etkiyi sağlayamayarak kısa süre içerisinde Sovyetlerin dağılma sürecini beraberinde getirmiştir. Çeşitli sürtüşmeler sonucunda 13 Ağustos 1961 tarihinde Doğu bloğu tarafından inşa edilen Berlin Duvarı 1989 yılında yıkılmış ve bu gelişme Soğuk Savaş döneminin bitişinin ve Sovyetlerin dağılışının habercisi olmuştur. Son olarak bir yanda ciddi ekonomik sorunlar, diğer yanda Sovyet cumhuriyetlerindeki etnik ve ulusçu huzursuzluklar, ülke içerisinde bir darbe girişimini beraberinde getirmiş, darbe başarısız olmuş ve 1991 yılında Gorbacov istifa etmek zorunda kalmıştır (Sander 2003: 445). Bundan sonra da 26 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği resmen dağılmıştır.

1.4. Küreselleşme Sürecinde Aktörler

İçinde yaşanan zamanda görüldüğü üzere siyaset, ekonomi, kültür, toplum vb. konular artık küresel süreçlerle ifade edilmektedir ve eski uluslararası sistemin yerini küresel sistem almıştır (Yurtsever 2012: 43). Süreçlerin küresel olarak ifade edilmesinin yanında sorunlar da küresel karakterli bir hal almaya başlamış, böyle olunca da eskiden büyük oranda tek aktör olan devletlerin yanında başka aktörler de meydana gelmiştir (Çelik 2013: 10). Bu aktörler literatürde genel olarak dört başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar; ulus-devletler, uluslararası kuruluşlar, çok uluslu şirketler ve hükümet dışı kuruluşlardır.

İlk olarak en çok aşına olunan aktör olan ulus-devletle karşılaşmaktadır. Bilindiği üzere ulus-devlet, Westphalia Antlaşması ile başlayan ve Fransız Devrimi ile de kendini taçlandırıp karşımıza tam manasıyla çıkan bir modern devlet yapılanmasıdır. Tarihi boyunca da çoğu zaman tek egemen güç konumunda olarak sistem içerisinde temel aktör olagelmıştır. Fakat yaşanan küreselleşme süreciyle birlikte temel aktör konumundan çıkmıştır. Artık gerek iç politikada gerek dış politikada söz söyleme hakkı yalnızca onun değildir. Buna ilaveten zaten devletlerarasında da bir güç ilişkisi oluşmuş, bu yönden de söz söyleme hakkı azalmıştır. Ulus-devletin söz söyleme hakkının azalması elbette onun gücünü tamamen kaybettiği anlamına gelmez, hala büyük oranda ülke içinde politikaları belirlemekte, ülkenin dışarıda nasıl görüneceğine, dünyaya kendini nasıl tanıtacağına karar vermekte, vatandaşlarının güvenliğini çoğu yerde tek başına sağlamaktadır. Böyle olunca da vatandaşlar açısından ulus-devlet hâlâ en

etkili güç konumunda olmaktadır. Zira ülke içerisinde yapılan hemen tüm işlemlerde onun rızası gerekmektedir. Fakat küresel sistem içerisinde artık temel aktör yerine diğer aktörlerden birisi durumundadır.

Diğer bir aktör olan uluslararası örgütlerin ortaya çıkışına bakıldığında, yukarıda bahsedilen savaşların yanında genel olarak ekonomik anlamda bir işbirliği geliştirme isteğinden doğduğu aşikârdır. Bunların en etkililerinden olan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar dünyaya Bretton Woods konferansının yadigârıdır. Zaten buradaki mesele Bretton Woods konferansının toplanış amacının yeni dünya düzeninin ekonomik sistemini belirlemek olduğudur. Bu kuruluşların çok uluslu şirketler için yapmış olduğu yararlandırıci düzenlemeler, dünya üzerinde ekonominin serbestleşmesi açısından önemli bir noktadır (Ateş 2006: 30). Yine örnek olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Avrupa Birliği'ne evrilişi ve ilk olarak asıl amacının ticari alışverişten kaynaklandığı gösterilebilir. Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisinin gözler önüne serilmesi ve devletler arasındaki anlaşmazlıkların artık savaşla çözülemeyeceğinin görülmesi üzerine, dünya üzerinde bir barış ortamı sağlanması ve korunması amacıyla ortaya çıkan Birleşmiş Milletler, uluslararası örgütlerin nasıl bir aktör haline geldiğini göstermektedir (Sivrikaya 2012: 48).

Uluslararası örgütler, kimi zaman birbirleriyle ticaret yapma isteğinden kimi zaman dünya barışını sağlamak için, kimi zaman da çevre sorunlarıyla başa çıkmak için kurulmuştur. Burada aslında ironik olan bir taraf uluslararası örgütlerin ulus-devletler tarafından kurulması ve onları sınırlandırmasıdır. Gelişmiş devletlerin çoğu zaman sınırlamanın dışında kalması ise dikkat çekici bir husustur. Bu kuruluşlar aslında ulus-devletlerin bir meşruiyet aracı da olmuştur (Ateş 2006: 34). Zira küreselleşme süreciyle meydana gelen problemlerin tartışıldığı, devletlerin işbirliği yaptığı ve çözüm üretmeye çalıştıkları bir meclis görevi görmektedir ve devletlerin bu kuruluşlara üye olması ve yeri geldiğinde orada baskı altında olması ülke sınırları içerisinde bir meşruiyeti de beraberinde getirmektedir.

Üçüncü olarak çok uluslu şirketlerden bahsedilebilir. Cockreil (1815-Belçika), Bayer (1863-Almanya), Nestle (1867-İsviçre), Michelin (1893-Fransa) ve Lever (1890-İngiltere) gibi şirketler çok uluslu şirketlerin ilk modern örneklerini oluşturmaktadır (Haspolat 2003: 93). Çok uluslu şirketler, merkezi belirli bir ülkede bulunan, bununla beraber faaliyetlerini birden fazla ülkede kendi koordinasyonunda şubeler veya bağlı şirketler vasıtasıyla kararlaştırılan ortak bir işletme politikası çerçevesinde yürüten büyük ölçekli şirketlerdir (Çelik 2013: 12). Çok uluslu şirketlerin en çok öne çıkan özelliği ise tüm dünyayı pazar olarak görmeleri ve bu amaç doğrultusunda yayılmalarıdır. Bu yayılma ise tahmin edilebileceği üzere ekonomik bir serbestleşmeye ihtiyaç duymaktadır ve bu ortamı tam manasıyla küreselleşme sürecinde bulmuştur. Şirketler farklı dönemlerde farklı yayılma hızlarına ulaşmışlardır. Örneğin dünya savaşlarında ve Soğuk Savaş'ın yarısına kadar oldukça yavaş bir yayılma hızları olmasına karşın, 80'lerden sonra yayılmaları hızlanmış, 90'lar ve 2000'lerde dünyayı neredeyse tek pazar haline getirmişlerdir (Sivrikaya 2012: 54). Bu şirketlerin en büyük özelliği olan dünyayı tek pazar olarak görmeleri, onları bu amaçları doğrultusunda davranmaya özendirmiştir. Bunun için her yerde aynı ve standart görünümde olmanın yanında başka şirketleri bünyelerine katmak ve yöreye göre mal ve hizmet sunmak gibi stratejiler de uygulamaktadırlar. Şirket birleşmeleri ve satın almalarından elde ettikleri güç, içinden çıktığı ülkenin (çoğunlukla gelişmiş ülkeler) desteğini alması ve bu ülkelerin desteğinin uluslararası kuruluşlardaki etki kapasiteleriyle bağışta bulundukları sivil toplum kuruluşlarının desteği onları küresel sistem içerisinde etkili bir aktör konumuna getirmiştir (Haspolat 2003: 93). Böylesine destek ve güçle birlikte, neoliberal ekonomi politikalarının ulus-devletler içerisinde etkili hale gelmesi çok uluslu şirketlerin ulus-devletler karşısında ekonomik olarak etkili olmasına ve devletlerin politikalarını belirlerken çok uluslu şirketleri dikkate almasına sebebiyet vermiştir. Çok uluslu şirketler yatırımları ulus-devlet içerisinde yatırım ve istihdam açısından olumlu gelişmelere sebebiyet vermekte, ülkenin büyümesine katkı sağlamaktadır. Böyle olunca da ulus-devletler çok uluslu şirketlerin yatırımlarını çekebilmek için rekabet etmekte diğer yandan da bu yatırımların gelmesi için uluslararası kuruluşların belirlediği notları almaya çalışmaktadırlar. Bu noktada küreselleşme süreci içerisinde ulus-

devletler, uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketler olarak ekonomik süreçlerin üçlü bir sacayağı olduğu görülmektedir.

Dördüncü aktör olarak hükümet dışı örgütlerden söz edilebilir. Hükümet dışı örgütler, benzer nitelikte özelliklere sahip insanların belirli amaçlarını hayata geçirmek için gönüllülük esasına göre bir araya gelmek suretiyle oluşturdukları idari ve ekonomik yönden özerk aynı zamanda kâr amacı taşımayan yapılardır (Tuncel 2014: 42). Genel manada bu örgütler sivil toplum kuruluşları ile aynı anlamda kullanılsa da bu çalışmada uluslararası düzeyde etkisini de vurgulamak amacıyla hükümet dışı örgütleri kullanmak tercih edilmiştir. Hükümet dışı örgütlerin ortaya çıkması ve bir aktör olarak küresel sistemde yerini alabilmesi için elbette bazı şartların oluşması lazımdır. Her şeyden önce ortada yayılması gereken bir düşünce ya da insanları etkileyen bir sorun gerekmektedir. Küreselleşme sürecinde çevresel sorunlar, hastalıklar, kültürel asimilasyon gibi problemler varken liberal demokrasi, insan hakları gibi dünyada yayılacak düşünceler de kendini göstermektedir. Hal böyle olunca da insanlar, ortak olan bu düşünceler ve sorunları ele alarak ortak paydada buluşacakları bir yapı arayışına girmiştir. Diğer yandan neoliberal düzende devletin ekonomik etkinliğinin azalması ve güçten düşmesi sonucunda özel sektör ve devlet yanında sivil toplum kendini göstermeye başlamıştır (Tuncel 2014: 43). Hükümet dışı örgütlenmeler, hem kapitalist tarzda üretim yönteminin küresel çapta etkinliğinin artması ve özellikle az gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde çevrenin korunması politikalarının küresel aktörlerin isteklerini karşılayacak biçimde geliştirilememiş olması, bununla beraber küresel ölçekte üretilen malların adil bir şekilde dünyaya dağıtılamaması ve insan hakları ve demokrasi gibi değerlerin ülke ve bölge düzeyinde farklılıklar taşıyor olması (Ateş 2006: 31) hem de ulus-devletin etkinliğinin azalmasıyla ortaya çıkan iktidar eksikliğini doldurmayı amaçlayan bir örgütlenme modeli olarak küresel süreçler içerisinde kendini göstermektedir. Bu noktada örnek olarak, çevre sorunlarına çözüm arayan ya da toplumsal cinsiyete dikkat çeken hükümet dışı örgütlenmeler gösterilebilir. Bu örgütlenmeler bir yandan halkın dikkatini çekip sorumluluk düşüncesini geliştirmeye çalışırken diğer yandan çeşitli konferansalar ya da meclislerde temsilci bulundurarak ve kamuoyu oluşturarak devletler üzerinde siyasi baskı elde etmeye çalışmaktadır.

Hal böyle olunca da devletler bir politika oluşturacakları zaman bu kuruluşlardan da temsilciler davet ederek ortak bir payda oluşturmaya çalışmaktadır. Diğeryandan çok uluslu şirketlerin bu kuruluşlara yaptığı yardımlar da dikkate değerdir.

1.5. Küreselleşme Sürecinin Boyutları

Çalışmanın bu kısmında küreselleşme sürecinin boyutları ele alınacaktır. Bu bağlamda siyasi, ekonomik, kültürel, toplumsal ve çevresel boyutlara değinilecektir. Böylece küreselleşme sürecinin boyutları hakkında genel bir ereve ortaya konulacaktır.

1.5.1. Siyasi Boyut

Siyasi boyut denildiğinde aslında tüm meseleler ulus-devlet etrafında dönmektedir. Siyasal küreselleşmeye tarihsel olarak başlanacak olunursa, elbette büyük imparatorluklardan ya da büyük dinlerin oluşturduğu siyasi alanlardan da bahsedilmesi gerekecektir, fakat hem modern kurumlar hem de küreselleşmenin günümüzdeki evresini tanımlama şekli nedeniyle bu çalışmada bu konulara değinilmeyecektir. Buradaki siyasi boyut, kurumsal olarak Birinci ve İkinci Dünya savaşlarından sonra meydana gelen yeniden yapılanma sürecine atıfta bulunacaktır. İki dünya savaşı sonrasında artık “dünya barışı” ve demokrasi vb. evrensel değerlerin de ön plana çıkması ve Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi yapılanmaların oluşmasıyla küreselleşme sürecinin siyasi boyutu da şekillenmeye başlamıştır (Eryent 2015: 27).

Sonraki yıllarda Berlin Duvarı’nın yıkılması, çift kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçilmesi süreciyle birlikte siyasi arenada ABD’nin başı çektiği ve diğerydevletlerin bir şekilde onunla iyi ilişkiler geliştirmesiyle devam eden bir süreci getirmiştir. Bu durum ABD’li siyaset bilimcilerin “dünya jandarmalığı” olarak adlandırdığı bir durumdur (Eryent 2015: 27). Devletler bir yandan ABD ve diğerykurumlar nclğindeki düzene ayak uydurup onlara uyarken diğeryyandan da evrensel fikirler ve değerlere uygun politikalar geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu evrensel değerler ve fikirler artık devletlerin de hukuk ve insan hakları alanlarında yeni düzenlemelerde bulunmalarını sağlamış, vatandaşlarına keyfi davranmalarının önüne geçmiştir (Eryent 2015: 29). Öyle ki devletler iç hukuklarında düzenlemelerle birlikte yeni mahkeme kademeleri ve denetleyici

kurumlar oluşturmuşlardır. Böylece Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi insan haklarını temsil eden yapılanmalara vatandaşlarının başvurmasına çaba sarf edilmiştir.

Küreselleşmenin liberal ekonomik sistemin bir yansıması olarak görülmesi, devletlerin rolüyle ilgili ekonomik ve siyasi olarak bir tartişmayı beraberinde getirmektedir (elik 2013: 10). Devletin üretimden çekilmesi ve sosyal olarak sınırlandırılması da Marx'ın alt yapı-st yapı tartişmasını gündeme getirerek siyasi olarak gücünün ne kadar kalmış olabileceği düşündürmektedir. Öyle ki ekonomik olarak gücü kalmayan devlet (vergi politikasını da bağımsız izleyememesi sonucu), başka yönden gücünü destekleyemezse siyasi anlamda da gücünden düşecektir.

Değişen dünya koşulları karşısında bir birliğe ihtiyaç duymak sadece devletler düzeyiyle de sınırlı kalmamaktadır. En açık biçimde karşılıklı artan ilişkiler ve bağlılıklarda kendini gösteren küreselleşmenin siyasi boyutu yönetişimi de gündeme getirmektedir (Steger 2013: 93). Gerek zel şirketler gerek sivil toplum kuruluşları, bir birlik oluşturup siyasi süreçlerde yer almaktadırlar. Bunun yanında belediyeler arasında artan işbirlikleri de siyasi boyutta yerini alabilir. Kardeş kent uygulamaları, kardeş belediye uygulamaları ve Dünya Metropoller Birliği uygulamaları gibi uygulamalar belediyeler ve şehirler arasında bir ağın ortaya çıktığının göstergesidir.

1.5.2. Ekonomik Boyut

Küreselleşmenin ekonomik boyutunda kaynak olarak dünyanın bambaşka bölgelerinde bulunan bireylerin ve metaların birbirlerine kısa sürelerde ulaşabilmesi söz konusudur. Elbette bu durum birden meydana gelmemiştir. Konuyla ilgili olarak literatürde ekonomik küreselleşme araştırması yapıldığı zaman herkesin karşısına çıkan bir başlangıç olayı vardır: Bretton Woods Konferansı. Küreselleşmenin ekonomik sistem bakımından bir dönüşüm yaşaması, hemen herkes tarafından ortak olarak kabul edilen bu konferansla, yeni bir uluslararası ekonomik düzenin kurulması yönünde kararlar alınmış ve konferansa katılanlar, uluslararası ticareti geliştirme yönünde görüş birliğine varıp

yeni iktisadi faaliyetler konusunda da bağlayıcı kurallar belirlemişlerdir (Steger 2013: 62).

Malların, hizmetlerin ve sermayenin devletler arasında serbest dolaşımı sonucunda üretim süreçlerinin uluslararasılaşması (örneğin bir otomobil üretmek için gerekli parçaların dünyanın farklı ülkelerinden gelmesi, farklı bir ülkede bir araya getirilmesi) ve buna ilaveten teknolojik ilerlemelerin de etkisiyle ülke ekonomilerinin bütünleşmesi, ülkelerin bağımsız ekonomi politikaları yapmasını güçleştirmiştir (Çelik 2013: 1). Diğer yandan ekonomik küreselleşme gelişmekte olan ülkeler açısından da gelişmiş ülkelerin tahakkümü altına girme sürecini de beraberinde getirmektedir. Öyle ki, gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin sermayelerini IMF, Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla yönlendirmiş ve küçük ekonomili devletlere bu vesileyle baskı kurulmasını sağlamışlardır (Yurtsever 2012: 11). Sonuçta bu organizasyonların güçlü devletlerin güdümünde olduğu herkes tarafından tartışılan ve eleştirilen bir konudur.

1.5.3. Kültürel Boyut

Küreselleşme konusunda belki de en çok tartışılan boyutlardan birisi kültürel boyuttur. Küreselleşmenin diğer konularına bakıldığında gerek yoksulluk gerekse ekonomi ya da yatırımlar çoğu zaman bir uzlaşma ya da çoklu müzakereler sürecini içermektedir. Fakat durum kültürel boyuta geldiğinde çoğu zaman bir ayrışmanın ve farklılıkların vurgulandığı durumların ön plana çıktığı görülmektedir. Kültürün diğer konulara göre sert ve köklü duruşu da çözüm noktasında zorlaştırıcı rol oynamaktadır (Lieber ve Weisberg 2009: 367). Çünkü iş kültür meselesine geldiğinde gerek siyasi süreçler yüzünden gerek toplumsal ve bireysel kimlikler yüzünden hassas süreçlerle karşı karşıya kalınmaktadır.

Kültürel küreselleşmenin en büyük sebeplerinden birisi şüphesiz teknolojik devrimdir (Haspolat 2003: 110). Kültürlerin taşıyıcısı olan turistlerin kolay bir şekilde ülkeler arası yer değiştirebilmesi ya da dünyanın farklı yerlerindeki kültürlerin medya ya da internet aracılığıyla birbirinden haberdar olabilmesi teknolojik devrimlerin sayesinde. Kültürel küreselleşmenin karşımıza iki şekilde çıkmaktadır: Tek tipleşme ve farklılaşma. Bu tek tipleşme kendini çoğu zaman Amerikan kültürünün dünya kültürü haline getirilmesi olarak

gösterilirken, farklılaşma ise artan ayrılıkçı hareketlerle ve bir tepki olarak kültürün ön plana çıkması olarak görülmektedir.

1.5.4. Toplumsal Boyut

İnsan merkezli bakıldığı zaman küreselleşmenin ekonomik, siyasi vb. süreçleri sonucunda etkilenen özne, insan olmaktadır. Bu etkilenişin sonucunda toplumsal boyut da küreselleşmenin boyutları arasında yerini almaktadır. Küreselleşmenin toplumsal boyutu denildiğinde bunun içerisinde genel olarak bireylerin iş yaşamları, toplumsal alışveriş içerisinde kendilerine edindikleri yerler ve refah düzeyleriyle karşılaşmaktadır (Çelik 2013: 25).

Adaletsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik küreselleşmenin toplumsal boyutunda ön plana çıkan tartışma konularıdır. Dünyanın hızla azalan bir kesimi aynı hızla dünyadaki gelirin tamamına yakınına ele geçirmektedir (Haspolat 2003: 112). Gelirin büyük kesiminin küçük bir kesim elinde toplanması sonucunda da gerek ülkeler arasında gerekse ülkelerin kendi içinde büyük uçurumlar meydana gelmeye başlamıştır. Bunun küreselleşmenin boyutlarının içerisinde yer alması ise bu süreçlerin küreselleşmenin hızlandığı yıllarla birlikte hız kazanmasındandır.

Küreselleşmenin plansız ve kontrolsüz yayılımı gelir farklılıklarını gün geçtikçe artırmaktadır (Ekinci 2010: 22). Bir yandan bir kesimin gelirindeki sürekli ve önlenemez artış diğer yandan başka bir kesimin gelirinin de görece azalmasını beraberinde getirmektedir. Bunun yanında refah konusuna dikkat çekilebilir. Refahın planlı ve düzenli hamlelerle gelirden bağımsız olduğunu düşünülebilir. Fakat bu düzeni ve planı sağlayacak olan da şüphesiz ulus-devletlerdir. Ulus-devletlerin küreselleşmeyle birlikte gelen neoliberal ekonomik süreçler ve siyasi süreçler sonucunda güç kaybetmesi ve refahı sağlayacak düzenlemeleri yapamaması sonucunda eşitsizliğin ve yoksulluğun daha da ön plana çıktığı görülmektedir. Ulus-devletlerin uluslararası süreç içerisinde ekonomilerinin kötüleşmesi ve kendilerine verilen reçetelerin de çoğu zaman durumu iyileştirmekten ziyade daha kötü yapması toplumsal refahı olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında mecburi olarak gerçekleştirilen kamu harcamaları kısıntısı, devletin sosyal boyutunu olumsuz etkileyerek bir kesim için eğitim olanaklarının azalmasına, çevre kirliliğinin artmasına, çarpık yapılaşmaya vb.

neden olmaktadır (Steger 2013: 80). Devletlerin konuyla alakalı etkin politika üretmemeleri yoksulluğun farkına varılamamasına ve derinleşmesine sebep olmaktadır. Zira devletler etkin politikalar üretebilse, geliri az da olsa bazı kesimlerin eğitimden ya da sağlık hizmetlerinden etkili bir şekilde yararlanması, sosyal alanların artışı ve düzenli bir çevreyle birlikte refah artışının da gündeme gelmesi beklenecektir.

1.5.5. Çevresel Boyut

Hiç şüphesiz ki küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte çevre sorunlarındaki artış da hız kazanmıştır. Fakat belirtilmesi gerekir ki çevre sorununun var olması doğrudan küreselleşmeyle alakalı bir durum değildir. Zira eski dönemlerden beri çeşitli çevre sorunları olagelmektedir. Burada asıl söylenen küreselleşme süreciyle bu sürecin daha da hız kazandığıdır. Sebebi ise küreselleşmenin arka planında olan ilerleme düşüncesi ve küreselleşmenin ekonomik düzeninde olan üretim-tüketim mantığıdır. Aydınlanmayla birlikte gelen ilerleme düşüncesi şüphesiz ki insan odaklı bir düşüncedir ve bunun neticesinde meydana gelen kalkınma isteği de çevreyi insan odağında dönüştürme düşüncesini oluşturmaktadır (Baykal ve Baykal 2008: 11). Ülkelerin kalkınma politikalarında asıl mesele çevreyi insana göre düzenlemek olduğundan, netice olarak çevrenin tahribatı söz konusu olmaktadır.

Üretim-tüketim ve yeniden üretim açısından çevre kirliliğine bakıldığında küreselleşmenin meydana getirdiği hızlı akışlar, taşımacılığın ucuzlaması ve maliyetlerin düşmesi yoğun bir üretimi meydana getirmiş ve “her arz kendi talebini doğurur” mantığıyla da paralel olarak tüketimin artışı yaşanmıştır. Bir yandan sürekli üretim, onların taşınması için fosil yakıtların büyük oranda kullanımı ve biyosferin bu şekilde sınırının zorlanması doğal olarak büyük çevre sorunlarını ortaya çıkarmıştır (Kılıç 2008: 34). Sonuç olarak doğal çevrenin taşıyabileceğinin üzerinde bir kirlilik meydana gelmiş, 200 milyon hektarı aşkın orman alanı kaybedilmiş, dünya üzerinde pek çok canlı türü yok olmuş ve pek çoğu da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Haspolat 2003:113-114). Dahası neoliberal politikaların getirdiği rekabetle birlikte bu sorunlara karşı ortak bir çevre standardı ve çevre politikası da tam manasıyla oluşturulup

uygulanamamaktadır (Kılıç 2008: 35). Çevre sorunlarının artış gösterdiği gelişmiş ülkeler, çevre politikalarının öncüsü olacağı yerde kirlilik yayan endüstrilerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmakta ve bir “kirlilik ithali” gerçekleştirmektedirler (Baykal ve Baykal 2008: 14). Hâlbuki sınırların hiçbir öneminin olmadığı en çok anlaşılan ve bilinen konu çevre konusudur. Dünyanın bir ucunda olan bir probleme karşı kayıtsız kalınmaması gerekmektedir.

Çevre sorunları her ne kadar küreselleşme süreciyle birlikte hızlansa da diğer yandan bu sorunlara toplu bir şekilde çözüm üretebilme ihtimali de küreselleşme süreciyle çoğalmaktadır (Baykal ve Baykal 2008: 2). Zira artan akışlar ve bağımlılık neticesinde devletlerin birbirleriyle olan münasebeti de artmış ve birlik olma ihtimali gündeme gelmiştir. Sonuçta çevrenin kaybedilmesi demek insanlığın kaybedilmesi demektir ve devletler bir yandan bunun farkındadır. Bu konuda Barber (2009: 338), iş, asit yağmurlarına, petrol kirlenmelerine, azalan balıkçılık kaynaklarına, bulanıklaşan yeraltı su kaynaklarına, florokarbon itici gazlara, radyasyon sızıntılarına, zehirli atıklara ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara geldiğinde ulusal sınırların anlamını yitireceğini ve zehirlerin gümrük kontrolleri için durmayacağı gibi mikropların da pasaport taşımayacağını ifade etmiştir.

1.6. Küreselleşme Sürecinin Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında küreselleşme sürecinin sonuçları ele alınacaktır. Bu bağlamda zaman-mekân sıkışması, ulus-devlet egemenliği, mikro milliyetçilik, küresel yönetim ve yerelleşme konularına değinilecektir. Böylece küreselleşme sürecinin sonuçları hakkında genel bir çerçeve ortaya konulacaktır.

1.6.1 Zaman-Mekân Sıkışması

Zaman-mekân sıkışması denildiğinde tek bir süreçten sonuçlandığı ya da tek bir durum olduğu söylenememektedir. Fakat ortak bir zeminde ele alındığı zaman küreselleşme sürecinin bir sonucu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü gerek modernite gerek aydınlanma düşüncesi gerekse kapitalizm, küreselleşme sürecinin arka planında yer alan olgulardır. Hal böyle olunca ortak payda küreselleşme süreci olmaktadır. Sonuç itibariyle yapılacak açıklamalar kopuk olmaktan ziyade ancak ortak paydada düşünüldüğünde bütün bir hal alacaktır.

Mekân konusuna gelindiğinde ise yine modernliğin ilerleme fikriyle karşılaşılacaktır. Bu fikir tüm mekânsal engellerin aşılmasını, sınırların kaldırılmasını ve mekânın fethini içermektedir. Sonuç olarak da mekânın zaman aracılığıyla fethini istemektedir (Çağan 2007: 143). Mekânın bu fethi, mekânın zamanla ortadan kalkmasını beraberinde getirecektir. Öyle ki yukarıda söylenilen, zamanın nesnel öğelere indirgenmesi günümüzde mekânın da “her gece statik bir televizyon ekranında bir dizi imgeye indirgenmesi” hususunu beraberinde getirecektir (Harvey 2014: 335). Yani büyük bir karmaşa içerisinde olan geniş coğrafi alanlar, o hareketlilikleri içerisinde, karşımıza statik bir ekranda gelmekte ve mekân bu şekilde tüketilmektedir. Hiç gidilmeyen yerler, uygarlıklar, mekânlar, lamekân bir ekran içerisinden tecrübe edilebilmektedir. Sonuç olarak mekânın bu şekilde tüketilmesi ve ortadan kaldırılması günümüz bireyinin ne kadar mekânsızlaştığını da göstermektedir.

Zaman-mekân sıkışmasında bir diğer nokta öznenin bir eyleme katılırken, eylemin geçtiği mekânda olup olmamasıyla ilişkilendirilir. Buna göre özne, eyleme dâhil ve müdahil olabilmesi için mekânda olmalıdır, eğer böyle olmazsa bu mekân alabildiğine daralmaya başlar (Kargı 2014: 226). Birey, eyleme yetişmek için kendisini kısıtlı bir zamanın içinde bulacak ve sonuç olarak da kendisini bir zaman-mekân sıkışması içerisinde bulacaktır. Bu da bireyin günlük yaşamı üzerindeki iktidar olgusunu kaybetmesi ihtimalini beraberinde getirmektedir.

Zaman-mekân sıkışması farklı yollarla bireye etki eden ve bireyin gündelik hayatını, yaşayış biçimini dönüştüren bir süreç olarak küreselleşmenin sonucu biçiminde karşılaşılmaktadır. Küreselleşme sürecinin tarihte eşi görülmemiş bir ölçüde hızı karşımıza çıkarması ve uzak mesafelerin görece kısa süreler içerisinde kat edilmesi, internet vasıtasıyla sanal gerçeklikler oluşturulması mekânın önemini yitirmesine sebebiyet vermiştir (Yılmaz 2008: 155). Hatta öyle ki turistler, birer “mekân tüketici” olarak belirmektedir.

1.6.2. Ulus-Devlet Egemenliği

Ulus-devlet günümüzde yaygın bir devlet yapılanması olmasına rağmen elbette nihai bir yapılanma değildir. Kendinden önce farklı yapılanmalar olduğu

gibi kendinden sonra da farklı yapılanmalar elbette olacaktır. Ulus-devlet yapılanması, tarih içerisinde belli süreçler sonucunda modern devlet yapılanmalarının son biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada devlet biçimlerine konunun kapsamı açısından değinilmeyecektir fakat modern devlet ve öncesindeki geleneksel devlet biçimi arasındaki farkı görmek elzem durumdadır. 16. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan modern devlet, modern öncesi devletlerden birçok açıdan farklılaşmasına rağmen en büyük farklılığını sınırlarını belirlemede yaşamıştır. Yani devletin sınırları, toprağı, vatani belli bir hal almıştır (Durgun 2000: 110). Göç eden toplulukların göç ettikleri yerler artık ülkeleri, devletleri olmaktan çıkmış, her şey belli bir sınır dâhilinde meydana gelmiştir. Devletin sınırının nerede başlayıp nerede bittiğı belirlenmiştir.

Modern devleti modern öncesi devletten ayıran bir diğer özellik ise modern öncesi devletlerde bireylerin kimlikleri ortak yaşamın bir zorunluluğı olup, bireyler yöneticiye itaat koşuluna bağılı olmaktadır. Bunun yanında modern devletlerde tüm kimliklerin yanı sıra içinde yaşanan ülkenin ülkesel bir kimliğı olmakta ve herkes burada birleşmektedir ve böylece herkes eşit bir hal almış olmaktadır (Durgun 2000: 112). Yani vatandaşlık-yurttaşlık tanımlaması meydana gelmiştir. Bu tanımlama uyruk-tebaa tanımlamasından fazlasıyla farklı bir haldedir. Vatandaşlık-tebaa ayrımında vatandaşların görevleri yanında hakları da varken tebaanın görevleri yanında hakları bulunmamaktadır (Erkiş 2013: 61).

Ulus-devlet de modern devletin bir uzantısı olarak Avrupa’da feodal düzenin yıkılmasıyla beraber merkezi bir devlet yapılanması olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdem, Ç. 2009: 288). Ulus-devletin yapısal unsurları ülkesel ve siyasal bütünlüğü içermektedir. Siyasal bütünlükle kastedilen “yurttaşlık” olmaktadırken ülkesel bütünlük “vatan” kavramını içermektedir (Kara 2007: 30). Siyasal iktidarın merkezileşmesi, ulus-devletin devlet yapılanmasının ve organlarının karmaşıklaşmasını beraberinde getirmiştir. Merkezileşen iktidar ise devlet sınırları içerisinde her şeyde söz hakkına sahip olmak istemiştir. Kültürü standartlaştırmak, toplumun homojenleşmesini sağlamak ise zaten ulus-devletin bizatihi en büyük özelliğı olagelmıştır. Zira modern devletin uzantısı olarak ayrılmasını sağlayan en önemli özelliğı bünyesi içerisinde barındırdığı “ulus” kavramından gelmektedir. Ulus, devlet içerisindeki en büyük ve en önemli

toplumsal örgütlenmeyi ifade etmektedir. Ulus-devlet de meşruiyetini bu örgütlenmeden almaktadır. Toplumun homojenleşmesi ise ulusun homojen olmasını gerektirmektedir. Bu homojenlik elbette her şeyin aynı olmasını gerektirmemektedir, fakat ulusal bir kimlik oluşturmak, benzer olaylara benzer tepkiler göstermek ve benzer hisleri duymayı gerektirmektedir. Ulus-devlet içerisinde ulusal kimlik, ulusu ulus yapan ve onu homojen bir birim haline getiren en önemli etmendir.

Geleneksel devletlere nazaran meşruiyetini tanrıdan ziyade ulusa dayandıran ulus-devlet yapılanması, egemenliğini de böylece ulusa dayandırmakta, ulustan gelmeyen hiçbir egemenlik biçimi (en azından teoride) kabul görmemektedir. Bu noktadan hareketle de ulus-devleti diğer devlet yapılanmalarından ayıran en önemli iki unsur ortaya çıkmış bulunmaktadır. Ulus-devletin gücü ve birlik unsuru olarak ulusal kimlik ve ulus-devletin dayanağı olan ulusal egemenlik ön plana çıkmıştır. Geri kalan özellikleri zaten modern devlet biçimi olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında merkezileşmesi içerisinde ekonomik bütünleşmesi ve tek askeri güç olarak şiddet aracını kullanması ve güvenliği sağlaması da kesinlikle göz ardı edilmeyecek özelliklerdir. Böylece küreselleşmenin ulus-devletin hangi noktalarına temas ettiğini ve onları dönüşüme uğrattığını ve bu temas edilen noktaların ulus-devlet yapılanması için ne kadar elzem olduğunu görmek kolaylaşacaktır.

Küreselleşme sürecinde devletlerin iç egemenlik alanlarının da daraldığı görülmektedir. Bunun sebeplerinden birisi ulus-devletlerin gittikçe artan oranda küresel bir topluluğun ve uluslararası hukukun içinde yer almasıdır. Buna göre devletler artık yerel egemenliklerini sırf o sınırlar içinde egemen oldukları için istediği şekilde ortaya koymaktan ziyade belli hukuksal kurallara göre davranmaktadırlar. İkinci daralma sebebi ise neoliberal esaslar doğrultusunda devletin yapısındaki küçülme gösterilebilir. Buna göre yönetim de iktidardaki dağılmayı ifade etmektedir (Şahin 2007: 168). Böylece ulus-devletler bağımsız politika geliştirmekten de uzak düşmeye başlamışlardır.

Teknolojik gelişmelerle birlikte hükümetlerin bilgi ve haber üzerindeki monopol olma olasılığı oldukça azalmıştır. Hükümetin kamuoyu oluşturmak için

etkili bir şekilde kullanabileceği monopol medyanın ihtimalinin azalması, çıkar grupları ve halkın artık pazarlıkta daha da güçleneceği ve devletlerin bir karar alırken daha hızlı davranması gerektiği anlamına gelmektedir (Kır 2002: 59-60). Bu da devletlerin alacağı kararlarda tekel olarak davranabilmesini güçleştirmekte yani gücünü tek ve bölünmez olarak kullanabilmesini etkilemektedir. Küreselleşme sürecinde meydana gelen teknolojik yenilikler ve toplumların bilgiye ulaşmadaki artan becerisi, kitlelerin hareketini kolaylaştırmış ve zamansızlaştırmıştır.

Ulus-devletin en temel unsurlarından olan ulusal kimliğin küreselleşmeyle birlikte aşınmasının yanında canlı tutulması da zorlaşmıştır. Bu durum devletlerin milli kimlik politikaları yapmasını engelleyici etmenler olarak ele alınmaktadır. Buna göre; etnik canlanma ve mikro milliyetçilikte artış, küresel kitle kültürünün ortaya çıkışı, çok kültürlülük ve ulus üstü vatandaşlık uygulamaları ve imtiyazlı vatandaşlık talepleri milli kimliği canlı tutmayı zorlaştırmıştır. (Şahin 2007: 198-199). Bunun yanında ulusların “biz farklıyız” vurgusu da erozyona uğramıştır (Şahin 2007: 202).

Ulus-devletlerin (özellikle çevre ülkelerin) ekonomi üzerinde hâkimiyetlerinin giderek azalması sonucunda meydana gelen en büyük sorunlardan birisi doğal olarak işsizliktir. Bu ise ülke içerisinde dengesiz bir duruma yol açıp toplumsal olarak yıkıcı bir boyuta uzanabilecek bir olgu olmuştur. Kazgan (2005: 247), bu durumu çevre ülkeler üzerinde “fitili çekilmiş bomba gibi, her an patlamaya hazır” olarak ifade etmekte. Ona göre özellikle gençler arasında meydana gelen işsizlik gelecekte umutsuz bir kitlenin enerjisini yıkıcılığa hazırlayan bir süreç olmaktadır.

Güvenlik meselesine gelindiğinde, küreselleşme sürecinde meydana gelen çevre sorunlarının artışı ve teknolojik gelişmelerle birlikte oluşan riskler devletlerin gücünün teker teker üzerinde kalmaktadır. Bu gelişmeler dolayısıyla ulus-devletler vatandaşlarını sınırları içerisinde koruma görevini tam manasıyla yerine getirememektedir (Habermas 2002: 87). Devletin rolünün en radikal değiştiği alan ise “savaş” olarak ifade edilebilir. Buna göre askeri teknolojilerdeki ilerlemelerle birlikte daha yıkıcı silahların, özellikle de nükleer silahların ortaya

ıkması geleneksel anlamda savaş yapabilmeyi imkânsız hale getirmiştir (Kır 2002: 75).

1.6.3. Mikro Milliyetçilik

Küreselleşme süreci ile birlikte çoğu kesimin beklediği şey tek bir kültürün oluşması ve dünyanın birbirine eklemlenmesi sonucu homojenleşmesi idi. Fakat görüldüğü kadarıyla şu an için durum pek öyle değildir. İki süreç (parçalanma ve bütünleşme) aynı anda yaşanmıştır. Bir yandan gezegen ekolojisi, güvenliği gibi konular birincil politika unsuru olarak bir bütünleşmeyi gerektirirken (Steward 1995: 64) diğer yandan kültürel karşı ıkışlar ve çeşitli yerelleşme süreçleri parçalanmayı beraberinde getirmiştir. Böylece ikili ve birbirine zıt süreçlerin aynı anda yaşandığı görülmektedir. Milliyetçilik, bu parçalanma süreci içerisinde kendisine fazlasıyla yer bulmuştur. Robertson (1998: 119), bu tarz tekelliklerin, toplumların “küresel sistem içerisindeki başka toplumlarla karşılıklı etkileşim” yoluyla kendisini daha da öne çıkarttığını söylemektedir. Başka toplumlarla etkileşimler, haliyle kendi kültürünü ve değerlerini öne çıkartmayı ve savaşımları da beraberinde getirerek milliyetçiliğin küreselleşen dünya içerisinde ayakta kalmasını ve en güçlü ideolojilerden birisi durumuna gelmesini beraberinde getirmiştir. Bunun yanında küreselleşme sürecinde “tek bir dünya kültürü olabileceği” görüşü de güçlü karşı çıkışlarla, diğer kültürlerin çoklu direnişiyile ve muhalefetiyle karşılaşmıştır (King 1998: 34). Milliyetçilik de zaten yapısı itibariyle bu tek dünya kültürü söylemine büyük bir karşıtlık göstererek bu tarz karşı çıkışların kullandığı bir ideoloji olarak kendini göstermiştir.

Mikro milliyetçiliği ulusal düzeyde bir kimliği ifade etmeyen, daha küçük grupları kapsayan ve günümüzde kendini daha çok etnik temelli öne çıkaran milliyetçilik türü olarak ifade etmek mümkündür. Genellikle ayrılıkçı görünüme sahip olan mikro milliyetçilik, ulus-devletin altında olan ve ulusal kimliğin yanında (bazen de karşısında) kendini öne çıkaran, bir “alt kültür” düşüncesi ve hareketidir.

Sanayileşme süreciyle beraber kentlere artan oranda gler ve topraktan kopan insanlar, şehirlerde genel itibari ile işçi sınıfını oluşturmuştur. Topraktan bu kopuş aynı zamanda köklerinden kopuşu da beraberinde getirmiştir. Böylece

küreselleşme sürecinde, genellikle şehirlerde bir kimlik sorunu da oluşmaya başlamıştır. O süreçten bu güne pek çok insan köklerini yitirmiş ve yurtsuzlaşmıştır bağlı oldukları bir toprak da olmayınca kimlikler ön plana çıkmıştır (King 1998: 23). Kimlik ise sahiciliğin güvencesi olarak insanların yaşamlarında büyük öneme sahiptir (King 1998: 32). Bu sahiciliği de grupların, kimliği oluşturan kültürler aracılığıyla aradığı görülmektedir. Yani çağdaş dünyada kim olduğumuz, kültürler aracılığıyla bilinebilir. Bu kültürleri keşfetmek demek kendimizi keşfetmek demektir (Smith 1994: 36). Köklerinden kopan bireyin bu kimlik ve dolayısıyla kültür arayışı içerisinde karşısına çıkan ilk durak küreselleşme sürecinde doğal olarak küresel kültür (çoğunlukla popüler kültür) olmaktadır. Fakat birey, zamanla bu kültürün imgeleminin tüketim kültürü ambalajı ve reklam meselesi olarak önemsiz ve sığ oluşunun farkına varmıştır (Smith 2002: 20). Bu kültürün yüzeyselliği bireyin kendisine bir kimlik edinmesi sürecinde yardımcı olamamış ve birey yeni arayışlara girişmiştir. Zaten birey ailesinden ve sülalesinden gelen ve yıllardır onu orada bekleyen tarihsel kimliğiyle karşılaşacak ve onun sahiciliği ve köklülüğü sonucunda bireyin kimlik tanımlaması yerini bulacaktır. Bu arama sürecinde bireylerin tarihsel olarak bir kök bulması sonucu mikro milliyetçi düşünceler ve hareketler de sonuç olarak kendine yer bulmuştur. Yani küresel kültürün yüzeyselliği ve köksüzlüğü mikro milliyetçi hareketleri de beraberinde getirmiştir.

Yukarıda değinilen kimlik arama sürecinde dikkat çeken nokta ise bu hareketin süreç içerisinde neden ulus düzeyinde değil de mikro düzeyde gerçekleştiğidir. Bu noktada ulus-devletin uğradığı erozyonla karşılaşılmaktadır. Daha önce söylendiği gibi bu erozyon üstten milliyetçiliğin önemini ortaya çıkarırken alttan da mikro milliyetçiliğe önem kazandırmıştır. Burada küreselleşme sürecinde ekonomik olarak ulus-devletin aşınması ve sermayenin kısılcacında kalması durumu ortaya çıkmıştır. Gruplar içerisinde yoksullaşma sonucunda artan dayanışma ihtiyacı çeşitli alt kimlikleri ön plana çıkarmıştır. Ulus-devletin neoliberalizm karşısında sosyal yönden vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılayamaması ve hazinenin sürekli güçsüz durumda kalması doğal olarak ulus-devlet içerisindeki farklı (genellikle etnik) kökenlerin devlete güvenini ve bağlılığını zedelemiştir ve sonuç olarak da mikro milliyetçi hareketler meydana

gelmiştir (Selçuk 2012: 129). Böylece hem ulus-devlet karşısında görünür olmak hem de dayanışma açısından bu tür hareketler işlevsel bulunmuştur. Diğer yandan bu durum elbette ulus-devlet için bir kargaşa ortamını beraberinde getirme potansiyeli taşımaktadır.

Siyasi olarak bakıldığında da mikro milliyetçilik oldukça işlevsel olmuştur. Özellikle elitlerin yönlendirebilmesine ve buradan da siyasi rant elde edilmesine oldukça açık olan mikro milliyetçilik, siyasi alanda yönetimi ele geçirmenin yollarından birisi olmuştur. Yani elitler kendi gayeleri doğrultusunda bu tarz hareketleri kanalize edebilmekte ve şekillendirebilmektedirler (Karakuzu 2013: 101-102). Bu konu sadece devlet içerisindeki yönlendirmeler ve harekete geçirmeler olarak düşünülmemelidir. Geleneksel savaş çıkarmanın artık neredeyse imkânsızlaştığı günümüz koşullarında, devletler birbirlerinin gücünü kırmak ve birbirleri üzerinde güç elde etmek için de bu tarz mikro milliyetçi hareketlerden faydalanabilmektedirler.

1.6.4. Küresel Yönetişim

Küreselleşmenin yeryüzünde sağlamış olduğu hareketlilik, birçok şeyin ve insanların akışı, devletlerin egemenliği dışında kalan alanlarda yeni kurallar gerekliliğini gündeme getirmiştir (Sandıklı ve Kaya 2013: 72). Zaten bu durum küreselleşmenin devletler üzerindeki karşılıklı bağımlılığı artıran süreçlerle ortak ilerleyerek yönetişimi doğuran faktörler arasında yer almaktadır. Buna paralel ve ilave olarak her çağda tüm dünyayı ilgilendiren fakat küreselleşme sürecinde hız kazanan çevresel kirlilik ve iklim değişikliği gibi problemler, bunun yanında gıda arzı açısından tehlikeli vaziyetlerin ortaya çıkışı gibi gelişmeler de devletleri iş birliği yapmaya iten faktörler arasında yer alarak yine küresel yönetim mekanizmasının meydana gelişinde büyük roller oynamıştır (Sandıklı ve Kaya 2013: 72).

Yönetişimin ortaya çıkışında çoğu zaman gözden kaçırılan diğer bir noktayı ise Rosenau (2014: 274) hatırlatmaktadır: “Otorite alanlarının çoğalması” olarak ifade edilen bu durum ilk olarak akla geldiği şekliyle hükümetler arası ya da üstü örgütlerin, sivil toplum kuruluşlarının vs. artması değildir, otorite alanları çoğalmaktadır çünkü insanlar birden çok kimliğin altından kalkarak, bu kimlikleri

idare ederek, devletlerine olan bağılıklarını azaltmaya başlamışlardır demektir. Bu vaziyet dağılmayla birlikte küresel yönetişimi ortaya çıkaran ve küresel yönetişim süreçlerini meydana getiren süreçlerde rol oynamaktadır. Yani sadece ekonomik noktalar ya da küresel güç merkezlerinin çeşitlenmesi değil, kimlik de bir şekilde küreselleşme sürecinde en çok tartışılan konulardan birisi olarak yönetişim süreçlerine etki etmektedir.

Otorite alanlarının çoğalması denildiğinde akla ilk gelen durum elbette yönetişim açısından oldukça etkili olmuştur. Küreselleşme sürecindeki aktörler başlığında bu konuya kısmen değinilmişti. Uluslararası organizasyonlar, çok uluslu şirketler, medya platformları (yeni olsun geleneksel olsun), sivil toplum örgütleri, devletsiz organizasyonlar vs. günümüz dünya düzeninde önemli aktörler olarak ulus-devletlerden farklı olarak (bazen daha da güçlü) küresel arenaya çıkmışlardır (Güven 2015: 30). Bu tarz devlet dışı aktörlerin güçlenmesi ve gerek ulusal gerekse uluslararası arenada söz sahibi olmaya başlamasıyla klasik yönetim süreçleri de doğal olarak değişime uğrayacaktır. Klasik yönetim süreçlerinde tek egemen güç olan devlet, artık tek ve başat aktör olmaktan çıkmaktadır. Başat aktör olmaktan çıkmaya başlaması hem ekonomik süreçlerle hem de siyasal süreçlerle izah edilebilir.

Uluslararası örgütlerin artan sayısı ve etkisi, demokrasi hareketleri ve sivil toplum kuruluşları bu noktada siyasi süreçleri ifade etmektedir. Ekonomik süreçlerde ise çok uluslu şirket yapılanmalarının dünya ekonomisindeki etkisinin artmasıyla uluslararası ticarete artan hacim ve hareketlilikle küresel ticaretin e-ticaret yoluyla daha da genişlemesi, üretim metotlarındaki değişimler, finans pazarlarının ortaya çıkışı örnek olarak gösterilebilir (Yüksel 2000: 147).

Buraya kadar söylenenler özetlendiğinde küresel yönetişim sisteminin ortaya çıkmasını teorik anlamda gerekli kılan süreçler aşağıdaki gibidir:

- 1) Zayıf devletlerin fazlalaşmasıyla birlikte herkesi ilgilendiren sorunların artması,
- 2) Küreselleşme süreçlerinin getirdiği belirsizlikler, sorunlar, riskler ve karmaşılaşmanı küresel bir işbirliğini gerekli kılması,

- 3) Artan kimliklerle ya da kimliksizleşme sonucunda otorite alanlarının dağılması,
- 4) Devlet dışı aktörlerin yükselişinin klasik yönetim süreçlerini etkisiz hale getirmesi sonucu güç çevrelerinin uyumlu ve ortak hareket edebilmesini sağlayacak yeni yönetim anlayışının oluşturulma ihtiyacının ortaya çıkması.

Ülke içerisinde yönetim süreçlerinde alınacak kararların tarafları; vatandaşlar, sivil toplum kuruluşları, iş âlemi, siyasal kadrolar ve bazen de uluslararası kuruluşlar olmaktadır (Uzel 2006: 2). Küresel yönetim süreçlerinde ise ulus-devletlerin yanında resmi statüye sahip uluslararası örgütler, özel sektör temsilcisi olarak çok uluslu şirketler ve sivil toplum temsilcisi olarak uluslararası sivil toplum kuruluşları yer almaktadır (Güler 2005: 105). Özel sektörün bu süreçlerdeki görevine bakıldığında; çeşitli sektörlerdeki özel kuruluşları kapsayan özel sektör; hem gelir hem de istihdam kaynağı oluşumunu sağlayarak bir yandan üretim ve ticaretin diğer yandan insan kaynaklarının geliştirilmesi ve çeşitli kurumsal ve hizmet standartları çerçevesinde ekonomik büyüme ve kalkınmanın desteklenmesi misyonunu taşımaktadır (Özer ve Yayman 2009: 94). Sivil toplum kuruluşları olan sendikalar, meslek odaları ve dernekler ise demokrasinin daha sağlıklı işlemesi ve alınacak kararların doğrudan etki edeceği taraf olarak özel sektörün ve kamu sektörünün alacağı kararlarda yönlendirici etkide bulunmanın yanında gerek gündelik hayatta gerekse iş hayatındaki düzenin sağlanması açısından işlev görmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında yönetim modelinin amaçladığı şey, devletin işlevsiz ve yetersiz kaldığı alanlarda diğer tarafları da yönetim süreçlerinde devreye sokarak; plan, eylem, öngörü ve rekabet yeteneklerini geliştirmeyi ve etkin kullanmayı hedeflemektedir (Uzel 2006: 33). Görüldüğü üzere yönetim süreçlerinde hiyerarşik bir yapı yerine heterarşik bir yapının oluşması ve karşılıklı etkileşimin ve ortaklaşa karar verebilme kültürünün temel alınması gerekmektedir. Bu temel alış yönetim süreçlerinin üç dayanağında da olmalı ki süreçler aksamadan işleyebilsin. Bu üç temel dayanak ise: ekonomik, siyasal ve idari yönetim süreçleridir (Uzel 2006: 28). Bunlardan ekonomik olan ekonomi faaliyetleriyle ve dolayısıyla sosyal süreçlerle ilgiliyken siyasal olan strateji üretme konularıyla, idari olansa uygulama alanlarıyla

alakalıdır. Hal böyle olunca örneğin strateji üretirken sağlanan yönetim süreçleri idari alanda sağlanmazsa alınan kararların çıktıları da tam olmayacaktır. Zaten yönetişimin amacı da hem karar alırken hem uygularken hem de denetlerken müşterek bir sürecin oluşmasıyla yukarıda ifade edilen yeteneklerin gelişmesidir.

1.6.5. Yerelleşme

Bauman (2016: 8), “küreselleşme ne kadar birleştirirse o kadar böler” demiş, sonrasında kimileri için yerelleşme olan şeyin kimileri için küreselleşme, kimileri için küreselleşme olarak görülen şeyin de kimileri için yerelleşme anlamına geldiğini ifade etmiştir. Böylelikle küreselleşme sonucunda yerelleşmenin doğal olarak ortaya çıkabileceğini vurgularken, diğer yandan küreselleşme ve yerelleşme olarak gördüğümüz şeyin göreceli olduğuna değinmiştir. Bu göreceliliğe Robertson (1996: 122) da değinerek yerelliğin göreceliliğinin hem mekânsal hem de zamansal koşullardan kaynaklanabileceğini söylemiş, mekânsal olarak bir uygarlığın yerel olarak nitelendirileceği gibi bir köyün de yerel olarak nitelendirilebileceğini ve bunun yanında zamansal olarak eskiden yerel olanların şimdi yerelleşmeyle sınırlandırılmayacağını ya da eskiden kozmopolitan olanların bugün yerel olarak değerlendirilebileceğini yani bir ölçek sorunu olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünceler yerelleşme ya da yerellik denildiği zaman tam olarak neyin kastedildiği konusunda bir belirsizlik getirmektedir. Böylece bakış açısının tek yönlü olmaması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır ve buna dayanarak da yerelleşme denildiğinde kimi zaman büyük parçalar kimi zaman da küçük parçalar kastedilmiş olacaktır. Sonuç itibarıyla bütün içerisinde bir parçadan bahsedilmiş olacaktır.

Küreselleşme, daha önce de değinildiği gibi neoliberal ekonomi politikalarıyla ve daha öncesinde de ilerleme fikriyle orantılı bir şekilde artış göstermiştir. Sebebi aydınlanma düşüncesine kadar götürülen çevre sorunları da küreselleşme süreciyle birlikte görüldüğü üzere büyük artış göstermiştir. Aydınlanma düşüncesi, ilerleme fikri, neoliberal ekonomi politikaları ve bunlar sonucunda meydana gelen rekabet ortamından doğa da nasibini almış ve sonuç olarak insanlık içinde bulunduğu sorunların çözümünü aramıştır. Zira çevresel sorunların üstesinden gelmek için Dünya Sağlık Örgütü’nün yerel tıbbı

destekleyici faaliyetleri ve 1992 yılında yapılan Rio Zirvesi ve çeşitli yerel kimliklerin yükselişi bu çeşitlenmeyi desteklemiştir (Robertson 1996: 130). İlâveten çevresel meselelerle ilgili düzenlemelerde ön plana çıkan Yerindenlik İlkesi ve 1970'lerden bu yana çevre politikalarında belirleyici rol oynayan Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı yerelleşmeyi ön plana çıkaran unsurlar olagelmıştır (Kaya 2016: 106).

Çevresel faktörler, etkileri itibariyle küresel, ortaya çıkış itibariyle yerel bir husustur. Çevre sorunlarını önlemede uygulamaya konulacak planlarda çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlara merkezîyeti savunanlar ve yerelleşmeyi savunanlar olarak iki başlıkta değinilebilir. Merkezîleşmeyi savunanlar, ulus-devletin güçlenmesi taraftarıdır. Buna göre; devlet güçlü olsun ki hazırlanan planlar uygulamaya konulabilsin mantığı hâkimdir (Kaya 2016: 111).

Küreselleşme sürecinde yerelleşme görünümüleri mekânsal olarak en çok kentler üzerinden kendini göstermektedir. Kentler, bulundukları çevre içerisinde üretim ve tüketime (öncelikli olarak tüketime) merkezi olarak insan nüfusunun yoğun yaşadığı yerlerdir. Küreselleşme sürecinde kentlerin öne çıkmasının yerelleşme açısından üç yönü vardır. Bunlardan birisi 80'li yıllardan itibaren yeni kamu yönetimi anlayışlarıyla da birlikte devletin rolünün giderek azaltılmasıyla birlikte kentler ve bölgeler kendi kalkınma stratejilerini oluşturmak durumunda kalmasıdır (Çiner 2016: 153). Bu stratejiler çerçevesinde de bölgesel ajanslar, mahalli birlikler ve kent yönetimleri önem kazanmıştır. İkinci olarak artan rekabet sonucunda yerel özelliklerin ön plana çıkarılması daha önemli bir hal almış, karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde de yerel ve bölgesel uzmanlaşma süreci hızlanmıştır. Her yerelin kendine özgü özellikleri önem kazanarak bu özellikler çeşitli birikimlerle harekete geçirilmeye çalışılmaktadır. Yerelliklerin potansiyeline bağlı olarak yörelere ait çeşitli sektörel uzmanlaşmalar meydana gelmektedir (Ökmen 2008: 3). Bu uzmanlaşma sonucunda bazı kentler ülkelerin de önüne geçerek dünya çapında tanınmaktadır. Yani ülkeler arasındaki rekabet bölgeler ve kentler düzeyinde kendini göstermeye başlamıştır. Bu konuda turizm sektörü çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Son olarak küresel sermayenin ve üretim süreçlerinin kendilerinin yeniden inşası ve üretimi için bir mekâna ihtiyacının olması ve bunu yaparken de en verimli şekilde yapmak istemesi

kentleri diğerk mekânlara göre öne çıkarmıştır (Parlak 2008: 65). Böylece yine kentler, ülkelerin sınırlarını aşarak küresel sistemde yer edinmişlerdir. Bu noktada “Dünya Kenti Hipotezi” oldukça dikkate değerdir.

1.7. Küreselleşme ve Türkiye

Bu başlık altında küreselleşme süreci dünyada böylesine sonuçlar doğururken Türkiye bu sürecin içinde midir? Türkiye bu sürecin içindeyse ne kadar içindedir ve bu süreçten hangi boyutlarla etkilenmiştir? sorularına yanıt aranacaktır. Öncelikle ilk soru cevaplanırken Türkiye, küreselleşmenin içindedir demek kaçınılmazdır. Türkiye’nin coğrafi konumunun küreselleşme sürecindeki en önemli unsuru olduğunu ifade edilmektedir (Bayar 2008: 32). Zira doğu ile batının, kuzey ile güneyin kesiştiği bir noktada olmak, hele günümüzde enerji hatlarının aktarıcısı konumunda olmak Türkiye için küreselleşme sürecinde etkilerini katbekat arttırmaktadır. Dahası insan kaynağı açısından da geçmişten gelen zenginlik, Türkiye’nin küreselleşme sürecinde toplumsal yönleriyle ne kadar ayrı kollardan etkilendiğini gösteren önemli etkenler arasında sayılabilir.

Türkiye’nin bu sürecin ne kadar içinde olduğu ve bu süreçten hangi boyutlarla etkilendiği hususuna gelinirse, öncelikle küreselleşme sürecinin sonuçlarında görülen, değinilen her şey Türkiye için de geçerlidir. Yani insanların zaman ve mekân arasındaki sıkışmışlığı, kentlerin artan önemi, insanların sorunlardan aynı şekillerde etkilenmeleri, kültür meselesinde alt kültür ve üst kültür oranında değişimler, mikro milliyetçi mücadelelerin ortaya çıkışı, bölgeselleşme ve yerelleşme yönündeki baskılar, ulus-devletin dönüşümü vb. sonuçlar Türkiye’de de yaşanmaktadır. Bu konu ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasi boyutlar olarak dört kategoride ele alınacaktır.

Ekonomik boyuta bakıldığında zaman Türkiye’nin küreselleşme sürecine entegrasyonunun, daha doğrusu küresel ekonomiye entegrasyonunun 1980 sonrasına denk geldiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu ilk yıllarda Lozan Antlaşması’ndan kaynaklı olarak dışa açık bir ekonomi görünümünü sergilemiş, fakat sermaye birikiminin ulusal ellerde toplanması amaçlanmıştır. Bunun için İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar gösterilebilir. Buna göre kalkınma hamlesi devlet desteğiyle ve özel sektör (milli)

eliyle sağlanmaya çalışılmıştır. Lozan'dan kaynaklı durumun geçerliliği bitince 1930-39 döneminde gümrük duvarlarının oluşturulması gibi korumacı politikalar ön plana çıkmıştır. 1940-45 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı'nın geçtiği yıllar olarak ülkede sürekli bir askeri hazırlık durumu ortaya çıkmış, aktif nüfusun büyük kesimi silah altına alınmıştır. Savaşın bitmesi ve ABD'nin Avrupa'yı inşa girişimlerinin ortaya çıkmasıyla 1950'li yıllar Türkiye için bir dışa açılma sürecini beraberinde getirmiş, fakat dengesiz ve düzensiz yapılan bu hamle ekonomik krizi tetiklemiştir. Böylece 1960'lı yıllar yeniden planlı ve denetimli bir ekonomik yapıyı beraberinde getirmiş, bu durum 1980'e kadar devam etmiştir (Koçar 2006: 61-64). Nihayet 24 Ocak 1980 Kararları ile de Türkiye, küresel ekonomiye entegre olma sürecine girmiştir. Bu noktada 1980-1988 arası dönemi ticari entegrasyon, 1989 sonrası dönemi ise sermaye hareketleri yönünden entegrasyon ön plana çıkarmıştır (Koçar 2006: 65). Türkiye'nin küresel ekonomiye ticari bütünleşmeyi nasıl sağladığına aşağıdaki maddeler halinde bakılabilir (Özmaldar 2009: 21):

- Birçok sektörde gümrük korumaları kaldırılmış,
- İhracat özendirilerek devlet desteği sağlanmış,
- İthalatta kota uygulamaları yeniden düzenlenmiş,
- KİT ürünleri fiyatları serbest bırakılmış ve
- Kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı azaltılmıştır.

Türkiye'de 1980 öncesine kadar devletin her zaman, ithalata gerek kambiyo kontrolleri gerekse miktar kısıtlamaları ve gümrük tarifeleriyle müdahalesi olduğunu ve ithalatı hiçbir zaman serbest bırakmadığı söylenirse değişim daha iyi anlaşılacaktır (Koçar 2006: 64). Diğer yandan Avrupa Birliği ile yapılan 1963 tarihli Ankara Antlaşması sonucunda verilen sürenin dolmasıyla beraber 1994 yılında Gümrük Birliğine giriş yolunda kademeli olarak gümrük duvarları kaldırılmaktadır (Köse 2009: 150). Bu durum milli ekonomisi gelişen ancak özellikle teknolojik üretim yönünden istenilen düzeyde olmayan Türkiye ekonomisi için üretime bir darbe indirmiş ve sürekli bir açık verme döneminin başlamasına sebebiyet vermiştir.

Sermayenin serbestleşmesi yönünde ise 1989 yılında 32 Sayılı Karar’la karşılaşılmaktadır. Bu karar Türkiye’de bulunan kişilerin döviz bulundurmalarının ve ülkeye her türlü yabancı paranın giriş ve çıkışının serbestleştirilmesini içermektedir (Özmaldar 2009: 26). Bu durum zamanla finansal sistemlerin serbestleşmesini sağlayarak diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi sıcak para giriş çıkışına yol açmakta ve ülke ekonomisini şoklara açık hale getirmektedir. Bu da sermaye sahiplerinin, ülke içinde uygulanması istenen milli politikalara karşı baskılayıcı bir rol üstlenmelerine sebebiyet vermiştir.

Bir diğer ekonomik boyut olarak dünyada 1980 sonrasında ortaya çıkan neoliberal politikalar sonucunda devletin küçülmesi gündeme gelmektedir. Bu noktada ABD’de Reagan, İngiltere’de Thatcher ile başlayan süreç Türkiye’de de Özal ile başlamıştır. Buna göre devlet, minimum alanda faaliyet gösterecek ve piyasayı piyasa kuvvetlerine bırakacaktır. Böylece o zamana kadar devlet eliyle yapılan yatırımlar ve kurulan faaliyetler, yani bunların genel adı olarak KİT’ler özelleştirme sürecine girecektir. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Bu konuda ilk yasal düzenlemenin 1984 yılında yapılan 2983 Sayılı Kanun olması da bunu destekler niteliktedir (Özmaldar 2009: 41). Özelleştirme sonucunda devlet hem piyasadaki üretici konumundan çekilmekte, hem de blok gelirler elde etmektedir. Türkiye’de bu gelirler genellikle borçların finansmanında kullanılmıştır.

Kültürel boyutta Türkiye’nin küreselleşme sürecindeki durumuna bakıldığında, yine dünyadaki dönüşümlerle paralellik gösterdiği söylenebilir. Öyle ki kültür üzerindeki etkisinden bahsedildiği gibi söz konusu devlet üzerinde, ya alt kültürlerin oluşumu ya tamamen aşınma ve küresel kültüre adaptasyon ve tek tipleşme ya da melez kültürlerin ortaya çıkması mümkün olacaktır. Türkiye’de 1950’li yıllarla birlikte başlayan göç furyasıyla kültür taşınarak çeşitlenirken, alt kültürlerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle 1980’li yıllarda başlayan arabesk müzik türü de bunun en güzel yansımasını sergilemektedir. Diğer yandan küreselleşmeye karşı çıkış biçimi olarak dini ya da milli grupların faaliyetlerinin arttığını da söylemek mümkündür. Mikro milliyetçilik başlığında bahsedilen sebeplerden kaynaklı olan akımlardan da bahsedilebilir. Bu akımlar yine hem birleştirici hem de ayrılıkçı şekillerde kendilerini göstermiştir. Özellikle ayrıştırıcı

şekilde kendini gösteren akımla birlikte Türkiye'nin küreselleşme sürecinde terör sorunuyla daha fazla uğraştığı aşikârdır.

Küreselleşmenin kültürleri aşındırıcı, tek tipleştirici yönünden bakıldığında Türkiye'nin ilgi alanlarının ve aynı zamanda beğenilerinin önemli bir değişim yaşadığı, fakat bir yandan da kültür ihracında bulunduğunu ifade edilmektedir (Bayar 2008: 33). Ayrıca küreselleşme ile kültürel anlamda yozlaşmanın ortaya çıkması muhtemeldir. Öyle ki bir yandan tüketici davranışlarıyla gerek giyim kuşam konusunda gerek mutfak konusunda Türk kültürünün aşındırıldığını ve küresel kültüre doğru kayıldığı söylenebilir. Dahası çocuklar yabancı dilin gerekliliğiyle büyürken Türkçenin önemini kavrayamamış, anlatılan masallar Keloğlanlardan, Dede Korkutlardan; Spiderman ve Batman gibi küresel kültür ürünlerine dönüşmüştür (İçel 2008: 126-127). Bununla beraber kültürdeki yozlaşmanın ortaya çıkışı, gelenek ve göreneklerin farklılaşması şehirlerdeki günlük kaygılara, zaman mekân arasındaki sıkışmışlığa ve zamana ayak uydurmaktaki zorlanmalara bağlanabilir (İçel 2008: 129). Diğer yandan Türkiye'deki bu dönüşümün daha yeni bir dönüşüm olmadığını, Osmanlı'nın batılılaşma hareketiyle başladığını fakat Türkiye'nin küreselleşme süreciyle hızlandığını belirtmekte fayda var.

Toplumsal boyuta gelindiğinde yine paralel olarak göç olgusundan, işsizlikten ve doğal olarak da yoksulluktan bahsedilebilir. Burada küreselleşme-kentleşme çerçevesinde, göç olgusu, toplumsal boyutta dönüştürücü etkiye sahip olmaktadır. Diğer yandan Türkiye'de göç hareketlerine bakıldığı zaman ekonominin dışa açılma dönemlerinde başladığı ve dışa açılma hamlelerinin sonucu olarak hız kazandığı görülmektedir. Sonuç olarak göç, toplumsal yapıyı, kültürü, siyaseti ve ekonomiyi şekillendiren bir hal almıştır. Bu konuda Görmez (2012: 17-18), Cumhuriyet tarihi dikkate alındığında iç ve dış göçler kadar hiçbir toplumsal gelişmenin doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye toplumunu etkilemediğini söylemiştir.

Türkiye'de Marshall Yardımları ile başlayan modernleşme dalgası ilk olarak köylere traktörün girmesi ve makineleşme ile köylerde iş gücü fazlalığının oluşması sonucunu doğurmuş, bu durum da köylerden kentlere hızlı bir göç

dalgasını başlatmıştır (Bostan 2017: 5). Bu göç dalgasının oranına bakılırsa, 1923-1950 arasında kentlerde yaşayan nüfus %0,82 artış gösterdiği halde yalnızca 1950-1955 arasında %5'e yakın artış göstermiştir (Bostan 2017: 6-7). Göçe etki eden unsurlara ilave olarak ulaşım araçlarındaki gelişim, karayolları yapının hızla artması, radyonun yaygın kullanımı, nüfus artışı vb. etkenler de söylenebilir. Bu noktada dikkat çekici unsur göçün sebepleri arasında temel sebep olarak sanayileşmeden bahsedilemiyor oluşudur. Sebepleri arasındadır fakat temel sebep değildir. Köyden kente göçmeye devam eden istihdam yapısını karşılayamayan endüstri sonucunda şehirlerde işsizliğin artışı meydana gelmiştir. Bu hızlı kentleşme bunun yanında “kent köylüleri”, “gecekondulaşma”, “çarpık yerleşme”, “varoşlar” vb. kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, böylece küreselleşme sürecinde Türkiye'nin toplumsal olarak ilgilendiği çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Diğer yandan 1980 sonrasındaki göç hareketlerinde, bunun daha çok kentten kente göç hareketleri şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun temel sebebi 1980 sonrası dışa açılma, liberalleşme hareketleri ve serbest piyasa ekonomisinin hâkim kılınmaya çalışılması sonucunda sanayi ve hizmet sektörünün ön plana çıkması ve diğer yandan tarım sektörünün düşüşe geçtiği bir dönemin ortaya çıkmaya başlamasıdır (Bostan 2017: 8). Sanayileşmenin genellikle büyükşehirlerde özellikle de İstanbul çevresinde geliştiğine değinmekte fayda var. İstanbul, Türkiye'nin, “ulusal bütünün dünyaya çıkış kapısı” olarak ön plana çıkmış, böylece gerek bilgi akışı, gerek sermaye ve gerekse de küresel süreçte karşılaşılan zaman ve mekân pratikleri İstanbul üzerinden Türkiye'de ifadesini bulmuştur (Ünal 2008: 43-46).

Göç dalgasının siyasete ne gibi etkisi olduğuna bakılarak küreselleşme sürecinin Türkiye'ye siyasi anlamda etkileri değerlendirilebilir. Kentlerdeki nüfusun giderek artması kentli kimliğini beraberinde getirmemiş bu da insanların yeni kimliklere sarılma ihtiyacının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Dinsel, etnik, hemşehri grupları vb. şeklinde ortaya çıkan bu kimliğe sarılış, şehirlerde toplumsal yapıların ortaya çıkmasına meydan vermiş, sonuç olarak da siyasete ilişkin davranışların bu kimlikler üzerinden belirlendiği bir kimlik siyaseti süreci ortaya çıkmıştır (Görmez 2012: 16). Bu durum da kentin gereksinimlerinin geri

plana atılması sürecini beraberinde getirmiştir. Küreselleşme, görüldüğü üzere çeşitli şekillerde Türkiye’de kimlik siyasetini beraberinde getirmiştir.

Türkiye özelinde küreselleşme sürecindeki aktörlerin ülke siyaseti üzerindeki etkisini, ülke içerisindeki demokratikleşme, bölgeselleşme, yerelleşme politikalarını ve kamu yönetimi reform faaliyetlerini görmek mümkündür. Öncelikle dış siyasetteki duruma bakılırsa, küreselleşmenin tarihsel arka planında da değinildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası milletlerarası organizasyonların artan oranıyla karşılaşılmaktadır. Siyasal, güvenlik, iktisadi vb. alanlarda ortaya çıkan işbirliklerine Türkiye, birçok örgüte üye olarak dâhil olmuş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi de pek çok anlaşmaya taraf olmuştur (Duran 2018: 30). Bu örgütlere üye olmanın sonucu olarak insan haklarını geliştirmeye yönelik faaliyetler, ekonomide liberalleşme politikaları, demokratikleşme açılımları, sivil toplum örgütlerinin geliştirilmesi, hukukun üstünlüğü, kadının statüsü, şeffaflık vb. kavramlar Türkiye siyasetinde küreselleşme sürecinde önem kazanmışlardır.

Küreselleşmenin Türkiye’nin dış politikasına etkisi bir yandan uluslararası organizasyonlara katılım ve yapılan anlaşmalara taraf olmak üzere kendini gösterirken diğer yandan da kendini küresel arenada temsil etme isteğindeki artış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Afrika kıtası üzerindeki artan temsil ilişkileri örnek olarak gösterilebilir. Zaten oransal olarak bakıldığında Türkiye, 2018 itibariyle dış temsilcilik sayısı bakımından Dünya’da ABD, Çin, Fransa ve Rusya’nın ardından beşinci sırada yer almaktadır (Duran 2018: 48). Böylece Türkiye’nin, küreselleşme içerisinde dünya üzerinde her kıtada temsilcilikleri aracılığıyla bulunarak çok yönlü bir siyaset arayışında olduğu ifade edilebilir.

Türkiye’nin dış politika açısından yukarıdaki faaliyetlerinin yanına bölgeselleşme politikaları da eklenebilir. Hiç şüphesiz, küresel dünyada üstünlük sağlama ve rekabet edebilme yollarından birisi de bölgesel düzeyde bütünleşme faaliyetlerinde bulunmaktır (Köse 2009: 153). Bu bütünleşme iktisadi, siyasi, dini, çevresel vb. yönleriyle ortaya çıkabilmektedir. Ülkeler görece kendi avantajlı olduğu konumu birbirleri arasında mübadele ederek ve bir birlik oluşturarak kazan-kazan ortamını oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu bakımdan Türkiye’nin özellikle Avrupa Birliği içerisinde bulunma girişimleri örnek olarak gösterilebilir.

Bu girişimler çerçevesinde ülke içerisinde Avrupa Birliği Uyum Programları ile farklı dönüşümler yaşanmıştır. Bunun yanında kültürel olarak da bir uyum sağlama süreci üzerinde çalışılmıştır. Diğer yandan bu konuda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türkiye Cumhuriyetleri ile olan işbirlikleri ve İslam İşbirliği Teşkilatı da örnek olarak gösterilebilir. Ülkelerin bölgesel politikalar sonucu (çoğu zaman ekonomik nedenlerle) sınırlarını birbirlerine açmaları da çeşitli yerel sorunlara yol açarak siyasi süreci yönlendirmiştir. Terör, yasadışı göç, kaçakçılık vb. faaliyetler bunlar arasında sayılabilir (Köse 2009: 226). Böylece bölgeselleşme faaliyetleri hem dışa açılma ve küreselleşme sürecinde rekabet edebilirliği sağlama yönünde bir adım olarak atılırken hem de yeni sorunları ortaya çıkarabilmesiyle ülke siyaseti üzerinde çok yönlü bir etkiye sahip olmaktadır.

2. BÖLÜM

2. KRİZ KAVRAMI VE TÜRKİYE

2.1. Ekonomik Kriz Kavramı

Kriz kavramının köken olarak Yunancadaki “krisis” sözcüğünden geldiği kabul görmektedir. Kriz sözcüğünün çeşitli kullanımları olmakla beraber sosyal bilimlerde genellikle buhran ve depresyon anlamlarında kullanılmaktadır. Kriz, ekonomik ve sosyal gelişmeler neticesinde mevcut durumun büyük bir değişime uğraması ve bilinen tüm yolların çözüm için kullanımının imkânsız hale gelmesi olarak ifade edilebilir (Önder 2016: 245). Türk Dil Kurumu’nun açıklamalarında, ekonomideki çöküş veya bir ülke, bir toplum ya da bir örgütün hayatında görülen zor dönem anlamlarını taşımaktadır. Bir durumun kriz olarak adlandırılabilmesi için, bunun beklenmedik bir zaman diliminde ve aniden ortaya çıkmış olması gerekir. Krizin ana özelliği, ani ortaya çıkış ile öngörülemez tehdit ve tehlikelerdir (Fırat ve Demirtaş 2012: 27).

Krizlerin süreleri değişse de, bazı krizler kısa sürede aşılabılırken, bazıları uzun süreye yayılabilir. Krizlerin etkilerinin kısa veya uzun vadeli olması, ilgili yerde alınan önlemlerle ve bu önlemlerin uygulanması için gereken zamanla ilgilidir. Herhangi bir sektörde meydana gelen kriz diğer sektörlerle de yayılabilir veya temas içinde olduğu sektörlerde de görülebilir. Bu, krizlerin bulaşıcı bir hastalık gibi çoğaldığını göstermektedir (Aktan ve Şen 2001: 1225-1226).

Kriz sözcüğü ekonomilerde ortaya çıkan sıkıntılı zamanları ifade etmektedir. Bu açıdan, ekonomideki ani gelişmelerin ülkelere etkisi makro yönden, işletmelere etkisi mikro yönden değerlendirilebilir. Bu etkiler ile ülkelerin ekonomik olarak karşılaştıkları zarar ve uğradıkları zararı tanımlamak için “ekonomik kriz” kavramı kullanılmaktadır (Sayılğan 2011: 34).

2.2. Ekonomik Kriz İle İlgili Temel Kavramlar

Bu başlık altında ekonomik krizlerin etkilerini anlamak için resesyon (durgunluk), deflasyon, depresyon, deflasyonist açık, stagflasyon, hiperenflasyon,

devalüasyon/revalüasyon ve moratoryum gibi önemli kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Resesyon

Resesyaon (durgunluk), ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması anlamına gelmektedir. Resesyon hakkında konuşmak için reel GSYİH’de en az altı ay düşüş olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle resesyon ekonomide altı ay negatif büyüme görülmesidir. Ekonomik durumu pratikte durgunluk olarak algılamak için, GSYİH’nin art arda iki çeyreklik daralması olarak kabul edilir. Dönemin uzaması ciddi bir ekonomik kriz olarak görülür ve bu bağlamda durgunluk krizle eşanlamlı olarak kullanılır.

2.2.2. Deflasyon

Deflasyon, genel fiyat seviyesinde sürekli bir düşüş olarak tanımlanmaktadır. Mal ve hizmet fiyatları sürekli olarak düşmektedir. Mal ve hizmet fiyatları sürekli düştüğü için, bireyler fiyatların daha da düşmesini bekler, harcama yapmazlar. Bireylerin mal ve hizmet fiyatlarının daha da düşeceği, harcamalarının azalacağı beklentisine girmesi, toplam talebin daralmasına ve mal stoklarının artmasına neden olmaktadır. Firmaların stoklardaki artışlar nedeniyle fiyatları düşürmesi gerekir. Fiyatlardaki düşüş, üretim maliyetlerinden daha çoktur. Böylece şirketlerin kâr marjı azalmakta ve iflaslar yaygınlaşmaktadır. Şirketlerin yatırımlarının azalması ücret ve faiz oranlarının düşmesine neden olmaktadır.

2.2.3. Depresyon

Depresyon (kriz), ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde meydana gelen olaylar neticesinde makro açıdan ülke ekonomileri ve mikro açıdan da şirketler üzerinde olumsuz bir etki yaratacak olaylar olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomideki daralma iki çeyrekte daha sürekli olduğunda buna depresyon denir. Refah döneminden sonra gelişen ekonomik krizlerin ana özelliği, yükseliş hareketlerinin yerini ani iniş hareketlerinin almasıdır. Ardından fiyatlar hızla düşer, gelirden ve üretimde daralma olur. Bunlara işsizlik ve iflaslar ile borsaların çöküşü de eşlik eder.

Ekonomik yaşamda depresyon hüküm sürdüğünde, tüketim malları ve yatırım mallarının arzına kıyasla özel tüketim ve yatırım harcamalarında kıtlık söz konusu olmaktadır. Depresyon döngülerinde, özel harcamalardaki eksiklikleri telafi etmek için kamu harcamalarının artması gerekmektedir. Depresyonla mücadelede milli gelir ve sosyal refah düzeyini arttırmak için sosyal yardımlar, işsizlik yardımları, askıya alma ve bayındırlık harcamaları arttırılmaktadır. Böylece bireylerin ve işletmelerin satın alma gücü artmakta ve piyasadan daha fazla mal ve hizmet talep edilmektedir.

2.2.4. Deflasyonist Açık

Deflasyonist açık çeşitli nedenlerden ötürü toplam talebin toplam arzın altında olması olarak tanımlanmaktadır. Deflasyonist açığın varlığı Say Kanunu'nun geçerli olmadığı, yani her bir arzın kendi talebini yaratmadığının en önemli kanıtıdır. Deflasyonun görüldüğü bir ekonomide, üretim kapasitesi talep yetersizliği nedeniyle düzgün bir şekilde çalışamayacağından, milli gelir eksik istihdam düzeyindedir. Bu durum ekonomide işsizliğin artmasına, mal ve faktör piyasalarındaki fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Tam istihdam gelir seviyesinin altında dengelenen bir ekonomide deflasyon açığı, tam istihdam gelir seviyesi ile gerçek gelir seviyesi arasındaki farktır. Kamu harcamalarının artırılması, milli gelir düzeyinin tam istihdam seviyesinde çarpan mekanizmasıyla dengelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

2.2.5. Stagflasyon

Durgunluk ve enflasyon durumunun aynı anda görülmesidir. 1970'lerden beri yaşanmaya başlanan stagflasyon nedeniyle hem fiyatlar hem de işsizlik artmaktadır. Yani az gelişmiş ülkelerde daha çok görülen enflasyonla birlikte doğal işsizlik oranını da aşan işsizlikle durgunluğun senkronize halidir. Enflasyon artarken üretim azalmaktadır ve ekonomi giderek durgunlaşmaktadır.

2.2.6. Hiperenflasyon

Yıllık enflasyon oranları %50-%100 civarında ise, yüksek enflasyondan bahsedilmektedir. Enflasyon oranları ayda %50'yi aşarsa hiperenflasyondan bahsedilir. Enflasyon oranının gün içinde bile defalarca değiştiği, ışık hızındaki enflasyon çeşididir. Kişiler, aynı fiyata tekrar ürün satın alma şansına sahip

olamazlar. Yıllık enflasyonun binlere yaklaştığı hiperenflasyonda, yıllık enflasyon yerine enflasyon oranı aylık olarak hesaplanmaktadır. Genellikle banknot hacminin kontrolsüz bir şekilde artması sonucunda para değersizleşir ve işlevini kaybeder. Hiperenflasyonda alışveriş altın veya mümkünse döviz cinsinden anlaşmalarla yapılmaya başlanır.

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, Almanya'da tipik bir hiperenflasyon süreci yaşanmıştır. Almanya'da aylık ortalama enflasyon oranı %300'ün üzerine çıkmıştır. Örneğin, Almanya'daki günlük gazete fiyatları Ocak 1921'de 0.30 Mark iken, 17 Kasım 1923'te 70 milyon Mark'a yükselmiştir. Öte yandan, dünyada en yüksek hiperenflasyon oranı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Macaristan'da yaşanmıştır. Bu ülkede, Ağustos 1945'ten sonraki yılda, aylık enflasyon oranı % 20.000'e yaklaşmıştır.

2.2.7. Devalüasyon/Revalüasyon

Devalüasyon, ülke parasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi, değerinin düşmesidir. Geçici bir durum olarak görülse de özellikle ekonomisi zayıf ülkelerde olumsuz etkilerinin zamanla kalıcı hale geldiği de görülmüştür. Bu durum ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilir. Örneğin zayıf ekonomiye sahip ülkelerde ekonomi önce küçülür, sonra ihracatta yavaş yavaş artış görülmeye başlanır. Ardından yerli para değerlenir ve değerlendirildiği için ithalat artar. Böylece üretim düşer. Üretim düştüğü için de ihracat geriler. Haliyle istihdamın azalması, döviz akışının kesilmesi, ülke parasının zarar etmesi gibi durumlarla karşı karşıya kalınır. Bu zaman içerisinde döngüsel hareketlere neden olabilir.

Revalüasyon ise devalüasyonun tam tersidir. Ulusal paranın yabancı paralar karşısında değerinin artmasıdır. Daraltıcı para politikası ile yükselen yerli para nedeniyle yerli mal pahalılaşır ve ithalat cazip hale gelir. Revalüasyon için rekabetçi ve sağlam temellere dayalı bir ekonomik oluşum gereklidir.

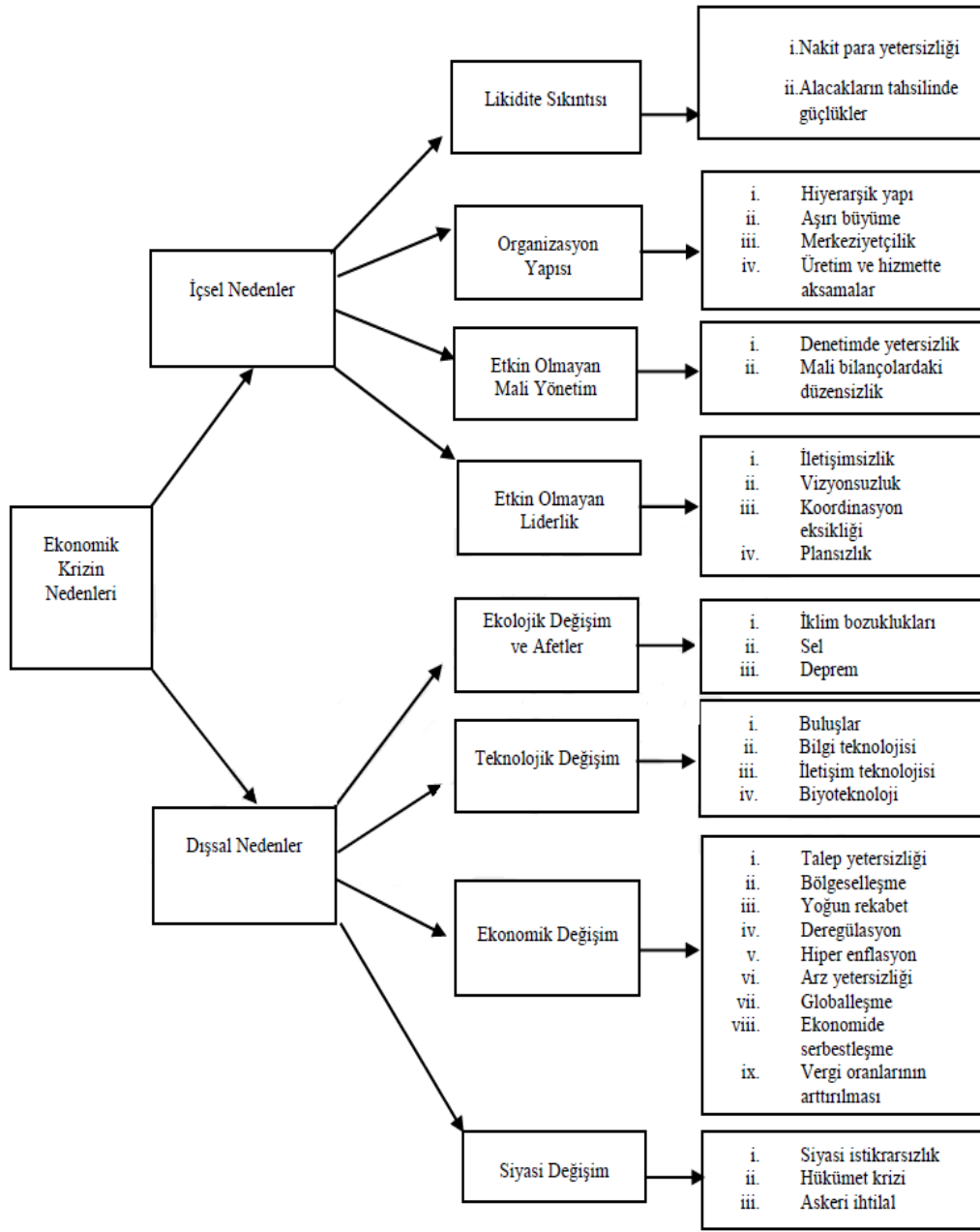
2.2.8. Moratoryum

Dilimize “gecikme-erteleme” olarak aktarılabilecek Latince bir deyimdir. Kişi ya da firmaların borçlarının kanunla, mahkeme kararıyla veya anlaşma yolu ile ertelenmesidir. Diğer yandan uluslararası alanda devletlerin iç ve dış borçlarına

ilişkin olarak da moratoryum söz konusu olabilir. İktisadi anlamda, bir ülkenin ekonomik sıkıntılar yüzünden borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesidir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin uluslararası finans kuruluşlarına olan borçları dolayısıyla sık sık bu yönetime başvurdukları görülmüştür.

2.3. Ekonomik Kriz Türleri

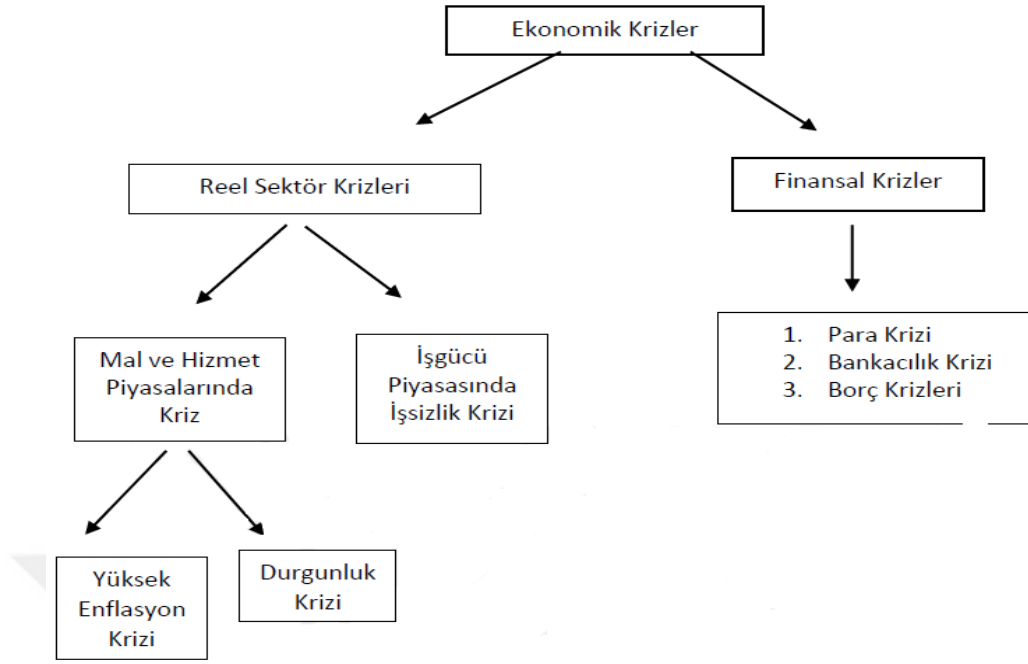
Ekonomik krizler farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Krizlerin ortaya çıkışı, zamana, mevcut koşullara ve ülkelerin gelişme durumuna göre değişebilir. Üretimdeki daralma, fiyatlarda beklenmedik düşüş, iflaslar, işsizlik oranları, ücretlerde ani düşüş, yüksek enflasyon, yanlış döviz kuru politikaları, siyasi kargaşa, kontrol eksikliği, bankacılık krizleri vb. ekonomik krizlerin ana örnekleri arasında sayılabilir (Can 2018: 3).

Şekil 1: Ekonomik Krizin Nedenleri

Kaynak: Aktan ve Şen (2002: 7)'den aktaran Eroğlu (2012: 6).

Aşağıda yer alan Şekil 2’de ekonomik krizlerin reel sektör krizleri ve finansal krizler olarak ele alınabileceği görülmektedir. Daha özel bir bakış açısıyla krizler incelenmek istendiğinde ise bu krizler de kendi içlerinde alt başlıklara ayrılabilir.

Şekil 2:Ekonomik Kriz Türleri

Kaynak: Kibritçioğlu (2001: 178)'den düzenlenerek oluşturulmuştur.

2.3.1. Reel Sektör Krizleri

Reel kesim krizleri ekonominin üretime devam eden kısmı ile ilgilidir. Mal ve hizmetlere yönelik talep miktarındaki azalmanın veya tamamen durmasının bir sonucu olarak, bu pazarlardaki üretim düşmesi veya durması ya da işgücü piyasalarındaki istihdamın tamamen sonlanması şeklinde görülebilir (Aracı 2010: 5). Enflasyon krizi genel fiyatlar düzeyinde sürekli bir artış olarak kendini gösterirken, durgunluk krizi ekonominin gereksinin duyduğu yatırımlar yapılmadığında meydana gelmektedir. İşsizlik krizi ise işgücü piyasasında yeterli işçi istihdam edememe ve yaşam standartlarındaki düşüş ile ortaya çıkmaktadır.

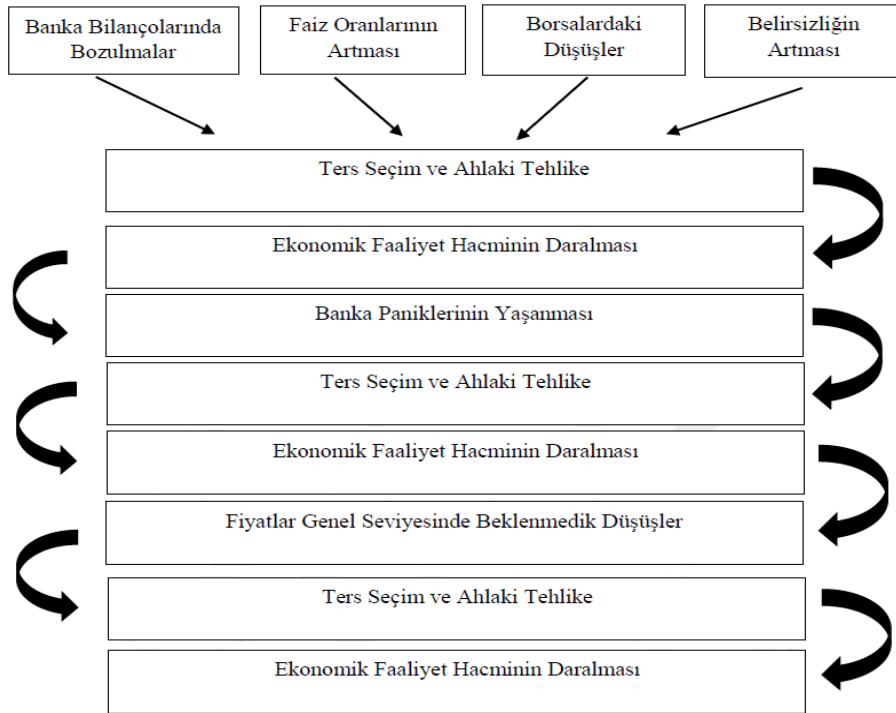
2.3.2. Finansal Krizler

Borsa veya yabancı para gibi finansal piyasalarda ciddi fiyat dalgalanmaları olan ya da bankacılık sektöründeki kredilerin büyük ölçüde geri ödenememesi durumlarında ortaya çıkan ekonomik sorunlara genellikle finansal kriz denilmektedir (Balı ve Büyükalvarcı 2011: 4). Bu finansal kriz durumu, temel olarak piyasaların beklentileri karşılamamasına neden olmaktadır. Finansal

piyasalardaki bu olumsuz durum zaman içinde tüm ekonomiyi vurmakta ve ani kriz durumu genel ekonomiyi etkilemektedir (Akçay 2012: 30).

Mishkin (2015: 189-190) finansal piyasa krizlerinin dört ana sebebinin bulunduğunu söylemektedir. Birincisi faiz oranlarında ortaya çıkan istikrarsızlık, ikincisi ekonomideki belirsizlik, üçüncüsü bankaların bilançolarındaki bozulma ve dördüncüsü finansal dengesizlik durumlarıdır. Bankaların bilançolarında görülen bozulmalar genel olarak gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı bir sorun olarak ifade edilebilir. Sonuç olarak, faiz oranları yükselirken, borsalarda düşme gözlemlenmektedir.

Ekonomide var olan belirsizlik ortamındaki artışın bir sonucu olarak, sözleşmeden önce ortaya çıkan ve yanlış kişi veya kurumlarca fon kullanımı olarak açıklanan ters seçim ile genellikle sözleşmeden sonra ortaya çıkan fonların doğru yerlerde kullanımının olup olmadığına dair tespitlerde karşılaşılan problem olan ahlaki tehlike durumu bazen söz konusu olabilir (Erdem 2012: 101). Muhtemel krizler neticesinde ters seçim ve ahlaki tehlike konularında artan riskle beraber ekonomik aktivitelerin hacim olarak kötüleştiği görülmektedir.

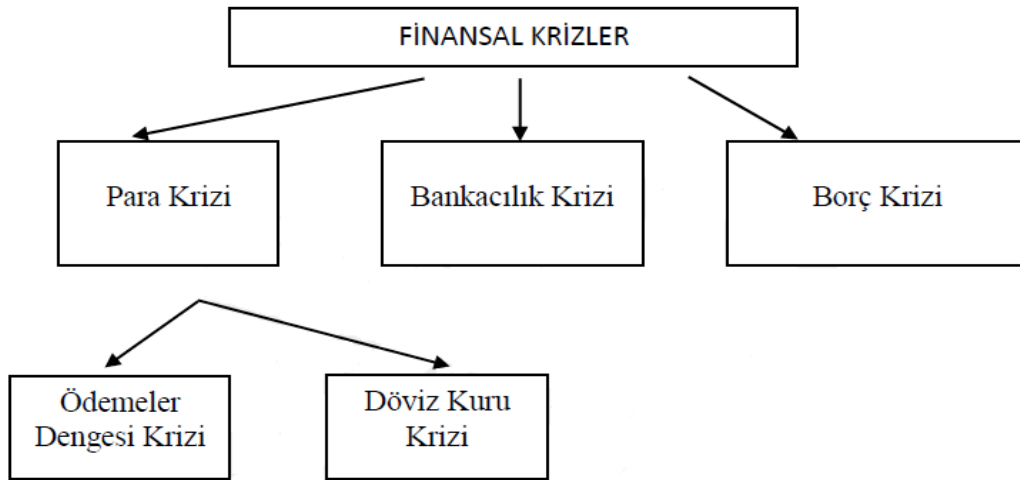
Şekil 3: Finansal Krizlerin Oluşum Süreci

Kaynak: Mishkin (2015: 196).

Finansal krizlerin oluşumunu etkileyen etmenler yukarıdaki şekilde gösterilmiştir. Bankanın bilançolarındaki bozulma, faiz oranlarındaki artış, borsadaki düşüş ve belirsizlik durumunun zaman içinde ters seçim ve ahlaki tehlike sorununu piyasaların gündemine getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Böylece kredi tedariki bakımından finansal kuruluşların daha titiz davrandıkları sonucuna varılmaktadır. Bu ifade edilenlerin sonucu olarak, ekonominin hacminde daralma görülmesi muhtemeldir (Karcı 2018: 8-9).

2.3.2.1. Finansal Kriz Türleri

Gelişmekte olan ülkelerde daha yaygın olan finansal krizler dört alt başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar para, bankacılık ve dış borç krizleridir. Bu krizleri birbirinden tamamen ayrı düşünmek yerine birinin diğerini nedeni olarak ele almak daha gerçekçi bir yaklaşım olabilir. Bu krizlerin birbiri ile iç içe geçmesinin çok yaygın olarak karşılaşılan bir durum olduğu belirtilebilir (Delice 2003: 59).

Şekil 4: Finansal Krizler

Kaynak: Delice (2003: 63).

2.3.2.1.1. Para Krizi

Para krizine, yabancı para (döviz) krizi de denebilir. Bu kriz döviz kurunda beklenmedik değişiklik ve parasal akışta ani değişikliği içerir. Döviz kurunda önemli seviyede çöküşün neticesinde hükümetçe devalüasyon vb. önlemler alarak döviz kurunda şok değişiklik yapılması, sermaye akımlarının sınırlandırılması veya

para piyasalarının geçici süre kapatılması gibi durumlarda ortaya çıkan kriz parasal krizdir (Burkart ve Coudert 2002: 111).

Yani para krizi beklenmedik zamanlarda, beklenmedik boyutlarda sermaye akımlarında ve döviz kurlarındaki ani değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bunun sonucunda yatırımcıların ulusal para birimlerinden uzaklaştıkları ve merkez bankalarının döviz rezervlerinin bir sonraki aşamada azaldığı görülmektedir (Turgut 2007: 36).

Kur krizi daha çok sabit döviz kuru sisteminin geçerli olduğu ülkelerde görülmektedir. Döviz bazlı sistemlerde yükümlülükler yabancı paraya bağlı olduğundan, yabancı yatırımcılar, ülkenin ödeme güçlükleriyle karşılaşabileceğinden endişe duydukları zaman kendi çıkarlarını korumak için piyasadaki paralarını çekebilirler. Bu davranış piyasadaki işleyişi olumsuz yönde etkileyerek genellikle devalüasyonu ortaya çıkarabilir. Ancak, yükümlülüklerin yerli para olarak tutulduğu sabit kur rejimlerinde, döviz kuru ve enflasyondaki bozulma nedeniyle yatırımcılar ulusal para biriminden uzaklaşıp diğer para birimlerine ellerindekini dönüştürebilirler. Bu da devalüasyon ile ortaya çıkan sonuçları daha da arttırabilir (Gerni, Emsen ve Değer 2005: 41-42).

Para krizleri genel olarak sabit kur sistemlerinin benimsendiği ekonomilerde görülmektedir. Ancak dalgalı kur sisteminin benimsendiği ekonomilerde de görülebilir. Sabit kur sisteminde parasal krizlere ödemeler dengesi krizi denirken, değişken kur sisteminde bu krizler döviz krizi adını almaktadır. Her iki sistemde görülen şey belirli bir sermaye hareketinin sonucu olarak krizin meydana gelmesi ve rezerv paranın olumsuz etkilenmesidir. Bu durum ülkelerin kendi para birimlerini korumak için faiz oranlarını arttırmasına neden olmaktadır (Ege ve Şahin 2018: 373). Aşağıda para krizlerinin nedenleri gösterilmiştir (Uygun 2011: 10):

- 1) İktisadi politikalarda yapılan hatalar ve zayıflayan makroekonomik göstergeler,
- 2) Finansal altyapıdaki yetersizlikler,
- 3) Asimetrik bilgi ve ahlaki tehlike sorunu,

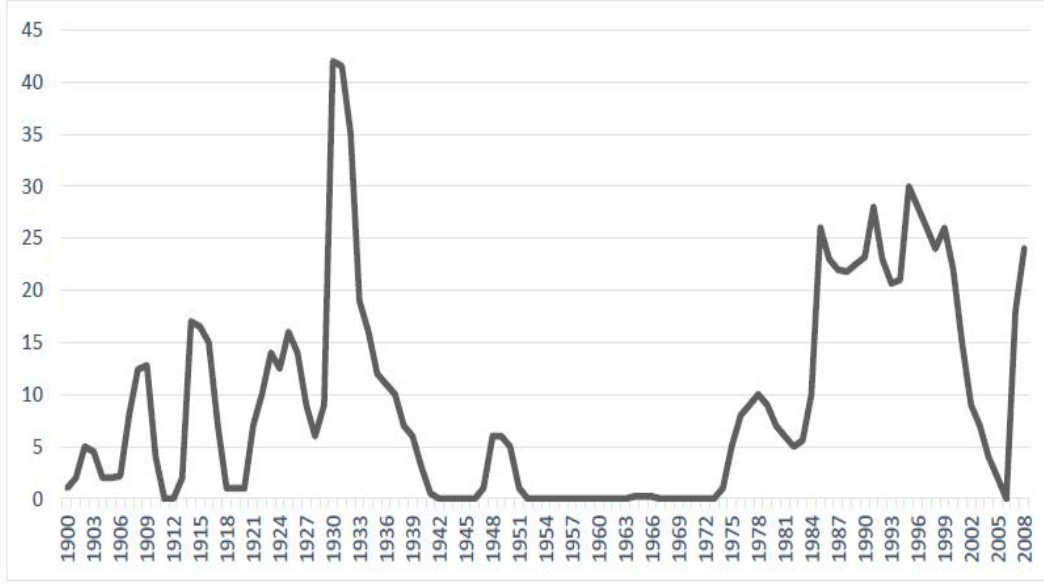
- 4) Uluslararası finans kuruluşları ile piyasada yer alan kreditorlerin öngörülerindeki hatalar,
- 5) Terör saldırıları veya siyasal suikastlar gibi beklenmedik durumlar.

2.3.2.1.2. Bankacılık Krizi

Kısa vadeli işlemlerin ve finansal araçlardaki dönüşüm stratejilerinin kaybedilmesi aynı zamanda fonların aniden çıkmaya başlaması ile mevduat bankalarının nakit sıkıntısı çekmeye başladıkları görülmektedir. Bu durumdan sonra bankaların geri ödemede problemleri olmakta ve nakit bulamama sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu duruma bankacılık krizi denir (Varlık 2002: 163).

Kriz, etkilerini farklı şekillerde ortaya çıkarır. Sorunlar minik dalgalar gibi birbirini tetikler ve en sonunda büyür. Krizin en belirgin etkisi bankalardaki mevduatı çekme girişimleridir. Mevduat sigortalıysa, krizin en başından önlenmesi mümkündür. Ancak bu önlem alınmazsa, banka böyle bir durumla karşılaştığında kaynaklarını elden çıkarmaya çalışabilir. Bu durum genelleşmeden önce sadece birkaç banka ile sınırlı kalmışsa ve hemen ardından son kredi otoritesi devreye girerse krizin büyümesi önlenabilir. Daha önce çekilen mevduatların diğer bankalara aktarımı gerçekleştiğinde krizin büyümesi sonucunda yatırımcılar finansal piyasalardan tamamen çekilmeye başladığında kriz yayılır. Sonuç olarak bankalar kapanmaya başlarken, kapanmayan bankalar yüksek faiz oranları ve gelir-gider dengesinin bozulma riskiyle karşı karşıya kalırlar (Karacan 1995: 149-150).

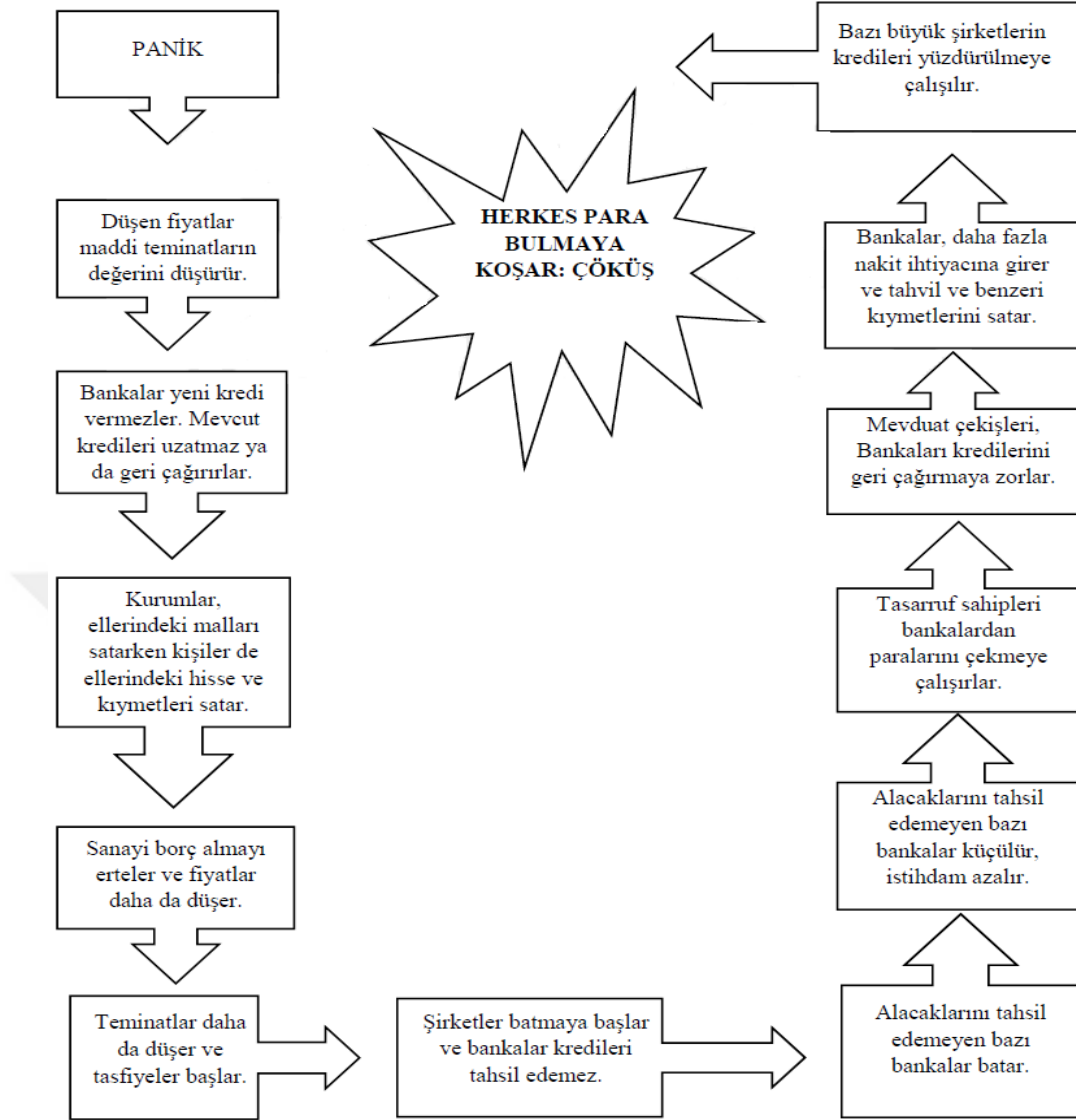
Bankacılık kurumlarındaki krizlerin önemli nedenleri arasında yetersiz kaynaklar, yetersiz düzenleme ve denetim, asimetrik bilgi, döngüsel hareketler, iflas ve devlet müdahalesi bulunmaktadır. Kamu kesimi tarafından bankalara yapılan müdahaleler ise genel olarak kamu bankalarını olumlu yönde etkilerken diğer bankaları olumsuz yönde etkilemektedir. Finans sektöründeki rekabet ve finansal serbestleşmenin yanı sıra, kontrollerdeki düşüş banka krizlerini tetiklemektedir. Ayrıca bu durum reel sektörü etkileyebilir ve krizin boyutunu artırabilir. Sonuç olarak üretim olumsuz etkilenebilir (Altıntaş 2004: 39-40).

Şekil 5: Bankacılık Krizleri ve Ülkelerin Etkilenme Oranları

Kaynak: Reinhart ve Rogoff (2008: 6).

Şekil 5'te bankacılık krizlerinden etkilenen ülkelerin etkilenme düzeyleri verilmiştir. Buna göre, 1929'da yaşanan ekonomik bunalım ülkeleri en fazla etkileyen (%40) kriz olarak dikkat çekmektedir. 1940'lardan 1970'lerin başına kadar önemli bir sorun görünmemekle beraber 1972'den itibaren krizlerin etkileri artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki krizler genellikle ülkeleri %30 etkilemekle birlikte, 2008 krizi ülkeleri %25 civarında etkilemiştir (Karcı 2018: 13).

Şekil 6: Bankacılık Krizi Süreci

Kaynak: Özerol (2013: 86).

2.3.2.1.3. Borç Krizi

Borç krizi, ülkelerdeki kamu veya özel sektöre borçlarının geri ödenmemesi olarak tanımlanabilir. Borç krizi, bu borçların yeni ödeme planlarının belirlenmesi, yapılan bu planlara rağmen sorumlulukların yerine getirilmemesi veya yurt dışından yeni krediler bulmada güçlük çekildiği durumlarda ortaya çıkar. Borç krizleri genellikle iki durumda görülebilir. İlk durum borçlunun veya kurumun borcunu ödeyememesi, ikinci durum ise borç verenin veya kurumun borçluya olan güveninin sarsılması ve borç verenin yeni kredi vermekten

kaçınması ya da önceden verilen borcun geri istenmesi ile ortaya çıkar. Bu tür krizler kamu borcundan veya özel sektör borcundan kaynaklanabilir. Kamu sektörünün borçlarını öderken zorluk yaşaması, özel sermaye girişlerini olumsuz etkileyebilir (Darıcan 2005: 41).

Bankacılık veya para krizlerinde de bir ülkenin borçlarını ödemekte zorlanması muhtemeldir. Dolayısıyla bu krizler ile borç krizleri arasında yakın bir ilişki vardır diyebiliriz. Ancak buna rağmen bankacılık ve para krizleri genellikle dış nedenlerden dolayı ortaya çıksa da, borç krizleri ülkenin kendi içindeki durumundan kaynaklanmaktadır (Bayır 2012: 10). Ulusal kriz olarak ortaya çıkması dışında borç krizlerini diğerlerinden ayıran temel özellikler şu şekildedir (Çalışkan 2003: 226):

- 1) Borçların ödenmesinde yaşanan sıkıntılar geçici bir süreçtir.
- 2) Bir ülke borçlarını ödemek için gerekli kaynaklara sahip olduğu halde yükümlülüklerinden kaçınma eğiliminde olabilir. Ülke sınırlı kaynaklarını üretime veya yatırıma yönlendirme yoluna gidebilir. Bu durumda yükümlülüklerinin gerektirdiği cezai sonuçlara da uymak durumunda kalmaktadır.
- 3) Borç krizinden söz edebilmek için ülkenin borçlarını ödemeyeceğini beyan etmiş olması gerekmektedir.
- 4) Para veya bankacılık krizleri genel anlamda diğer ülkeleri de olumsuz etkilerken borç krizi, yaşandığı ülkenin dışında yalnızca o ülkeye borç veren ülkeleri olumsuz etkilemekte yani etkisi daha sınırlı olmaktadır.

2.3.2.2. Finansal Kriz Modelleri

1970'lerden sonra ortaya çıkan yeni krizlerle birlikte, krizlerin oluş nedenlerini belirlemeye çalışan modeller de atılmıştır. Ortaya çıkan her bir kriz yeni gerçekleri gündeme getirmiş ve yeni gerçekler yeni modellerle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, önceki krizi açıklayan modeller her yeni kriz döneminde eksik olmuş ve yeni krizi açıklamak için yeni modelleri ortaya çıkarmıştır (Yay, Yay ve Yılmaz 2001: 23).

1970'lerden itibaren mali krizler üç model çerçevesinde açıklanmaktadır. Birincisi, 1970'lerde ve 1980'lerde Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan

krizleri anlayabilmek adına geliştirilen birinci nesil finansal kriz modelleridir. Burada çoğunlukla finansal krizlerin sorumlusu olarak para ve maliye politikaları gösterilmektedir. İlk modelin Avrupa ülkelerinin yaşadığı para krizini açıklamakta yetersiz kaldığı 1990'lı yıllarda ikinci nesil finansal kriz modelleri öne çıkmış ve krizin ortaya çıkış nedeninin döngüsel hareketler sonucu kendiliğinden oluşması ve gelişmiş ülkelerin politikalarının etkisi üzerinde durulmuş ayrıca krizin ana sebebinin piyasadaki eksiklikler olmadığı belirtilmiştir. 1994'te Meksika'da ve 1997'de Güneydoğu Asya ülkelerinde yeni parasal kriz dalgası ile üçüncü nesil finansal kriz modelleri gündeme gelmiştir. Bu model daha çok ahlaki bozulma ve asimetrik bilgi teorisine odaklanmıştır. Uluslararası piyasadaki aşırı artışlar krizin nedeni olarak gösterilmiştir (Kaminsky 2006: 504).

2.3.2.2.1. Birinci Nesil Finansal Kriz Modelleri

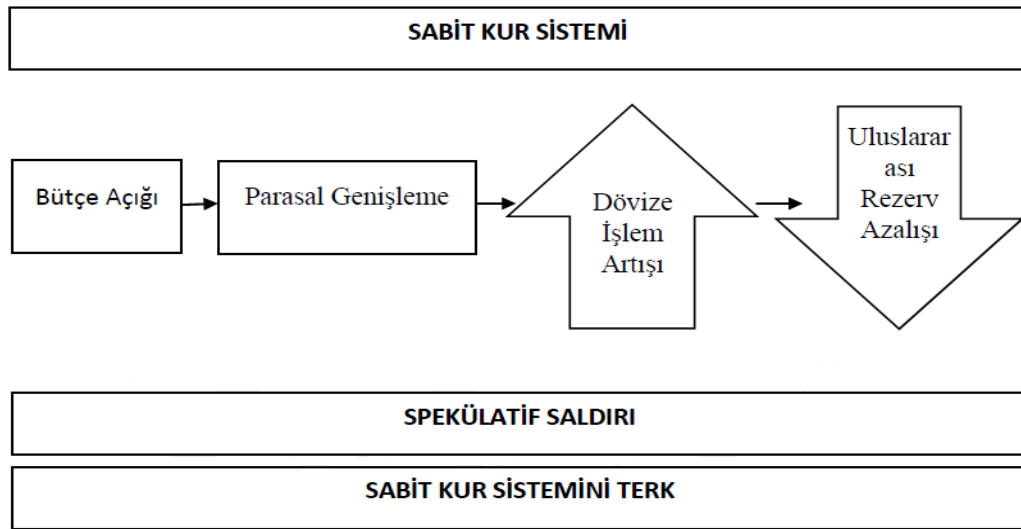
1970'li ve 1980'li yıllarda Latin Amerika'daki krizleri açıklayabilmek için birinci nesil finansal kriz modelleri oluşturulmuştur. Ortaya çıkan krizlere dayanarak ifade edilen görüşe göre, krizlerin en temel sebebi; döviz girişlerinin sınırlı düzeyde gerçekleştiği bir ülkede, kamu harcamalarındaki hızlı artışın neden olduğu açıkları kapatmak için para basımının arttırılması ve bunun sonucunda döviz rezervlerinde erimelerin meydana gelmesidir. Döviz rezervlerindeki düşüş belli bir seviyeye ulaştığında sabit kur sistemiyle piyasaların devam edemeyeceği öngörülmektedir. Ayrıca spekülörlerin yabancı para birimine (döviz) yönelmesiyle de kur sistemi çöküş yaşamaktadır. Böylece, ulusal para yabancı para birimlerine karşı değer kaybedecek ve cari işlemler açığı da artmaya başlayacaktır.

Bütçe açığı, spekülatif saldırı krizleri olarak da adlandırılan bu krizlerin ana nedenlerinden biridir. Bütçe açığı ile karşılaşıldığında iki yol vardır. İlki para basmak, ikincisi borç almaktır. İlk seçenek enflasyon, beklentilerde bozulma, ülkeden sermaye çıkışı ve ödemeler dengesizliği gibi sorunlarına neden olmaktadır.

Kriz dönemlerinde yüksek enflasyon ile sürdürülmesi istenen sabit döviz kuru sistemi, ülkenin rekabet gücünü bozarak ödemeler dengesine zarar vermektedir. Artan dış ticaret açığı ile ülke ekonomisine ilişkin kötümser

algılamalar sermayenin ülkeye girişine etki etmekte ve ülke için kısa vadeli yüksek faizli borçlanma kaçınılmaz olmaktadır. Şekil 7’de görülebileceği gibi, sabit döviz kuru sistemine sahip olan bir ekonomide, döviz kuru üzerindeki baskı, merkez bankası tarafından döviz rezervlerinin kullanılması suretiyle savunulacaktır, dolayısıyla döviz rezervlerinin miktarında azalış meydana gelecektir. Daha sonra oluşacak spekülatif hareketler, kalan döviz rezervlerini de eriterek hükümetin döviz kurunu uygun bir seviyede tutamamasına yol açacaktır. Borçlanma imkânlarının azalmasıyla birlikte döviz kurunun istikrara kavuşma olasılığı tamamen ortadan kalkacaktır.

Sonuç olarak, döviz kuru serbest bırakılacak ve devalüasyon yapılacaktır. Sabit döviz kuru sistemlerinin kademeli olarak terk edilmesi ile krizlerin oluşma biçimleri değişmiş ve ilk nesil finansal kriz modelleri ortaya çıkan yeni krizlerin nedenlerini açıklayamamıştır. Ekonomideki bozulma kötümser beklentileri arttırmıştır. Bu nedenle yatırımcılar sabit döviz kuru rejiminin benimseneceğinden hareketle paralarını ülke dışına çıkarmaya çalışacaklardır. Bu durum da krizin son safhasını oluşturur (Uçar 2018: 10-11; Karaçor, Alptekin ve Gökmenoğlu 2012: 40-46).

Şekil 7: Birinci Nesil Finansal Kriz Modellerinde Krizin Oluşum Süreci

Kaynak: Sevim (2012: 25).

2.3.2.2.2. İkinci Nesil Finansal Kriz Modelleri

1992-1993 Avrupa para krizi (ERM; Avrupa Döviz Kuru Mekanizması-European Exchange Rate Mechanism) ve 1994 Latin Amerika krizleri ilk nesil modeller ile açıklanamadığından yeni finansal kriz modelleri ortaya konulmuştur. Bu modeller genellikle ikinci nesil finansal kriz modelleri nitelendirilmesiyle adlandırılmaktadır (Erkekoğlu ve Bilgili 2005: 17). 1992-1993 Avrupa para krizi ile Latin Amerika'daki 1970 ve 1980'lerde yaşanan krizler arasındaki farklar aşağıdaki gibidir (Erdoğan 2006: 40-41):

- 1) Avrupa para krizinin ortaya çıktığı yer dünyanın en gelişmiş ekonomilerinin olduğu yerdir. Kuzey Avrupa ülkeleri, Latin Amerika ülkelerinin karşılaştığı ekonomik ve siyasi problemlerin çoğunu yaşamamıştır.
- 2) Avrupa ülkeleri borçlarını parasallaştırma gibi bir zorunluluk içerisine girmemişlerdir. Ulusal finans piyasalarının güçlü olması ve diğer finansal piyasalara kolay ulaşabilme imkânları sayesinde borçlanma konusunda sıkıntı yaşamamışlardır.
- 3) Avrupa ülkeleri Latin Amerika ülkelerinin aksine yüksek enflasyon, cari açık ve aşırı borç yükü gibi sorunlar yaşamamışlardır. Döviz rezervlerinin de Latin Amerika ülkelerinden fazla olması krizin boyutlarını farklılaştırmıştır.

Ödemeler dengesi açısından sorunsuz ekonomilerin de kriz yaşayabileceğini kanıtlayan Avrupa para krizi, “kendini doğrulayan krizler modeli” olarak da bilinen ikinci nesil finansal kriz modellerini ortaya çıkarak önemli bir gelişmedir.

İkinci nesil finansal kriz modelleri çifte dengeye dayanmaktadır. Çifte dengenin bir tarafında hükümet, diğer tarafında karar vericiler vardır. Hükümet sistemi devam ettirme veya terk etme seçeneklerine odaklanırken, karar vericiler beklentilere göre hareket ederler. Hükümetler, enflasyonu düşürme peşindedir ve uluslararası ticarete yapılan yatırımların işleyişini kolaylaştırmak için sabit bir döviz kuru sistemini sürdürmeye çalışırlar. Bu politikanın sonucu yükselen faiz ve artan işsizliktir. O zaman hükümet karar aşamasına gelir ve döviz kurunu sabit

tutmanın kârlı olmadığı sonucuna varır ve ardından dalgalı döviz kuru rejimine geçer. Bu bağlamda, ikinci nesil finansal kriz modelleri krizin meydana gelmesini, kendi kendini besleyen beklenti ve bulaşmaya bağlamaktadır (Danışoğlu 2007: 4-5). Diğer bir deyişle, temel ekonomik göstergelerde ciddi bir bozulma meydana gelmese de, fiili olarak gerçekleşmeyen ancak krize neden olması beklenen politika değişikliklerine katılımın artmasıyla spekülâtif hareketler sonucu oluşan krizlerdir. (Erkekoğlu ve Bilgili 2005: 18).

Tablo 1: Birinci ve İkinci Nesil Finansal Kriz Modellerinin Karşılaştırılması

Birinci Nesil Finansal Kriz Modelleri	İkinci Nesil Finansal Kriz Modelleri
Krizler kaçınılmazdır.	Krizler bulaşıcıdır.
Krizler önceden tahmin edilebilir.	Krizler önceden tahmin edilemez.
Beklentiler krizi hızlandırır.	Beklentiler kendi kendini besleyen niteliktedir ve krizlere yol açar.
Uygulanan politikalar, makroekonomik göstergelerin bozulmasına yol açar.	Hükümetler makroekonomik politikalar karşısında seçim yaparlar. (Kur rejimine tamam veya devam gibi)
Makroekonomik göstergelerde bozulma krize neden olur.	Makroekonomik göstergelerde bozulma, kendi kendini besleyen kriz sürecini hızlandırır.

Kaynak: Durmuş (2010: 37).

Bu modelin en önemli özelliği, krizlerin çıkmaması için yurt içinde uygulanan para ve maliye politikalarının tutarlı ve rezervlerin yeterli olması gerektiğini ifade etmesidir. Bu tür krizlerde herhangi bir nedenle ülke parasına yönelik spekülâtif bir atak krizin başlaması için yeterli olmaktadır. Buna göre, hükümetin sabit kurun çökeceğine dair beklentisi krize yol açabilir. Bu beklentiyle ücretlerin artması, istihdamın azalması söz konusu olabilir. Üretim azalışlarından kaçınmak isteyen hükümetler de sabit döviz kurundan vazgeçebilirler. Benzer biçimde, sabit kurun sağlanamayacağı beklentisi, faiz oranlarında yükselmeye sebep olarak kamu borçlarının artmasına ve kendiliğinden oluşan bir spekülâtif saldırıya neden olabilir.

2.3.2.2.3. Üçüncü Nesil Finansal Kriz Modelleri

1997 Asya krizi başından beri bir Asya mali krizi olmasına rağmen, etkileri küresel olarak görülmüştür. Asya krizini açıklamada birinci ve ikinci nesil finansal kriz modellerinin yetersiz olması üçüncü nesil finansal kriz modellerinin

geliştirilmesine yol açmıştır (Avcı, Altay ve Sulak 2016: 464). Üçüncü nesil finansal kriz modellerinin, birinci ve ikinci nesil finansal kriz modellerinin bir kombinasyonu olduğu düşünülmektedir. Üçüncü nesil modeller, finansal krizleri açıklamak için genellikle üç faktöre odaklanmıştır. Bunlar (Çakmak 2007: 92):

- 1) Hükümetler ile büyük sermayeli şirketler arasındaki ilişkiler,
- 2) Asimetrik bilgi akışı,
- 3) Bulaşma (yayılma) etkisidir.

Son nesil kriz modelleri temel olarak 1997’de Tayland’da başlayan ve Asya’da etkisini gösteren krizin analizine odaklanmıştır. Modelde vurguladığı ilk nokta, hükümetler ve büyük sermaye şirketleri arasındaki ilişkilerin uygunsuzluğu ve bu durumun krizlere neden açabileceğidir. Sermaye akışının serbest olduğu bir ülkede hükümet, şirketler ve bankalar tarafından yurt dışından alınan borçları garanti eder. Ancak hükümetin bu finansal kurumlar üzerindeki kontrol eksikliği bir krize yol açabilir. Sonuç olarak, borçlanma yoluyla elde edilen fonlar kademeli olarak arttıkça ve bu fonlar giderek daha uzak yatırımlara yönlendikçe yüklü kayıplar meydana gelebilmektedir. Bu kayıpların merkez bankası rezervleri ile karşılanamayacağı ve kriz ortamının meydana geldiği anlaşılmaktadır (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya 2005: 93).

Bu modellerde bir diğer faktör asimetrik bilgi akışıdır. Finans sektöründe, özellikle bankacılıkta, yetersiz kontrol ve şeffaflık düzeyinin azalması bir krize yol açabilir. Üçüncü nesil kriz modellerindeki diğer faktör yayılma etkisidir. Bazı ülkelerde görülen benzer kırılganlık durumlarının ortak şoklara sebep olduğu ifade edilmektedir. 1997 Asya Krizi’nde, sabit döviz kuru rejimi ile dolar cinsinden yüksek borçlanmalar, ülkelerin yaşadıkları benzer kırılganlıklara örnek olarak gösterilebilir. Ortak kırılganlıklarının olmayışı ise krizin kendi kendine yayılmasının önüne geçemez. Ülkeler arasındaki yoğun ticari ilişkiler söz konusu olduğunda, bir ülkenin devalüasyonu diğer ülkeyi doğal olarak etkiler. Buna göre, ülkeler benzer kırılganlıklara sahiptir, bu yüzden ticari ilişkiler ve sürü psikolojisi ile hareket etmenin yanı sıra krizlerin de bulaşıcı etkisi vardır (Ardıç 2004: 45).

Bu modeller önceki kriz modellerinin Asya Krizi’ni açıklamakta yetersiz kalmasıyla oluşan modellerdir. Finansal piyasalardaki eksiklikler temel etken

olarak gösterilmektedir. Devlet garantisinin varlığı ve asimetrik bilgiden kaynaklanan krizleri açıklamaktadır. Finansal aracılara yükümlülüklerini garanti altına alan devlet ahlaki tekliflere yol açabilir. Örneğin riskli projeler dahi fonlanabilir. Genişleyen kredi hacmi varlıkların fiyatlarını aşırı şişirir. Balonun patlamasıyla da varlık fiyatları düşer, geri ödenmeyen kredilerin ağırlığı artar. Sonuçta bankacılık krizleri ve para krizi doğar.

2.4. Ekonomik Krizlerin Kapsamı

Krizler etkiledikleri alanlara göre de sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma bir ulusu, bir bölgeyi ya da bölgesellikten çıkarak dünyayı etkileyen global düzeyde yapılabilir. Yani bu başlıkta krizler, kapsamı dikkate alınarak ulusal krizler, bölgesel krizler ve küresel krizler olarak ele alınacaktır.

2.4.1. Ulusal Krizler

Ülkeler küreselleşmenin etkisi altına girmeden önce, yaşanan krizlerin küçük çaplı etkileri olmuştur ve bunlar sadece kaynaklandıkları ülke ile sınırlı olabilir. Krizin yaşadığı ülke ekonomisi güçlü bir yapıya sahip değilse ve o ülkenin dünya ticaretindeki payı küçükse, kriz sadece o ülke ve yakın ekonomik ilişkileri olan ülkelerle sınırlı olacaktır. 2001 yılında yaşanan bu duruma örnek olarak Türkiye'deki bankacılık krizini verebiliriz. Bu kriz komşu Rusya'yı etkiledi ayrıca Türkiye dışındaki bazı Orta Doğu ülkelerinin ekonomilerinde ileri yönlü bir hareket görülmemiştir (Eğilmez 2011: 52).

2.4.2. Bölgesel Krizler

Ulusal ekonomide zaman zaman yaşanan kriz, ekonomik ilişkileri olan diğer ekonomilere sıçrayarak bölgesel bir krize dönüşebilir. 1997 yılında Asya krizine örnek vererek; kriz Tayland'da başlamış olmasına rağmen, bölgede güçlü bir ekonomiye sahip olduğu düşünülebilecek Singapur ve Hong Kong gibi ekonomilere de yayılmıştır. Singapur ve Hong Kong'un bu krizden etkilenmesinin en önemli nedeninin, yatırımcıların bölgeyi birbirinde ayrı devletler gibi değerlendirmeyip bir bütün olarak gördüklerinden dolayı olduğu söylenebilir (Terzioğlu 2010: 7).

2.4.3. Küresel Krizler

Sermaye dolaşımının serbestleşmesi ve kapitalizmin yaşadığı küreselleşme süreciyle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan krizlerin küresel ekonomiye yayılımı kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Küresel ekonominin neredeyse %90'ı piyasa ekonomisindeki sermaye hareketleri ile liberalleştiğinden, krizin yayılma durumu da artmıştır. Küresel krizin en iyi örneği ABD'de 2007 yılında meydana gelen mortgage krizidir ve bir süre sonra da tüm dünyaya yayılmıştır (Eğilmez 2011: 53).

2.5. Yakın Tarihte Dünyada Yaşanmış Krizler

Çalışmanın bu kısmında mali krizlerin açıklanması adına geliştirilmiş modellerin ortaya çıkmasını sağlayan, 1980 yılı sonrası dönemde yaşanmış kriz örnekleri açıklanmaya çalışılacaktır. Küresel nitelikte etki alanına sahip olan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, bu yönüyle iktisat literatüründe ilk olma özelliğini kazanmıştır. Geniş kapsamlı olmasa da 1980'lerin başından itibaren gelişmekte olan ülkelerin dış borç sorumluluklarını yerine getirmemiş olması sonucunda ortaya çıkan borç krizleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki uzun süren önemli ekonomik sorunlara ve bir bütün olarak dünya ekonomisinde uzun süreli buhranlar yaşanmasına neden olmuştur (Varlık 2002: 168). 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülke ekonomileri, büyük ölçüde dışa açılmış, ekonomik krizlerin ortaya çıkma sıklığı artmıştır. Bu dönemde yaşanmış dünyadaki bazı önemli krizler aşağıda alt başlıklar halinde açıklanacaktır.

2.5.1. Meksika Krizi

Meksika, 1980'lerde gelişmekte olan ülkeler arasında hızla ön plana çıkan bir ülke durumuna gelmiştir. Ekonomide liberalleşme hareketleriyle birlikte Meksika ticarete ciddi adımlar atmıştır. Ülke yabancı sermayeye açık hale gelmiş ABD ve Kanada ile önemli ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Ancak Meksika'da uygulanan yanlış para politikaları karşısında yerel para birimi peso önemli ölçüde değer kaybetmiştir. 1990'lı yıllardaki ekonomide serbestleşme hareketleri ve yabancı sermaye girişleri neticesinde meydana gelen finansal yapıdaki aksamalara ek olarak finansal piyasalarda kendini gösteren iç ve dış şoklar, kur sisteminde

bozulmalara yol açıp 1994 yılı Aralık ayında ödemeler dengesi krizini ve finansal krizi ortaya çıkarmıştır (Toprak 2001: 884).

Finansal piyasalarda yaşanan bozukluklar sonucunda cari işlemler açığının ve döviz kuru rejiminin birlikte uzun vadeli olarak uygulanamayacağı endişesi 1994 yılının sonlarında yaygınlaşmış ve yurt içi sermaye çıkışları yoğun bir şekilde başlamıştır. Uzun süredir peso tarafından oluşturulan baskıya karşı koyamayan Meksika, para politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu kriz sırasında gelişmekte olan ülkelerde, özellikle Güney Afrika ülkelerinde sermaye çıkışları gözlemlenmiştir. 1995 yılında tanıtılan ve uluslararası finans çevrelerinin desteklemiş olduğu program Meksika ekonomisinin istikrarına kısa süreli katkı sağlamıştır (DPT 2000: 37).

Tablo 2: 1955-1993 Dönemi Meksika Ekonomik Performansı

Dönem	Kişi Başına GSYH (%)	TÜFE (%)
1955-1972	3,1	3,9
1972-1981	3,6	20,6
1981-1988	-2	86,2
1988-1992	1,5	21,1
1993	-1,2	9,7

Kaynak: Dornbusch vd, (1994).

Tablo 2’de krizin yaşandığı 1994 yılı öncesinde büyüme oranı %-1,2 olarak görülmektedir. Öte yandan, 1981-1988’den beri tüketici fiyatları endeksinde önemli bir düşüş yaşanmış ve peso büyük bir değer kaybı yaşamıştır. 1994 yılı sonlarında gerçekleşen bu kriz sadece Meksika ekonomisini değil, aynı zamanda diğer Latin Amerika ülkelerini, özellikle de Arjantin ekonomisini etkisi altına almıştır. Meksika’da yaşanan krizin ana sebebi, 1980’li yılların sonu ile 1990’lı yılların başında yurt içine çekilen, kısa ve devirsel olan sıcak paranın, pozitif konjonktür etkisi ile birlikte ülkede döviz kurunun değer kazanması sonucu, yüksek cari açık, özel tasarruf ve politik istikrarsızlık beklentileri doğrultusunda ülkenin dışına çıkmaya başlamış olmasıdır. 1990-1993 yılları arasındaki dönemde, yurt dışı sermaye girişi 72,5 milyar dolara ulaşmıştır. 1994’lü yıllara gelinene kadar finansal piyasalarda herhangi bir kriz endişesi yaşanmamıştır. Aksine NAFTA’nın 1993 sonunda ABD Kongresi’ne kabulüyle birlikte yabancı sermaye girişine yönelik beklentiler artmıştır. Ancak ülkenin döviz rezervleri, 1994 yılı sonlarında yaşanan finansal panik nedeniyle 26 milyar

dolardan 6 milyar dolara düşmüştür. Finansal piyasalarda yaşanan bu panik havası ve aksaklık ülkede büyük bir finansal kriz yaşanmasına yol açmıştır (Dorukkaya ve Yılmaz 1999: 1127).

Tarihsel perspektifte Meksika'nın ekonomik yapısı incelendiğinde, 1982 borç krizinin neredeyse üç yılı bulan bir mali durgunluğa yol açtığı görülmektedir. 1985'te ikinci bir krizle yüzleşen Meksika'da hükümet, uygulanan müdahale politikalarının başarısız olduğuna ve ekonominin temel dinamiklerine yönelik reformların gerekli olduğuna karar vermiştir. Bu bağlamda, daha önceki krizlerde olduğu gibi, ithalat sınırlandırmalarını arttırmak yerine, para birimi devalüe edilmiş, gümrük tarifesi azaltılmış ve koruyucu bir bakış açısı ile değerlendirilen imalat sanayi rekabete açılmıştır. Fakat bu reformlar devam ettikçe enflasyonda da belirgin bir artış olmuş ve 1987'de enflasyon üç basamaklı rakamlara düşmüştür (Krueger ve Tornell 1999: 1-5).

Meksika, bozulan mali yapıyı iyileştirmek için IMF ile yapılan stand-by anlaşması uyarınca 1986'da yeni bir ekonomik program uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda dış borçlar yeniden yapılandırılmış, sıkı para ve maliye politikaları uygulanmış, döviz kurları reel olarak değer kaybetmiş, ticaretin serbestleştirilmesi ve kamu kurumlarının özelleştirilmesi için ciddi adımlar atılmıştır. Bu çabalar petrol fiyatlarındaki yükselişin etkisiyle birlikte ivme kazanmış ve Meksika orta dereceli bir büyüme eğilimi göstermiştir. Cari işlemler fazlası, Meksika'nın dış pozisyonunu güçlendirmiş fakat enflasyonun yükselişi bu pozitif tablo üzerinde gölge düşürmüştür. Aralık 1985'te %65 düzeyinde olan enflasyon Aralık 1987'de %159'a çıkmıştır. Nominal faiz oranlarının yüksekliği ülkenin borç yükünün ağırlaşmasına sebep olmuş ve ülkenin toplam yatırım harcamalarında düşüşler görülmüştür. Meksika ekonomisinde karşılaşılan negatif faktörler nedeniyle borsa hızlı bir düşüş kaydetmiş ve önemli sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu aşamada, merkez bankasının pesoyu desteklememesi, para biriminde ciddi bir değer kaybına sebep olmuştur (Loser ve Kalter 1992: 47).

Agenor ve Masson (1999), 20 Aralık 1994'ten önce devalüasyon beklentisinin arttığı gözlemlenen Meksika'da devalüasyonun dış borçlanma maliyetini arttırdığı için Meksika finans sektörünün belirgin bir şekilde

zayıflamasına sebep olduğunu vurgulamışlardır. Gruben ve Welch (2001) ise bankaların dolar ve peso ile bağlantılı banka mevduatları açısından zorluk çektiğini ve kriz sonrası dönemde önemli likidite sorunlarına neden olduğunu belirtmiştir.

2.5.2. Rusya Krizi

1991 yılı sonunda Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Rusya, demokratik yönetim sistemine geçmiş ve Rusya'daki serbest piyasa ekonomisine uyumda hızlı bir süreç başlamıştır. Piyasada ruble değeri belirlenirken, devlete ait işletmeler çoğunlukla özelleştirilmiştir. Entegrasyon süreci boyunca büyük miktarda sıcak para akışı sağlayan Rusya, bu kredileri kamu açıklarını kapatmak için harcamıştır. Sosyalist düzenden kapitalist sisteme geçiş son derece hızlı, kontrolsüz ve hukuksal, altyapıya dayalı olmadan gerçekleştirilmiştir (Saraçoğlu 1999: 27). Bu değişiklik ülkede hızla gerçekleşirken, IMF'nin talebi üzerine IMF tarafından hazırlanan yasa tasarıları Duma'da (alt mecliste) onaylanmamıştır. Bunun üzerine IMF, 1998'in başında Rusya'ya yapılan ödemeyi durdurmuştur. Rus vergi sistemi düzelmedikçe ve kamu açıkları azaltılmadıkça programın devam etmeyeceği bildirilmiştir. Bu kapsamda, ruble değeri düşürülmüş ve borsa önemli ölçüde gerilemiştir (Bulutoğlu 2002: 194).

Tablo 3: Reel GSYİH Büyüme ve Enflasyon Oranları: Rusya (1991–1997)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Reel GSYİH Büyüme Oranı %	-5,4	-19,4	-10,4	-11,6	-4,8	-5,0	0,9	-4,9
Enflasyon Oranı %	92,7	1353,0	895,9	302,0	190,1	47,8	14,7	84

Kaynak: Krugman ve Obstfeld (2000: 708), Pinto ve Ulatov (2004: 6).

Gerçekleştirdiği bütüm reform çabalarına karşın Rusya finansal anlamda ilerleme sağlayamamış ve kriz beklentilerinin arttığı bu olumsuz süreçte Rusya 1998 yılı Ağustos ayında moratoryum ilan ederek yaklaşık 45 milyar doları bulan bir borç ertelemesi yapmak zorunda kalmıştır. Rusya'nın ödeyemediği borçları nedeniyle 90 günlük moratoryum ilan etmesi küresel piyasalarda krizin olumsuz etkilerinin görülmesine yol açmıştır.

1997'de enflasyon oranının düşürülebilmesine ilaveten GSYH'nin pozitif olarak artış göstermesi Rusya ekonomisi için iyimser bekleyişler oluşmasına

müsaade etse de Güneydoğu Asya’da başlayan ekonomik kriz Rusya ekonomisine de etki etmiştir. Bu kriz Rusya’yı önemli ölçüde etkilemiştir. Ortaya çıkan bu kriz ile durgunluğun yaşanması ve petrol talebindeki düşüşle birlikte petrol fiyatlarının daha da gerilemesi beklenmiştir. Bu durum bütçe gelirinin %40 kadarını petrol üzerinden kazanan Rusya için son derece önem arz etmektedir. Rusya için önemli bir gelir kaynağı olan petrol fiyatlarının hızla düşmesi ekonomik daralmaya neden olmuş ve 1997 yılına gelindiğinde hükümet bütçe açıklarına finansman kaynağı sağlayabilmek adına devlet tahvil piyasasından önemli bir büyüklükte borçlanmaya gitmiştir (Özel 2005: 93).

Asya krizinin Rusya ekonomisi üzerindeki bir başka etkisi, gelişmekte olan pazarlara yönelik oluşan yatırımcı güvensizliğidir. Piyasalara karşı oluşan güvensizlik finansal yapısı kırılgan duruma gelen Rus ekonomisini olumsuz etkilemiş ve yurt içinden sermaye çıkışı yaşanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ise 1998 yılında finansal piyasalarda aksaklıklar ve olumsuz bekleyişler artmış ve öngörülen kriz sinyalleri ile birlikte yatırımcılar finansal piyasalardan çekilmeye başlamışlardır. Bu çekilme sonucunda, ülkedeki birçok banka art arda iflas etmiştir.

Merkez Bankası tarafından yürütülen sıkı para politikası uygulanması nedeniyle bütçe açıklarının kapatılamaması, Rusya’nın içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için finansal araçlarını etkin bir şekilde kullanmasının önüne geçmiştir. Bu bağlamda Rusya, borçlarını ödeyebilmek ve kamu sektöründeki işçiler ile emeklilerin maaşlarını ödemek için 1995’ten sonra yoğun olarak kısa vadeli borçlanmıştır (Malkoç, 1998: 6; Tufan, 2016: 39). Kısa vadeli borçlanmaların toplam borç stoku içerisindeki payının artması ise mali yapıya önemli ölçüde bir yük bindirmiştir. Rusya ekonomisi yaşadığı kriz sonrasında 1998 yılında %5,3 küçülme yaşamasına rağmen krizden sonraki yıllarda hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. Rusya’nın yaşadığı kriz şaşırtıcı olmasa da toparlanma hızı oldukça şaşırtıcıdır. Bunun bir nedeni, 1999-2000 yıllarında tekrar artan petrol fiyatları olmuştur.

2.5.3. Güneydoğu Asya Krizi

1990'lı yıllardan itibaren Güneydoğu Asya ülkelerinden Endonezya, Güney Kore, Hong Kong, Malezya, Singapur ve Tayland gibi gelişmekte olan ekonomiler belirgin bir şekilde kendilerini göstermeye başlamışlardır. Büyüme ve gelişme hızı ile iktisadi açıdan önem atfedilen bu ülkeler “Asya Kaplanları” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. İstikrarlı siyasi idarelerin rehberliğinde gelişmiş ülkelerden iki kat daha fazla yerel tasarruf sağlayan bu ekonomilerin tasarrufları bankalar üzerinde yüksek verimliliği bulunan yatırımlara yöneltilerek iktisadi büyümelerinin istikrarlı hale gelmesi sağlanmıştır.

2 Temmuz 1997’de Tayland para birimi baht hızlı bir şekilde değer kaybetmeye başlamış ve Asya’da finansal piyasalarda başlayan aksaklık Rusya’ya ve Latin Amerika’ya yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır. 10 sene boyunca bir baht, doların yirmi beşte birinden işlem görmüş; sonra bir gecede yaklaşık %25 değer kaybetmiştir. Para spekülasyonu yayılmış ve Malezya, Kore, Filipinler ve Endonezya’yı vurmuştur. Para felaketi olarak başlayan sorunlar, bölgedeki bankaların çoğuna, borsalara ve hatta tüm ekonomilere düşmesi ile tehdit altına girmiştir. IMF, krizlerin önlenmesi ve etkilerinin ortadan kaldırılması konusunda başarılı politikalar izlemiştir.

Finansal piyasalarda başgösteren krizin birçok ana sebebi olmasına karşın temel olarak ortaya çıkma nedeni finansal krize maruz kalan Asya ülkelerinin, kronik açıkları dengelemek için gerekli iktisadi önlemleri alınmadan, döviz kurlarının ABD dolarına endekslenmesidir (Dorukkaya ve Yılmaz 1999: 129).

Tablo 4: Tayland, Filipinler, Güney Kore, Malezya ve Endonezya Net Sermaye Akışı (Milyar \$)

	1990-1994 Ortalama	1995	1996	1997	1998
Özel	8,9	90,5	111,3	32,0	-32,8
Sabit Sermaye	0,9	4,3	4,8	7,3	13,6
Portföy Yatırımı	1,7	12,0	13,9	6,3	1,3
Banka Kredileri	4,6	55,2	63,5	3,1	-51
Diğer Krediler	1,8	19,1	29,1	15,3	3,3
Resmi (IMF vs.)	1,0	4,4	-1,3	35,5	23,9
Toplam	9,9	94,9	110,0	67,5	-8,9

Kaynak: Özel (2005: 25).

Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Malezya ve Tayland 1997 yılında ciddi mali ve ekonomik kriz yaşamışlardır. Güneydoğu Asya ülkeri 1990'lı yılların ortalarından başlayarak yurt dışı bankalardan yurt içersine önemli bir sermaye akışı sağlamışlardır. 1990-1994 yılları arasında, bu ülkelere özel sermaye girişleri, 111 milyar dolarlık rekor seviyelere kadar ulaşmıştır. Bu dönemde sermaye girişlerinin sağlandığı temel kaynak yurt dışı bankalardan sağlanan krediler olmuştur. 1997'de Tayland merkezli olarak başlayan kriz, yabancı sermaye girişini olumsuz yönden etkilemiştir. Yatırımcılar olumsuz bekleyişler altında tüm bölgeden yatırımlarını çekmeye başlamışlardır. Hızlı sermaye çıkışı karşısında finansal yapısı dayanamayan Asya ülkeleri ise önemli bir krizin eşiğine gelmiştir. Yaşanan kriz karşısında finansal piyasalara müdahale edilerek krizin etkileri yumuşatılmak istenmiştir. IMF, Dünya Bankası ve diğer bölgesel bankalar finansal piyasalara müdahale ederek ve fonlama miktarını arttırarak krizin etkilerini önlemeye çalışmışlardır, ancak Asya ülkelerinin ciddi şekilde zarar görmesini engelleyememişlerdir (Özel 2005: 25).

Asya krizi iktisadi açıdan büyük önem arz etmektedir. Kriz göstermiştir ki uluslararası sermaye yatırımları beklenmeyen bir finansal durum karşısında hızla tersine doğru işleyebilmektedir. Asya ülkeleri kriz öncesinde gelişme hızlarıyla paralel olarak önemli bir büyüklükte portföy yatırımı elde etmişlerdir. Bölgeye çekilen yatırım miktarını arttırma işlemi finansal politikaların yanında mali politikalarda da uygulanmaya başlanmış ve önemli vergi indirimleri getirilmiştir (Şişman 1996: 137).

Asya krizi finansal piyasalarda baş gösteren bir kriz olmasına karşın kısa zamanda mali piyasalara da yansımış ve oluşan iktisadi panik nedeniyle çok büyük etki alanı göstermiştir. Küreselleşmenin önemli bir getirisi olan uluslararası sermaye hareketliliğinin finansal piyasalarda gerçekleşen şoklara karşı olan hassasiyeti yaşanan krizin önemli bir sonucu olmuştur (Gündüz ve Turhan 1998: 18).

2.5.4. Brezilya Krizi

Asya'da yaşanan krizden sonra Brezilya büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Brezilye 1994'te yürürlüğe giren ve Brezilya'nın para biriminin (real) dolar

karşısında kademe kademe devalüe edilmesini öngören plan (Real Planı) sayesinde kayda değer bir büyüme göstermiştir. Asya'da ortaya çıkan gelişmelerden sonra, borsa endeksinde ve Brezilya Brady tahvillerinin değerinde keskin bir düşüş yaşanmıştır. Diğer yandan uluslararası yatırımcı fonlarının ülkeye girişine karşın, cari işlemler açığı istikrarlı bir şekilde artmış ve 1994'te GSYİH'nın %0,3'ü seviyesinde 1997'de %4,2 seviyesine yükselmiştir. Güneydoğu Asya'da yaşanan krizin ardından yatırımcılar Brezilya konusundaki tedbirli davranmaya ve ekonomik istikrarı sağlama ve cari açığın sürdürülebilirliği konusunda Real Planı'ndan şüphe etmeye başlamışlardır. Ama yine de ekonomistler realin dolar karşısında aşırı değerli (muhtemelen yaklaşık %20) olduğunu belirtmişlerdir.

Bu gelişmelerin ardından Brezilya sabit döviz kuru sistemini sürdürmüştür. Kasım 1998'de açıklanan mali paket ve IMF tarafından sağlanan destek, planı sürdürmeyi sağlamıştır. Ancak Brezilya'da asıl sorun Ocak 1998'de ortaya çıkmıştır. Olay, Minas Gerais eyaletinin borçlarını ödemek için yeterli parası olmadığında başlamış ve eyaletin devletin çeşitli birimlerine olan borçlarını reddetmesiyle iyice büyümüştür. Bu durum Cordaso hükümetinin durumunu zorlaştırmış ve Brezilya'nın, borç yükümlülüğünü yerine getirememesine yol açmıştır. Brezilya, para biriminin değerini döviz karşısında önce %9 kadar düşürmüş, ardından merkez bankası artık döviz piyasasına bir müdahalede bulunmayacağını belirtmiştir. Böylece Real Plan'ı aslında sona ermiştir (Turan 2011: 60-62).

Brezilya'daki krizin en önemli nedenlerinden biri sabit döviz kuru politikasıydı. Ancak, kamu sektörünün rolüne özel dikkat gösterilmelidir. Nitekim 1995 ve 1998 yılları arasındaki mali dengenin bozulmasının temel nedeni faizli borç ödemeleri değil, kamu açıklarının artmasıydı. 1990'da başlayan Collor Planı'na göre Brezilya'da kamu sektörü (1991-94 yılları arasında) GSYİH'den %2,9 daha fazla verirken, Gerçek Plan (1995-98) ortalama %0,2 açık vermiştir. 1998'in sonlarında kriz bu koşullar altında başlamıştır. Ocak 1999'daki hızlı devalüasyondan sonra IMF ile yapılan anlaşma ciddi reformların yapılmasına yol açmış ve ülkede kamu sektörü 1999-2002 arasında %3,5 fazla vermiştir (Seyidoğlu ve Yıldız 2006: 220-221).

2.5.5. Arjantin Krizi

Arjantin, sık sık döviz krizleriyle karşı karşıya olan bir ülkedir. Genel olarak, enflasyonu azaltmak için sabit kura dayalı istikrar programlarının uygulanması hemen hemen her zaman küresel faktörlerin etkisiyle de birleşince bir para krizine dönüşmüştür. 1967-1995 döneminde sekiz tane istikrar programını uygulamaya sokan Arjantin’de her programın ardından kriz yaşanmıştır. Her krizden sonra büyük miktarda rezerv kaybı yaşanmış ve devalüasyonlar söz konusu olmuştur (Turan 2011: 60-62).

Programlar sabit döviz kuruna göre hazırlanmış bununla beraber para ve mali disiplin için çbir takım gelir politikaları ile ücret ve fiyat kontrolleri başlatılmıştır. Programın ilk dönemlerinde enflasyon oranında düşüş olmakla beraber, ulusal para birimi aşırı değer kazanmış ve cari işlemlerde ortaya çıkan problemler her seferinde kötüleşmiştir. Güçlü devalüasyon beklentilerinin bir sonucu olarak, merkez bankasının kuru sürdürmeye yönelik müdahaleleri, önemli miktarda rezervin erimesine neden olmuştur. Finansal ve parasal disiplindeki bozulmalar hızla artmış ve enflasyon yükselmiştir. Bu da dış dengesizliklerin büyümesine ve döviz kurlarının çökmesine neden olmuştur (Seyidoğlu ve Yıldız 2006: 222).

2.5.6. ABD Konut Piyasaları Krizi

Gelişmiş ülkelerin önde gelen gayrimenkul finansman sistemi olan mortgage sistemi, kira öder gibi konut edindirmeyi amaçlayan ve belirli bir gayrimenkulün ipotek altına alınarak kullanılan kredi yöntemidir. Bu sistem uzun vadeli ve düşük faiz oranlı ödemelerle bir ev sahibi olmayı amaçlar. Borçlu gayrimenkul üzerine ipotek koyarak, önceden belirlenen tarihlerde borçlarını ödemeyi taahhüt eder. Bu sistem ile gayrimenkul yatırımı yapan borçlu, daha önce sözleşmede belirtilen kredi borcunun ödemesini yapamazsa, borcu veren taraf ipotekli gayrimenkulün satılmasını ve alacağının tahsil edilmesini isteyebilir (Ateş 2005: 50).

2008’in ikinci yarısında başlayan ve küresel boyuta ulaşan kriz, ABD’deki mortgage piyasasında yaşanan aksaklıklardan kaynaklanan finansal bir sorundur. ABD’de gayrimenkul sektöründe başlayan ve tüm dünyayı olumsuz etkileyen

finansal bozulma, bilgi eksikliğinden dolayı krizden beş yıl önce başlamıştır. Bazı finansal kurumların krediyi geri ödeyememe riski yüksek olanlara bu krediyi vermeye devam etmesiyle kriz büyümüştür (Eğilmez 2009: 66).

Daha çok kredi sağlamak amacıyla riski yüksek yatırımcılara kredi veren bankalar, verdikleri kredilerin teminatını sağlamış, gayrimenkul tahvilleri ihraç etmiş ve yüksek faiz oranlı riskli yatırımlardan daha yüksek kâr elde etmeyi amaçlayan finansal riskten korunma fonlarına satmıştır (çünkü risk daha büyüktür). Ayrıca, emlak piyasasının bir bölümünde ipotekli gayrimenkul üzerinde yeni ipotekler yapılmış ve yeni kredilerle yapılan bu işlemlerde gayri resmi kredi miktarını arttırmıştır. Bu krediler değişken faiz oranlı olduğundan finansal piyasalarda bir takım sorunlara yol açmıştır (Eğilmez 2009: 68).

Bir diğer önemli konu, kredi kullanım maliyetini ve asimetric bilgi nedeniyle diğer tüm detayları göz ardı ederek yatırım yapan borçlunun konut satın almaya devam etmesi beklenmedik sorunlara yol açmıştır. Risk barındıran yatırımcılara daha fazla faiz elde etmek için kredi sağlayan bankalar, finansal kaynak kısıtlamalarına girmiş ve finansal piyasalarda birbirlerine kredi vermede tereddüt ederek likidite sorununun ortaya çıkmasına ve finansal sistemin durmasına neden olmuştur.

ABD, ipoteğe dayalı menkul kıymetler pazarında lider ülke konumundadır ve 2007 yılı itibariyle konut bazlı menkul kıymetlerin %89,2'si bu ülkeden ihraç edilmektedir. Bununla birlikte, karmaşık finansal türevler nedeniyle, önemli likidite kasılmaları meydana gelmiştir (Demir vd., 2008: 8). Lehman Brothers, 16 Eylül 2008 tarihinde iflas etmiştir. Dünyanın en büyük sigorta şirketi Amerikan Uluslararası Grubu (AIG) hisseleri %60'lık bir düşüş yaşamış ve ABD Federal Rezervi (FED) finansal piyasalara müdahale etmiş ve yüklü miktarda piyasaya likidite arz etmiştir. Bu krizin getirdiği olumsuz finansal durumlar ABD ekonomisiyle sınırlı kalmadan küresel bir boyut kazanmıştır. Krizin ortaya çıkmasında rol oynayan finansal süreçler Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5: ABD Mortgage Krizinin Süreçleri

2007 Yılı Gelişmeleri	2008 Yılı Gelişmeleri	2009 Yılı Gelişmeleri
Temmuz-Aralık: Piyasalarda sub-prime kredi ödemelerinde sorunlar yaşanmaya devam etti ve ilk kredi sorunları sonuçlarını göstermeye başladı Sub-prime kredilerine dayalı finansal ürünler tekrar değerlendirilmeye başladı ve kredi risklerinde yeniden fiyatlama yapıldı Yatırımcılar riskten kaçarken risk iştahı azaldı. Kredi Faizleri artarken, mevduat faizleri de artmaya başladı ve bankalar kısa vadeli borçlanma yolunu tercih ettiler	Ocak-Ağustos: ABD' de yerel bankalar ve mortgage şirketleri zor duruma düştü ve bir kısmı iflas etmek zorunda kaldı. Eylül: Lehman Brothers tamamen iflas etti. Fannie Mae ve Freddie Mac gibi ünlü mortgage şirketleri Amerikan Hükümeti denetimi altına girdi. Ekim: AIG iflastan Amerikan Hükümeti'nin sağladığı destek neticesinde kurtuldu.	Şubat: Amerika hükümeti 9 milyona yakın mortgage sahibini kurtaracak 75 milyar dolarlık çözüm planı açıkladı. İşsizlik artmaya devam etti ve Amerika'da ki birçok banka iflasını açıkladı. Mayıs-Ağustos: Türk Merkez Bankası faiz indirimine gitti. Faiz indirimi neticesinde piyasada toplam talep canlandırılmak istendi. Eylül- Aralık: Türkiye ekonomisinde finansal etkinlik gösteren firmalar, reel sektör kredilerini tekrar vermeye başladı.

Kaynak: Eğilmez 2009: 68.

Bu gelişmeler ABD'nin ve gelişen dünya ekonomilerinin sermaye hareketi politikalarını ve finansal sistemini yeniden yapılandırmaya yöneltmiştir (Eğilmez 2009: 68).

2.6. Yakın Tarihte Türkiye'de Yaşanmış Krizler

Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi değişik zamanlarda farklı niteliklerde ekonomik krize maruz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde yaşanan krizlerin şaşırtıcı bir sırada meydana geldiği görülmektedir. Gelişmeye açık olan Türkiye 1970'lerden bu yana ara ara ekonomik krizlerle uğraşmaktadır ve her dönemde kriz için çeşitli politikalar uygulanmıştır. Örneğin IMF tarafından desteklenen bazı istikrar politikaları Türkiye'nin iç dinamikleriyle çatışmıştır. 1973-1980 döneminde dünyada yaşanan bir takım dış gelişmeler ülkeyi olumsuz etkilemiştir.

1973-1980 döneminde Türkiye'deki ülke dışı gelişmeler nedeniyle dış borçların ödemeleri gerçekleştirilememiş, borçla ödeme yoluna gidilmiştir. Ülkedeki siyasi çatışmalar ekonomik ve sosyal yapıda bozulmaya yol açmış, enflasyon oranı %100'lere yükselmiş, ekonomik büyüme durmuş ve ekonomi ciddi bir kriz içine düşmüştür (Kepenek ve Yentürk 2000: 182-191). Serbest piyasa ekonomisi 24 Ocak 1980 programı ile başlatılmış, dışa açılma ve borçlanma teşvik edilmiştir. 24 Ocak 1980'de uygulanmaya başlayan programın ilk hedefi yüksek enflasyonu azaltmaktır. 1980 ve 1983 yılları arasında finansal serbestleşme hedeflenmiş ve 1983-1989 döneminde serbest piyasaya ilişkin düzenlemeler ve yapısal reformlar ele alınmıştır (Öztürk 2003: 21). Bu kararlarda sanayileşme yoluyla ihracatın arttırılması, daraltıcı bir para politikası ile enflasyonun azaltılması, borç ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılması amaçlanmıştır.

Genel anlamda IMF'nin amacı, üyelerin uluslararası para sistemini düzenlemektir. Türkiye bu dönemde IMF ve Dünya Bankası'ndan kredi almış, OECD ülkelerinden de yardım görmüştür (White 2005: 48). 1980-1988 döneminde döviz kurları, faiz ve teşvik politikaları ve ihracattaki artış imalat sanayi ürünlerinde kendini göstermiştir. 1989 yılında tarım ürünlerinin büyüme oranı kuraklık nedeniyle yüksek oranlarda azalmıştır. Bütçenin iç borç anapara ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı 1988 yılında %65,1'den hızlı bir şekilde artarken, bu oran 1988'de %64,1'e yükselmiştir. Vergi gelirlerindeki artış, harcamalardaki artışın gerisinde kalmıştır (Altınok ve Çetinkaya 2001:150).

Şimdi yukarıda kısaca değinilmiş olan Türkiye ekonomisi, daha geniş bir şekilde 2018 yılına kadar görülen krizler ve uygulanan politikalar bağlamında incelenmeye çalışılmıştır.

2.6.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları

1980 yılında, devletçi politikalar terk edilirken, planlanan kalkınma modeliyle, ithal edilen ürünün yerini ülke içinde ülke tarafından ihtiyaç duyulan her türlü malın üretilmesi anlayışına bırakmıştır. Böylece Türkiye dışa açık bir ekonomi politikasını uygulamaya koymuştur. Türkiye bir yandan özel sektör ve girişimcilerin önünü açmaya çalışırken, diğer yandan devletin ekonomideki

ağırlığının azaltılması hedeflenmiştir. Uluslararası sermaye girişlerinin desteklenmesi çeşitli teşvik politikaları uygulanmıştır. 24 Ocak kararları temelde aşağıda gibidir (Bayhan 2020):

- %32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiştir.
- Devletin ekonomideki payını azaltan önlemler alınmıştır.
- KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmıştır.
- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır.
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir.
- Kâr transferlerine kolaylık sağlanmıştır.
- Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir.
- İthalat kademeli olarak liberalize edilmiştir.
- İhracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılar için ithalat girdisinde gümrük muafiyeti ve sektörlerle göre farklılaşan bir teşvik sistemi ile desteklenmiştir.

1980 sonrası ihracattaki artış devalüasyona yol açmıştır. İstikrar programı ile dövizde, faizde, dış ticaret politikalarında kayda değer değişiklikler yapılmıştır. Günlük döviz kuru uygulaması başlatılmış, ithalat kısmen serbest bırakılmış ve yabancı sermayelerin girişleri kolaylaştırılmıştır. Uygulanan istikrar ve reform programları ilk yıllarda az da olsa başarılı olmuş, daha sonra devam eden krizlerden dolayı revize edilmiştir.

2.6.2. 1982 Bankerler Krizi

1980 yılı sonrasında Türkiye ekonomisinin dünyaya ayak uydurarak liberalleşmesi, finansal olarak serbestleşmesi ve faizlerin piyasa şartlarında belirlenmesi için serbest bırakılması ile aracı kurumların faaliyet alanları ve yoğunlukları artmıştır. 1982 Bankerler Krizi, enflasyon oranı %30'larda iken; Hisarbank'ın minimum bir yıl süreli mevduatlara %80 civarında faiz vermesiyle başlamıştır. Faiz oranlarının bu denli yüksek oluşu toplumun alt kesimlerini dahi

cezbedip tasarruflarını ve likideye dönüştürülebilir taşınmazlarını satarak bankerlere yatırım yapmalarına neden olmuştur (Özcan ve Çokgezen 2003).

Bankalar arasındaki faiz rekabeti çok uzun sürmemiştir. 1980’li yıllarda bankacılık sektörü oligopolistik yapıda olduğundan kendi aralarında centilmenlik anlaşması yaparak faizleri %50 oranında sabitlemişlerdir. Sektördeki en büyük ticari bankaların önderliğinde, diğer bankalar da anlaşmadaki faiz oranlarına uymayı kabul etmişlerdir. Faiz oranlarını sabitlemelerine rağmen yine de bankerlerle başa çıkamamışlardır. Çünkü bankerler %60 oranında faiz vadediyorlar ve yatırımcılarını ponzi (borcun borç alarak kapatılması) finansmanı yöntemiyle ellerinde tutmaktaydılar. Bankerler; ilk yatırım yapan yatırımcının faizini, sonradan yatırım yapanların mevduatları ile karşılayan bir zincir kurmuşlardı. Bu dönemde bankerlere çok fazla fon aktarımı olmuştur. Bu döngü birçok küçük bankanın kamulaştırılmasına ve bankerlerin iflas ederek batmasına neden olmuştur (Öztürk ve Kuşçu 2011; Altaşlı 2016: 26). 1982 yılında İstanbulbank, Odibank ve Hisarbank’ın yönetimlerine el konularak 1983 yılında bütün aktif ve pasifleriyle beraber Ziraat Bankası’na devredilmişlerdir. İstanbul Emniyet Sandığı ise 1984 yılında aynı şekilde Ziraat Bankası’na devredilmiştir. Töbank 1987 yılında kamulaştırılarak 1992 yılında Halk Bankası bünyesine geçmiştir (Uyar 2003: 104).

Kıymetli evrakların tahvillerini kendi borç senetleriyle birlikte piyasaya sunan bankerler; elde ettikleri paralarla ancak eski borçlarını kapatabilmişlerdir. Bu sarmala neden olan etmenlerin başında 1980 yılında liberalizasyon ile faizlerin serbest bırakılmasından sonra bankerlerin ve bankaların en yüksek faizi verme yarışına girmeleri gelmektedir. Bankerlerin fırsatçılığı, rekabeti elden bırakmamaları ve disiplinsiz oluşları bankacılık sektörünün risklerini önemli ölçüde artırmıştır (Coşkun 2012). Faizler serbest bırakılırken daraltıcı para politikalarının uygulanması; reel ve nominal faiz oranlarında artışa neden olmuştur (Kazgan 2009: 135). Bu durum çok uzun sürmemiş ve 1982 ortalarında Bankerler Krizi patlak vermiştir. Kastelli, Meban gibi bankerler batarken, İstanbulbank, Hisarbank, Odibank gibi birkaç küçük bankayı da beraberlerinde batırarak kamulaştırılmalarına neden olmuşlardır (Boratav 2016: 153).

Bankerler krizi bankerleri, küçük bankaları ve yatırımcıları etkilemesine rağmen Türkiye ekonomisinde derin izler bırakmamıştır. Bunun nedeni Merkez Bankası'nın izlediği politikalar ve toplumsal zararın giderilmesi için çıkarılan bankerzedeler yasasıdır. Bu yasa ile son kredi mercii olma işlevini yerine getiren Merkez Bankası, bankacılık sektöründeki bankalara bir yıl içinde 200'er bin lira fon desteği sağlayarak krizin sistematik boyuta geçmesini engellemiştir (Akalin 2017: 58).

Bankerler Krizinin ortaya çıkmasında 24 Ocak Kararlarının etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüdedir. Hızlı bir şekilde sermaye birikiminin sağlanması için verilen serbest faiz politikası kararı, gerçekleşen bu krizin ana çıkış noktasıdır. Bu dikkat çekici krizin ardından Turgut Özal, hükümetteki Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden ayrılmış ve 13 Aralık 1983 yılında Başbakan olarak göreve başlamıştır. Turgut Özal'ın bu kez başbakan sıfatıyla hükümete geri dönmesiyle aldığı ilk karar finansal serbestliğin sınırlandırılması olmuştur. 1983 yılının sonlarında faizleri belirleme yetkisi son kredi mercii olan Merkez Bankasının denetim ve inisiyatifine bırakılmıştır (Kaba 2019-85).

1982 Bankerler Krizinin sonucu olarak; mudiler (bankaya para yatıran kişiler) fonlarını genellikle daha çok güven teşkil eden kamu bankalarına yatırmışlardır. Bu durum da mevduatın bankalar arasındaki dağılım oranlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Özel bankalardan kamu bankalarına doğru bir mevduat transferi olmuştur. Kamu bankalarına daha çok güven duyulması Türkiye ekonomisi ve bankacılık sektöründe etkilerini uzunca bir dönem hissettirmiştir (Yıldırım 2004).

2.6.3. 1994 Finansal Krizi

Krizlerin getirdiği olumsuz iktisadi etmenler Türkiye ekonomisinde önemli kırılmalara neden olmuştur. Bu krizlerin temel nedenleri; sürdürülemez bir iç borç dinamikleri oluşturulması ve finansal sistemin sağlıklı bir alt yapıya sahip olmasıdır. Küresel kriz niteliğindeki bu etkiler, kendi dinamiğinde önemli bir kriz oluşturmaya bile, krizlerin getirdiği bulaşıcılığın etkisi ile Türkiye'de ekonomik istikrarsızlık yaratmıştır. Bu krizlerin Türkiye'deki yansıması, ekonominin durağanlık kazanması ve toplam talebin azalması şeklinde ortaya

çıkıştır. 1990'lı yılların başında, Türkiye'de uygulanan istikrar programlarının önemli bir kısmı başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın en önemli nedeni ise, belirlenen istikrar programlarının uygulamasında aksaklıklar yaşanmasıdır (Emsen 2004: 87).

Türkiye'de finansal krizin oluşum sürecinde birçok faktör rol oynamıştır. Bütçe açıklarının ve cari açıkların kriz öncesinde sürdürülemez seviyelere çıkması sonucunda, hükümetin borcu geri ödeme gücüne olan güvensizliğin krizin temel nedenlerinden biri olduğu söylenebilmektedir. Kamu borçlularının krizden önce yanlış yönlendirildikleri ve iç faiz oranlarını bütçe açıklarının ucuz finansmanı için düşük tutma çabalarının krizi doğuran ana sebep olduğu belirtilmektedir.

Mali liberasyon sonucu olarak yurt içi ekonomide verimsizliğin neden olduğu bütçe açıkları sermaye hareketleri tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu bağlamda, bütçe açığı ve dış açık devam ederken sermaye hareketlerinin gerçekleştirilmesi, faizlerin yükselmesi ve döviz kurlarını düşmesi geçici bir rahatlama sağlamıştır. Bu politikalar bir yandan sermaye girişlerinin hızlanmasını sağlarken; öte taraftan, uygulanan politikalara karşı piyasa aktörleri tarafından duyulan şüphe finansal krizi tetiklemiştir. Neticede, bütçe açığı ve dış açıklar, 1994 yılında Türkiye'de finansal bir krize yol açmıştır.

Tablo 6: Türkiye'de Doların DİBS Faizine Göre Reel Getirisindeki Gelişmeler (Yıllık Artış Oranı %)

	DİBS Ort. Bil. Faiz	Ort. Yıl. TEFE	Dolar Değer Artış Oranı	DİBS Reel Getirisi
1990	52,9	58,4	23,0	24,3
1991	79,0	52,5	58,9	13,5
1992	85,8	60,6	65,8	12,5
1993	87,6	58,4	59,5	17,8
1994	161,3	86,8	168,4	-1,8
1995	124,5	115,9	63,5	42,8
1996	134,6	73,1	76,5	34,4
1997	127,8	79,2	86,2	22,4
1998	122,3	81,6	74,1	28,9
1999	110,1	56,9	59,8	26,4
2000	37,9	57,0	51,1	-10,8

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları 1994'ün başlarında döviz talebinin yüksek olduğunu ortaya koymuş ve serbest piyasaya döviz kurları büyük bir yükselişle girmiştir. Serbest piyasada, doların yükselişine engel olunamadı ve bu da 5 Nisan Kararları adı altında bir dizi stabilizasyon önlemine neden oldu. Bu kararlardan sonra yükselmeye devam eden dolar 42 bin lira seviyesine kadar çıkmış ancak daha sonra 32-34 bin liraya dönmüştür. Tablo 6'daki veriler dikkate alınırsa, 1994'ten sonra, devlet iç borçlanma senetlerinin faiz oranları (ortalama olarak) doların artış seviyesinden daha yüksektir. Bu nedenle bu dönemde liraya dönüştürülen ve DİBS'e yatırım yatırılan doların yıllık reel getirisinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Işık, Duman ve Korkmaz 2004: 51).

Merkez Bankası; avans, kredi işlemleri ve faiz oranları ile kısa vadeli borçlanmayı canlandırmaya çalışsa da istenilen ölçüde başarılı olamamış ve döviz talebindeki artışı engelleyememiştir. Krizden kaynaklanan şok, bankaların toplam varlıklarında ciddi azalışa yol açmış, varlık ve yükümlülük yapısında değişikliklere neden olmuştur. Devalüasyon ile bankacılık sektöründe açık pozisyon oluşmuş ve döviz talebi, finans sektörünün açık pozisyonunu kapatmak için döviz kurundaki artışı hızlandırmıştır. İlk önce para piyasalarında hissedilmeye başlanan kriz, kısa sürede ekonominin diğer kesimlerine yayılmış ve birkaç bankanın bankacılığına ve mevduat kabul etme izninin kaldırılmasına neden olmuştur. 5 Nisan kararlarının bir kısmı şu şekildedir:

- Hububat, şekerpancarı ve tütün dışındaki tarımsal ürünlere yönelik sübvansiyonun kaldırılması,
- Emeklilik yaşının arttırılması ve memura yılın ikinci yarısı için bütçe ödenekleri ölçüsünde zam yapılması,
- Aylık vergi iadesi ödemelerinin kaldırılması,
- KİT'lerin bir kısmının kapatılması bir kısmının ise özelleştirilmesi,
- Lüks taşıt sahiplerinden, birden fazla konut sahiplerinden, şirketlerden, gelir ve kurumlar vergisi ödeyen vergi mükelleflerinden, bir defaya mahsus vergi alınması,
- Çay, şeker, akaryakıt, tütün ve alkollü içeceklere zam yapılması,
- Doların %38,8 oranında devalüe edilmesi,

- Özelleştirme faaliyetlerine hız verilmesi,
- Para politikasının etkinliğinin artırılması,
- Sosyal Güvenlik Kurumları'nın bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesi,
- Kamu gelirlerinin artırılması, yeni vergilerin konulması,
- Özel sektör ve kamu sektörünün ücret ve fiyatlarının baskı altına alınması.

Yani sıkı politika uygulamaları daha da sıkı hale getirilmiştir. Türkiye'de, uluslararası sıcak para krizinin etkilerini 1994 yılında görmek mümkündür. Kriz döneminden önceki son 10 yıl boyunca Türkiye ekonomisine 32 milyar dolar sermaye girişi olmuştur. Bu miktarın önemli bir kısmını oluşturan yaklaşık 14 milyar dolarlık bölümü, cari açık ve net hata miktarını kapatmak, geri kalan 18 milyar dolarlık finansman faaliyeti ise, ödemeler dengesi dışındaki faaliyetler için kullanılmıştır. 18 milyarın 7 milyar doları Merkez Bankası tarafından borçlanarak tedarik edilmiştir. Bu durumda Türkiye'ye borçlanma ve ödemeler dengesine finansman sağlama dışında 11 milyar dolar düzeyinde sermaye girişi gerçekleşmiştir.(Kaya 2018: 54).

Türkiye'nin 1994'te yaşadığı krizin ana sebebi olarak yoğun bir şekilde görülen spekülasyon girişimleri gösterilmektedir. Türkiye'nin düşürülen kredi notu ve iptal edilen Hazine ihaleleri gibi olumsuz iktisadi etmenler ile bozulan güven ortamı krizi tetiklemiştir. 1993 yılında 9 milyar dolar olarak gerçekleşen net sermaye girişi 1994 yılında 4,2 milyar net sermaye çıkışına dönüşmüştür. Ulusal gelir 1994'te yüksek oranlı devalüasyonlarla yaklaşık %6 oranında küçülürken IMF destekli bir istikrar programı yürürlüğe girmiştir.

2.6.4. 1998-1999 Ekonomik Krizi

Asya krizinin Rusya'ya yayılması ve etkilerinin şiddetli bir şekilde hissedilmesi, Rusya'nın yapmak zorunda kaldığı moratoryumu bildirilmesine neden olan bir sürecin temelini atmıştır. Ayrıca devam eden süreçte, yurt içi yatırım talebi daralarak sermaye çıkışı yaşanmış ve borç verme faiz oranları yükselmiştir. Devalüe edilen ruble Rusya pazarı üzerinden iktisadi ilişkilerden dolayı Türkiye ekonomisinde de olumsuz etkilere neden olmuştur. Türkiye bu hadiseler doğrultusunda krizi en derin yaşayan ülkelerden biri olmuştur. Bankacılık sektöründeki aksamalar ve bankacılık krizindeki artış, krizin etkisinin

daha da artmasına yol açmıştır. Krizin temel tetikleyicisi 6 milyar doları bulan sıcak para çıkışıdır. Bu dönemde, finansal kuruluşlar dışındaki tüm sektörler %5-6 oranında küçülmüştür. Reel faiz oranları %37'ye, iç borç stokunun GSYH'ya oranı %32'ye ve dış borç 103 milyar dolara yükselmiştir. Faiz içeren kısa vadeli borç, 1999'un sonuna kadar geri alınamadığı için Hazine'yi daraltan bir noktaya getirmiştir. 1999 yılı Aralık ayında hükümet ile IMF arasında bir stand-by anlaşması imzalanmıştır (Kazgan 2005: 6).

2.6.5. 2000 ve 2001 Ekonomik Krizleri

Bir yanda artan kamu açıkları ve yükselen iç faizler diğer yandan kısa vadeli hızlı sermaye girişleri ile giderek sıcak para bağımlısı haline gelen kamu iç borç stokunun sürdürülemez olması, finansal kriz nedeniyle daha da belirginleşmeye başlamıştır. Ayrıca yaşanan siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizde önemli bir faktör olmuştur.

1990'ların sonunda, Türkiye ekonomisinde yurt içi finansal yapının bozulmasına ilaveten yurt dışı piyasalarda meydana gelen ekonomik kriz (Asya krizi) ülke ekonomisinin temel iktisadi dinamiklerini de etkilemiştir. Asya ülkelerinde yaşanan finansal piyasa krizleri, krize karşı alınan önlemler çerçevesinde yüksek devalüasyonla durdurulabilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, uygulanan istikrar programı şartlarına uygun olarak devalüasyona gitmemiştir. Sonuç olarak, aşırı değerli lira ile birlikte dış açıklar hızla artmaya başlamış ve ciddi bir kriz ortamına girilmiştir (Şimşek 2007: 53).

22 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001 tarihlerinde Türkiye'de finansal kriz yaşanmış ve her iki kriz de temel olarak likidite ve döviz taleplerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu krizleri önceki krizlerden ayıran en önemli nokta, kapsamlı bir istikrar programı uygulandığı süreçte krizlerin patlak vermesidir (Ertuna 2001: 494). 2000-2002 döneminde, mali disiplin, önceden belirlenen sabit döviz kurları, özelleştirmelerin hızlandırılması ve yapısal reformlar ile üç yıllık bir istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır. Programın nihai hedefi, yüksek reel faiz oranlarını kabul edilebilir bir seviyeye çekmek, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını tesis etmek ve enflasyonu tek haneli seviyelere indirerek %5'lik sabit bir büyüme oranına ulaşmaktır (Yıldırım 2001: 26).

2000 yılında programının uygulanmasının ardından, faiz oranları hızla düşmüş ve büyük boyutlu sermaye girişleri oluşmuştur. Enflasyondaki düşüş arzulan hızda olmadığından ulusal para reel olarak değerlendirilmiş ve yılın ikinci yarısı itibarıyla programın sürdürülebilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Ulusal paranın değerlendirilmesi, ithalatın artması ve dış açığın kritik düzeylere ulaşması programın sürdürülebilirliğine karşı olan güveni sarsmıştır. Yapısal reformların beklenen hızda gerçekleştirilememesi ise programın itibarını azaltmaya ve faiz oranlarının tekrar artmaya başlamasına neden olmuştur (Akçağlayan 2007: 5).

Bu iki krizin oluşumunda, iç piyasaların tepkileri ve uluslararası sıcak para hareketleri etkili olmuştur. 22 Kasım 2000 krizinde, 13 Kasım'dan bu yana bir önceki aya kıyasla yükselen ortalama faiz oranı (gecelik borçlanma oranı) bankalar arası piyasada %110,8'e yükselmiştir. Faiz oranlarındaki oynaklığın artması finansal piyasalarda baskı ve gerginliğe neden olmuştur. Bu krizde yaklaşık 1,5 milyar dolarlık sermaye yurt dışına çıkmış ve bu süreç krizden sonraki günlerde de aynı hızda devam etmiştir. 6 Aralık itibarıyla yurtdışına çıkan yabancı sermaye miktarı 7 milyar dolara ulaşmıştır. Sıcak paranın yurtdışına kaçması hem döviz talebi ve fiyatları üzerinde baskı uygulamış hem de likiditeye olan ihtiyacı daha üst seviyelere çıkarmış ve faiz oranlarının aşırı yükselmesine neden olmuştur. 22 Kasım 2000 krizinde Merkez Bankası döviz rezervleri de önemli ölçüde gerilemiştir. İki haftalık bir süre içerisinde Merkez Bankası'nın brüt döviz rezervleri 24,4 milyar dolardan 18,9 milyar dolara gerilemiştir. Döviz rezervlerindeki bu hızlı erime finansal piyasalardaki baskı ve gerginliğin önemli bir yansıması olmuştur. 21 Şubat 2001 krizinde, kısa vadeli sermaye çıkışı 4,9 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde yurt dışından gelen toplam yabancı sermayenin yaklaşık 7,5 milyar dolar hacme ulaştığı tahmin edilmektedir. Borsa negatif olarak etkilenirken, gecelik faiz oranları %7500 gibi astronomik seviyelere ulaşmıştır (Akdiş 2004: 40).

Banka ve şirketlerin giderek artan nakit TL ihtiyacına karşın, IMF'ye verilen taahhütler gereğince Merkez Bankası'nın rezerv artışı dışında fon sağlayamaması, likidite krizine yol açmıştır. Elleriinde hazine bonosu bulunan yabancı yatırımcılar, ellerindekileri bonoları satamayacağı düşüncesiyle pazardan ayrılmaya başlamışlardır. Bu yatırımcıların ülkeyi terk etme eğilimi nedeniyle

Merkez Bankası'nın döviz satışı, rezervlerin düşmesine neden olmuştur.(Kaya 2018: 57-60)

Merkez Bankası, Kasım 2000'de yabancı parayı hedef alan yoğun spekülatif saldırıyı çok yüksek bir faiz oranı, büyük döviz rezervi kaybı ve 7,5 milyar dolarlık ek bir IMF kredisi ile engellemeyi başarmıştır. IMF kredisi, oldukça kısa vadeli ve son derece masraflıdır. TCMB, ilan edilen döviz kuru programını çok yüksek bir maliyetle savunmayı başarmıştır. Bununla birlikte bu hareket, daha sonra meydana gelebilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücünü önemli ölçüde azaltmıştır (Uygur 2001: 8).

Ocak 2001'de Merkez Bankası rezervleri hızla artmış, para piyasasında faizler gerilemiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda, TCMB net iç varlıklar ve net uluslararası rezervler hedeflerini yukarı yönlü yeniden düzenlemiştir. TCMB bilançosundaki olumlu gelişmelere rağmen faiz oranı, Kasım krizinden sonra hızla yükselen risk primi nedeniyle piyasalarda yüksek kalmıştır. Bununla birlikte, bu krizin bankacılık sisteminin finansal yapısında, özellikle de kamu bankalarında neden olduğu hasar, sistemin kırılganlığını artırmıştır. Aynı zamanda, Şubat 2001 krizi, bankacılık sektörünün muhtemel faiz ve kur riski ile uğraşacak yeterli sermaye seviyesine sahip olmadığını göstermiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) çerçevesinde sektörle ilgili yeni düzenlemeler yapılmış ve sektörün kırılganlık düzeyinin düşürülmesi planlanmıştır.

Şubat ayının sonlarında, Hazine teklifinden önce meydana gelen spekülatif olaylar, sürekli rahatsız olan pazarlarda bir panik ortamı yaşanmasına ve sisteme olan güvenin tamamen kaybolmasına sebep olmuştur. TCMB likidite payı, kamu bankalarının aşırı günlük likidite ihtiyaçları nedeniyle giderek azalma eğilimi göstermeye başlamış ve ödeme sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur. Bu çerçevede 16 Şubat günü 28 milyar dolar düzeyinde olan TCMB döviz rezervleri 23 Şubat günü 22,6 milyar dolara gerilemiş, 21 Şubat günü bankalar arası gecelik faiz oranları %6200'e yükselerek ortalama %4.000 civarında oluşmuştur (Doğan ve Özekicioğlu 2005: 153).

Tablo 7: İnterbank Gecelik Faiz Oranları: En Yüksek, En Düşük, Ortalama ve Standart Sapma

Yıl/Ay	En düşük	En Yüksek	Ortalama	Standart Sapma
1999-9	57,51	70,98	67,21	4,61
1999-10	65,51	69,95	69,47	1,08
1999-11	68,72	69,99	69,78	0,3
1999-12	69,86	70,00	69,97	0,04
2000-1	18,9	64,56	35,9	10,28
2000-2	26,28	83,19	49,23	14,12
2000-3	26,38	68,07	39,08	8,95
2000-4	18,9	45,87	36,16	6,62
2000-5	32,08	56,34	41,29	6,55
2000-6	26,35	75,75	42,00	11,67
2000-7	13,6	38,83	25,97	5,08
2000-8	22,14	92,57	35,57	16,9
2000-9	23,71	79,65	46,2	14,05
2000-10	25,2	71,22	38,41	9,72
2000-11	27,94	315,92	79,46	67,61
2000-12	61,75	873,13	198,95	238,97
2001-1	31,12	76,84	42,16	12,47
2001-2	36,55	1018,58	436,00	983,8
2001-3	80,00	96,55	81,89	4,05

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

Kasım 2000’de yaşanan krizden sonra 19 Şubat 2001 tarihinde siyasi bir kriz yaşanmış ve güvenin kırılan bir yapıya dönüştüğü Türkiye’de bir döviz krizi patlak vermiştir. Kasım 2000 tarihinden itibaren krizin ertelenmiş olan bazı etkileri de sürece dahil olmuş ve Türkiye, Şubat 2001’de bir istikrar programının uygulanması sırasında tarihinin en ciddi ekonomik krizlerinden birini yaşamak durumunda kalmıştır.(Kaya 2018: 57-60).

Şubat 2001 krizi ile yüksek kronik enflasyona son verip ekonomiyi istikrarlı bir yapı haline getirmek amaçlanmış ancak istenilen başarı sağlanamamıştır. Bu krizin ardından, ülkenin mali dengesinin ve döviz rezervlerinin yetersiz olması, yerli ve yabancı yatırımcıların güveninin oluşmaması gibi finansal etmenler, beraberinde yüksek faiz oranlarını getirmiş ancak buna rağmen yatırımcıların dövizle yönelmesi engellenememiştir (Doğan ve Özekicioğlu 2005: 154).

2.6.6. 2008 Küresel Finans Krizi

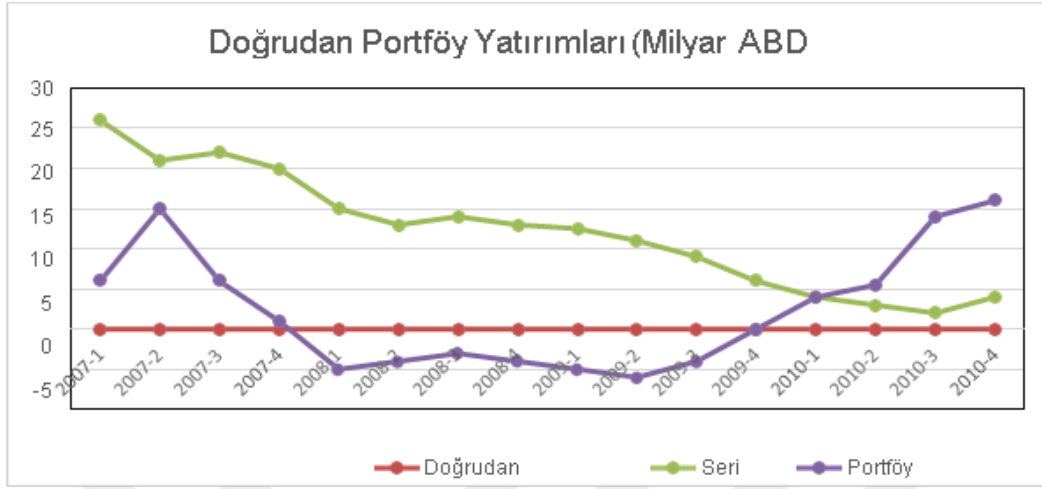
2008 yılında ABD’de konut piyasasında geri dönüşsüz krediler nedeniyle başlayan kriz hem finansal sektörü hem de reel sektörü hızlı bir şekilde etkilemiş ve ABD ekonomisinde büyük bir durgunluğa neden olmuştur. Dünyaya, özellikle Avrupa ekonomilerine yayılan ve ekonomileri olumsuz etkileyen kriz, ortaya çıkışından bu yana küresel özellikleri ile diğer krizlerden farklıdır (Vardareri ve Dursun 2010: 137).

2001 yılından bu yana, dünyadaki likidite birikimi krizle birlikte erimiş ve 2008 krizinden etkilenen ülkelerde dış ticaret açıklarında ve işsizlik oranlarında önemli artışlar olmuştur. Ayrıca yaşanan finansal kriz borsada değer kaybına neden olmuştur. Genel olarak, dünya ekonomisi bir durgunluk dönemine girmiştir. 2008 krizinin yol açtığı olumsuz etkiler konusunda bazı tartışmalar olmasına rağmen, krizden sonra elde edilen rakamlardan, ülkenin ekonomi krizinin önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. 2001 krizinden sonra bankalarda yeniden yapılanma süreci ile bankacılık sektörü bu krizden korunmuş ancak reel sektör etkilenmiştir (Vardareri ve Dursun 2010: 138). Bu krizin, Türkiye’yi genel olarak dört kanalda yoğun etkisi altına aldığı görülmektedir. Bunlar:

a. Krediler: Küresel krizden dolayı kaynaklanan finansal sistem üzerindeki olumsuz etkiler önlenememiş ve dış borçlanma kaçınılmaz hale gelmiştir. Çünkü bu durum bankaların dış kaynak kullanımını azaltmayı engellemiştir. Türkiye’de yatırımcılar krizden sonra bilançoları zarar gören bankalardan kredi kullanmıştır. Büyük şirketlerin kredi kullanılabilirliğinde azalma tedarik zincirlerini etki etmiştir. Ticari kredilerin azalması büyük ölçüde KOBİ’ler, esnaf ve çalışanları etkilemiş, bu durum da domino etkisi ile tedarik zincirini etkilemiştir (TEPAV 2008: 4).

b. Portföy: Global krizin önemli etkilerinden biri de yabancı sermayenin azalmasıdır. Yurt içi sermaye çıkışının büyük bir bölümü finansal piyasalarda gerçekleşmiş ve portföy yatırımlarında meydana gelen düşüş, doğrudan yatırımlara göre daha şiddetli olmuştur. Bundan dolayı Türkiye ekonomisine finansman kaynağı oluşturabilmek adına hedge fonları ve özel yatırım fonları önemli hale gelmiştir. Şekil 8’de görüldüğü üzere, 2008 yılının ikinci çeyreğinden

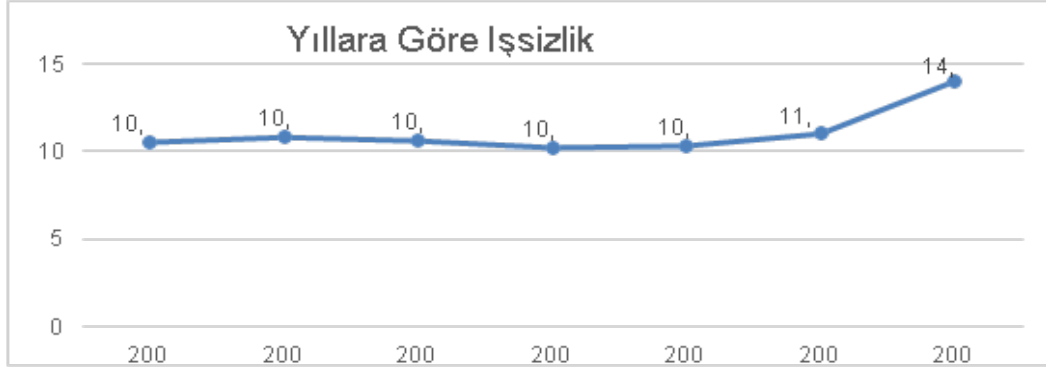
sonra portföy yatırımlarındaki düşüş 2009 yılının üçüncü çeyreğinde de sürmüştür.

Şekil 8: Doğrudan ve Portföy Yatırımları (Milyar \$)

Kaynak: www.tcmb.gov.tr

c. Dış Ticaret ve İşsizlik: Türkiye'nin toplam ticaret hacminin yarısı Avrupa Birliği üyesi ülkelerle, karşılıklı olarak gerçekleştirdiği dış ticaretten kaynaklanmaktadır. Avrupa kıtası 2008 küresel finans krizinden en çok etkilenen ve 2009 yılında ekonomik daralmanın en çok hissedildiği ülkeleri barındırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye kaçınılmaz olarak bu krizden etkilenmiştir (Apaydın 2013: 128). 2008 krizi sonrasında, Türkiye'nin ihracatının önemli bir kısmını gerçekleştirdiği AB ülkelerinin ekonomilerinde meydana gelen daralmalar, Türkiye'nin dış ticaret hacminin önemli ölçüde gerilemesine sebep olmuştur. Dış ticaretle büyüme doğru orantılı olduğu için dış ticaretteki gerilemenin olumsuz etkisi büyüme oranlarına ve dolayısıyla işsizlik oranlarına yansımıştır. Aşağıda 2003 ve 2009 yılları arası işsizlik değerleri Şekil 9'da gösterilmiştir. Şekil 9'da görüleceği üzere işsizlik, krizin yoğun olarak hissedildiği 2009 yılında artma eğilimi göstermiştir.

Şekil 9: Türkiye’deki İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK.

d. Tüketici Güven Endeksi: Tüketici ve yatırımcı iktisadi eylemde bulunma davranışını etkileyen temel unsur artan risk beklentisi ve piyasaların istikrarına olan azalan güvendir. Bu şekilde oluşan olumsuz bekleyişler, özel sektör yatırım harcamalarını kolayca etkileyip yatırım hacmini daraltabilmektedir (TEPAV 2008: 4).

Tablo 8: Tüketici ve Reel Kesim Güven Endeksi (%)

	2009-9	2009-10	2009-11	2009-12	2010-1	2010-2	2010-3
Tüketici Güven Endeksi	81,92	80,46	78,38	78,79	79,24	81,85	84,74
Satın Alma Gücü (Mevcut Dönem)	75,16	74,02	72,56	72,49	71,94	73,75	76,14
Mevcut Dönem Dahilinde Dayanıklı Tüketim Malı Satın Alabilme Durumu	106,3	101,7	97,21	98,64	96,4	99,27	103,7
Reel Kesim Endeksi	97,8	94,0	91,2	92,2	102,0	105,4	110,6

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/>

2008’in ikinci çeyreğinde, 2002 yılından bu yana ekonomik göstergelerde iyileşme yönündeki gelişmelerden ve beklentilerden çıkılarak olumsuz yönde değişiklik olacağına dair beklentilere dönüşmüştür. Bu beklentinin ana sebebi, 2009 yılında Euro Bölgesi’nde başlayan krizin ülke ticaret hacmini olumsuz etkilemesidir. Krizin başladığı yılda %0,7 oranında büyümeye sahipken Euro krizinin etkisiyle %4,8 daralma yaşanmıştır. Ayrıca, kişi başına milli gelir düşerken, işsizlik oranı %14 gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır. İhracat

gelirlerindeki düşüş Euro Bölgesi krizinin önemli bir sonucudur. Türkiye'ye en büyük etkisi, AB üye ülkelerinde meydana gelen krizin ihracattaki düşüşe neden olmasıdır. Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatı dış ticaretinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. 2008'deki 132 milyar dolar olan ihracatın önemli bir kısmı AB ülkeleri ile gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında bu kriz neticesinde daralan ekonomik faaliyetler, ihracat rakamlarına da yansımış ve 102 milyar dolara kadar gerilemiştir. (Kaya 2018: 61-65).

TCMB tarafından Kasım 2011'de yayımlanan Finansal İstikrar Raporu'na göre, küresel finansal krizin daha önce görülmemiş bir düzeye ulaştığı sonucuna varılmıştır. Küresel krizin başlangıcında finansal ve reel sektörlerdeki sorunların kaynağında önemli bir rol oynayan kamu sektörü, krizin bu aşamasında temel risk faktörü olarak görülmüştür. Ayrıca, AB'ye üye bazı ülkelerin mali yapılarının sorunlarına verilen kamu desteğinin ve alınan politika önlemlerinin piyasalardaki olumsuz algıyı ve sorunun mali yapılarının bozulmasını değiştirmeyeceği öngörülmektedir (TCMB 2011: 3).

Türkiye ekonomisi, 2008'in ikinci yarısından itibaren küresel finansal krizin etkilerine maruz kalmıştır. Özellikle sermaye akımları, finansal entegrasyon ve diğer ekonomik ve ticari etkileşim kanalları bu krizin etkilerini derinden hissetmiştir. Türkiye, krizden önceki son beş yılda, ekonominin büyüme performansı açısından nispeten istikrarlı bir trend yakalamıştır. O dönemin siyasi gündeminin gölgesinde olmasına rağmen, Güçlü Ekonomi Geçiş Programı'nın (GEGP) uygulanması büyük bir paya sahiptir. Tablo 9, 2001 sonrası dönemden kriz öncesi döneme kadarki ekonomik büyüme verilerini performansını göstermektedir (Doğanalp 2014: 80).

Tablo 9: Türkiye'nin 2002-2007 Büyüme Performansı

Yıllar	Cari Fiyatlarla GSYİH (Milyon TL)	Sabit Fiyatlarla GSYİH (Milyon TL)	Büyüme Hızı
2002	350.476	72.520	6,2
2003	454.781	76.338	5,3
2004	559.033	83.486	9,4
2005	648.932	90.500	8,4
2006	758.391	96.738	6,9
2007	843.178	101.255	4,7

Kaynak: TÜİK (2013). <https://www.tuik.gov.tr/>

2008 yılının ikinci ve üçüncü çeyreğinde GSYİH sırasıyla %2,8 ve %1 büyümüştür. ABD’de ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan küresel kriz, reel sektörü de etkileyerek iç ve dış talebi azaltarak sanayi üretimini daraltmıştır. 2008 yılının dördüncü çeyreğinde, Türkiye’nin küresel mali krizin olumsuz etkilerini hissettiği yıl dördüncü çeyrekte GSYİH %6,5 gerilemiştir. 2008 yılı ancak %0,7 büyüme oranı ile tamamlanabilmiştir. Kriz sonrası dış borcun uygulanması ve desteklenmesi, Türkiye ekonomisinin durgunluğa sürüklenmesine yönelik yanlış politikalara yol açmıştır (Hiç, 2009: 67). 2009 yılında krizin yol açtığı olumsuz ekonomik sonuçlar daha belirgin hale gelmiş ve ekonomi bir önceki yıla göre %4,8 daralmıştır (Doğanalp 2014: 81).

Tablo 10: 2008-2014 Makroekonomik Göstergeler

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Büyüm Oranı (%)	0,7	-4,8	9,2	8,8	2,1	4,2	2,9
Kişi Başına Gelir (Bin Dolar)	10,4	8,6	10,0	10,5	10,5	10,8	10,5
Enflasyon (%)	10,1	6,0	6,4	10,5	6,2	7,4	8,17
İşsizlik (%)	11,0	14,0	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9
İhracat (Milyar Dolar)	132,0	102,0	113,9	134,9	152,5	151,8	157,6
İthalat (Milyar Dolar)	202,0	140,9	185,5	240,8	236,5	251,7	242,1
DYY Girişleri	19,5	8,4	9,00	15,9	13,0	12,7	12,5
Cari İşlemler Dengesi (Milyon Dolar)	-40,192	12,01	-45,312	-75,008	-48,535	-64,658	-46,256

Kaynak: Kurnaz (2014: 3).

2010 yılında küresel finans krizinin yol açtığı etkilerin giderilmeye çalışıldığı bir yıl olmuştur. 2008 krizini müteakip izlenen para ve maliye politikalarının olumlu katkısıyla 2010 yılının ikinci çeyreyinde %11,7 ve üçüncü çeyreğinde %5,5 büyüme sağlanmıştır.

Türkiye ekonomisinin küresel krizden etkilenme derecesinin, çoğu gelişmiş ülkeye göre daha az olmasının nedeni, 2001 krizinden sonra uygulanan program kapsamında yapılan reformlardır. Türk bankacılık sektörünün sorunlarını kalıcı olarak gidermek amacıyla Mayıs 2001’de uygulamaya alınan Bankacılık

Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı kapsamında gerçekleştirilen reformların bir sonucu olarak, bankacılık sektörünün kârlılığının arttığı görülmektedir (Bumin 2009: 39). Bankacılık sektörü 2008 küresel finans krizini, finansal yapının nispeten daha sağlam olmasından dolayı hafif hasarlarla atlatmıştır (Batırel 2008: 1). Finans sektörünün krizi hafif bir şekilde atlatmasına karşın, krizin reel sektöre yansımaları son derece ciddi olmuştur. Ekonomide dış ticaret hacmi, işsizlik oranları ve büyüme oranları gibi temel makroekonomik değişkenlerde önemli olumsuz değişiklikler yaşanmıştır. Küresel krizin reel sektör üzerine getirdiği olumsuz faktörleri iyileştirmek adına birtakım önlemler alınmıştır. Alınan önlemler şu şekilde sıralanabilmektedir (Ünal ve Kaya 2009: 22):

- Bütün ödenmemiş vergi alacaklarına taksit imkânı sağlanmıştır.
- Ülke vatandaşlarının yurtdışındaki paralarının Türkiye'ye getirilmesi için önemli çalışmalar yapılmıştır.
- Mevduat güvence yetkisi Bakanlar Kurulu'na devredilmiştir.
- Hisse senedi alım satımı için uygulanan stopaj oranı %0'a indirilmiştir.
- KOSGEB aracılığı ile KOBİ'lere faizsiz kredi imkânı sunulmuştur.
- Merkez Bankası, zorunlu mevduatlarını düşürerek bankacılık sistemi için kaynak oluşturmuştur.
- Halk Bankası aracılığı ile esnaf ve sanayicilere finansman kaynağı oluşturabilmek adına yeni kredi olanakları sunulmuştur.
- SSK işveren payını oluşturan primler 5 puan azaltılmıştır.
- Eximbank kredi miktarı arttırılarak sermaye güçlendirilmiştir.

Küresel finans krizi sonrasında uygulanan teşvik ve yatırımların yanı sıra büyük projelerin yatırımlarının desteklenmesi, bölge ve sektör özelinde genel teşvik planı hazırlanmıştır. Alınan önlemlerin sonucu, 2009 yılı sonuna doğru kendini göstermiş ve 2010 yılına kadar iyileşme sağlanmaya başlamıştır. 2010 yılında elde edilen %9,2'lik büyüme oranı, uygulanan ekonomi politikalarının başarılı olduğunu göstermektedir. Ekonomide sağlanan büyüme trendinin etkisiyle işsizlik oranı azalırken, enflasyon oranı beklentilere göre şekillenmiştir. Büyümenin iç talebe bağlı olarak artması TL'nin değerini yükseltmiş ve üretimde artışa katkı sağlamıştır. Ara malı ve enerji talebinin artması cari işlemler açığını

arttırmış, bu da ileriki dönemde finansal istikrarı sağlamak için cari işlemler açığının takibini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda 2010 yılı sonu itibarıyla çeşitli makro ekonomik politikalar belirlenmiş ve cari açığın önlenmesi ana hedef haline getirilmiştir.

Gelişmiş ülkeler tarafından izlenen genişletici para politikası uygulamalarının neden olduğu ekonomik riskler, 2010 yılının sonuna doğru Merkez Bankası para politikası stratejisinde değişiklik yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda yeni strateji, kredi alımının büyümesinin yavaşlatılması olarak kendini göstermiştir. Ayrıca, 2011 yılı ikinci çeyreğinden itibaren gelişmekte olan ülkelere sermaye akımları, küresel büyüme ile ilgili artan endişeler doğrultusunda yavaşlamıştır. Türk lirasındaki değer kaybı sermaye akımlarındaki yavaşlamanın etkisiyle enflasyon oranlarının artırılması yönünde baskı oluşturmuştur. TCMB, dövizle yönelik talebi dizginlemek ve enflasyondan kaynaklanan riski sınırlamak için politikayı değiştirmeyi uygun bulmuştur. Bu doğrultuda, TCMB döviz alım ihalelerine ara vermiş, döviz satmaya başlamış, faiz oranlarını düşürmüştü ve rezerv gereksinimlerini azaltmıştır. Bununla beraber, ekonomik aktivitelerdeki olumsuz etkilerinden dolayı ekonomideki durgunluğu durdurmak için faiz oranı aşağı çekilmiştir (TCMB 2011: 150-151). Ekonomi politikasında meydana gelen değişikliğin ana hedefi; cari açığın azaltılması, yerel tasarrufların artırılması, işsizliğin önlenmesi ve ekonominin istikrarlı hale getirilmesidir.

Uygulanan makro iktisadi politikalar kapsamında 2012 yılı ilk üç çeyreğinde büyüme oranı %2,6 olmuştur. Finansal riskleri sınırlayan para politikaları ile 2012 yılında daha ılımlı bir büyüme sağlanmış ve küresel ekonomik riskler göz önüne alındığında büyüme oranları son derece makul seviyelerde kalmıştır. Reel piyasalarda talep daralmasından kaynaklı olarak ekonomik faaliyetler 2012 yılında yavaşlamış ve buna karşın vergi gelirlerinde artış gözlemlenmiştir. Bütçe açığının GSYİH'ye oranı, 2011 yılında %1,4'e kadar inmiş, 2012 yılında ise %2'ye yükselmiştir. Kamu yönetimindeki fiyatlarda yapılan düzeltmeler ve yeni yatırımlar için KDV düzenlemesi gibi gelir artırıcı tedbirler alınmıştır (Ağır 2010: 8-12).

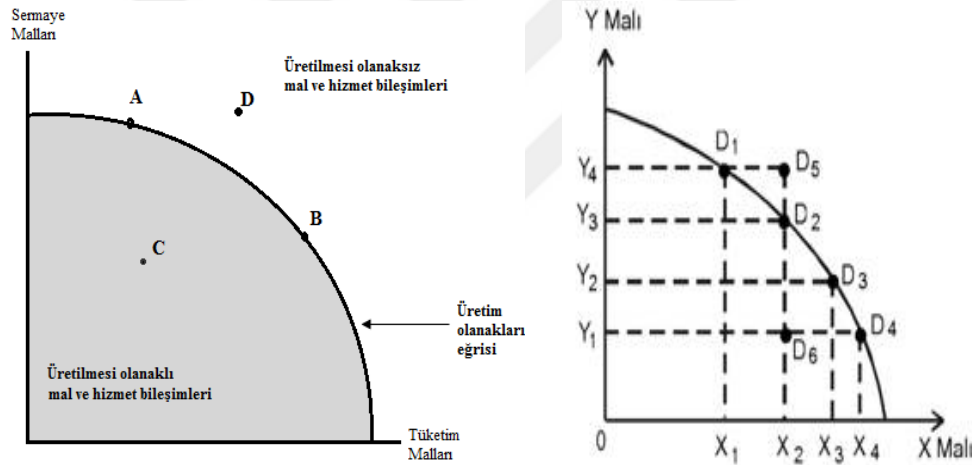

3. BÖLÜM

3. KÜRESELLEŞME-KRİZ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN BÜYÜME STRATEJİSİ

3.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim potansiyelindeki artış ile milli gelirdeki yükseliş anlamına gelir. Örneğin, kişi başına düşen milli gelir yıllık %5 artarsa, bu oran büyüme oranıdır. Bu durum üretim imkânları eğrisi ile izah edilebilir. Bir ekonomide üretim imkânları eğrisinin dışa (sağa) kayması, üretim kaynaklarının ve üretim kapasitesini arttığını göstermektedir. Bu eğrinin adım adım sağa kayması ekonomik büyümenin olduğunu göstergesidir.

Şekil 10: Üretim İmkânları Eğrisi

Ekonomik büyüme ülkelerdeki refah göstergelerinin önemli bir belirleyicisidir. Ekonomik büyüme her yıl belirli bir dönemde üretilen nihai hizmetlerdeki artışla GSYİH’deki artışı ifade etmektedir. Büyüme olgusu arz ve talep veya harcamalara dayalı olarak iki başlıkta ele alınabilir. Ekonomik büyüme talebe bağlı olarak geliştiğinde, diğer bir ifadeyle, talep veya harcamalardaki artıştan kaynaklandığında büyümenin ekonomiye etkisi kısa vadeli gerçekleşecektir. Yine de ekonomideki talebe dayalı bileşenlerin büyüme üzerinde etkisi yok denilemez. Özellikle iç ve dış talebin fazla olması ülkenin büyümesinde etkili olan kaynaklardandır. Ülkelerin uzun dönemli büyüme kapasitelerinde etkili

olan faktörler ekonomideki arz faktörleri, diğer bir deyişle üretim faktörleridir. Üretim faktörlerinin miktarındaki ve verimliliğindeki artış ile teknolojiadaki değişim ekonomik büyümenin ana nedenidir.

3.1.1. Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları

Ülke ekonomileri analiz edildiğinde, her birinin büyüme oranında farklılık ortaya çıkmaktadır. Bazı ülkelerde büyüme oranı pozitif olmakla birlikte, bazılarında negatif olma eğilimindedir. Bunun ortaya çıkmasında çeşitli faktörler söz konusu olmaktadır. Bu faktörler aşağıdaki başlıklarda açıklanmıştır.

3.1.1.1. Emek Verimliliğindeki Artış

Bir ekonomide üretime ayrılan toplam çalışma süresindeki artış, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyen önemli faktörlerden biridir. Üretim için ayrılan toplam çalışma saatlerindeki artış, diğer değişkenler göz önüne alındığında, esas olarak ülkedeki toplam nüfustaki artışa bağlıdır. Bu görüşe göre nüfus arttıkça, çalışılan saat sayısı arttıkça ekonomik büyüme oranı da artmaktadır (Orhan ve Erdoğan 2005: 435).

Ancak yukarıda belirtilen durumun her koşulda geçerli olduğu söylenemez. Az gelişmiş ülkelerde nüfus artışı her zaman ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemez. Bu nedenle, ekonomik büyüme ile nüfus artışı arasındaki ilişkiye odaklanırken, konuya farklı bir perspektiften yaklaşmak faydalı olacaktır. Bu anlamda toplam çalışılan saatler yerine bu çalışanların ne kadar verimli oldukları vurgulanabilir. Bir saatlik emek için üretilen gayri safi yurtiçi hasıla miktarı, emek verimliliği kavramı ile ifade edilir. İşgücü verimliliği, gerçek gayri safi yurtiçi hasılanın toplam çalışılan saat sayısına bölünmesiyle hesaplanır (Orhan ve Erdoğan 2005: 435).

3.1.1.2. Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi, hem insani hem de fiziksel birikimi ifade eder. Makine ve ekipman gibi fiziksel sermaye ile bilgi, beceri ve yetenek gibi insani sermaye bir ülkenin üretim gücünü arttırır. Başka bir deyişle, işgücü verimliliği sermaye biriktirilerek artırılabilir. Örnek vermek gerekirse, bugün çiftçiler üretkenliklerini arttırdıkları ve elli yıl öncesine göre daha fazla sermaye birikimine sahip oldukları

için daha fazla ürün üretebilecek durumdadırlar. Daha fazla sermayenin birikimini sağlamak için, insanlar bugün tüketimini bırakmalı ve daha fazla tasarruf yöntemini seçmelidir. Tasarruf oranları arttıkça, sermaye birikimi de artar, böylece ekonomik büyüme ivme kazanır (Büyükerşen, Dirimtekin ve Özer 1998: 389).

3.1.1.3. Doğal Kaynaklar

Bir ülkenin zengin doğal kaynaklara sahip olması ve bunlara yenilerini eklemesi ekonomik büyüme çabalarında önemli bir özelliktir. Bir ülkenin yeni mineraller, petrol ve doğal gaz gibi yeraltı kaynaklarını bulup işletmesi ve kullanılmayan doğal kaynakları harekete geçirmesi ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir (Erdoğan 2009: 293).

Bununla beraber, zengin doğal kaynak sahibi olmak ekonomik büyümeyi arttıran yegâne faktör değildir. Arjantin ve Brezilya gibi ülkelerin doğal kaynakları çok zengin fakat mal ve hizmet üretiminde zengin kaynakları kullanmada başarılı olamamışlardır. Aksine, Japonya gibi gelişmiş ülkeler yeterli doğal kaynak zenginliğine sahip olmamasına rağmen, son yarım yüzyılda büyük bir ekonomik büyüme performansı göstermiştir. Japon ekonomisi doğal kaynakların zenginliğinin sadece ekonomik büyümenin artmasında etkili olmadığını göstermektedir (Türkay ve Alkin 2001: 373).

3.1.1.4. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler, üretim teknolojisinin de gelişmesine neden olarak sonuçta az maliyetle çok ürün sağlamakta, ekonomiyi olumlu yönde etkileyerek refahı arttırmaktadır. Böylece teknolojiye gelişmeler ile ekonomide canlanma ve büyümede hızlanma olmaktadır. Teknolojiye gelişme zayıfladığında, azalan verimler kanununca dünyada ekonomik krizler meydana geldiği de görülmüştür. İktisadi bütünleşme ile kendini gösterebilecek dışsal ekonomi ve artan rekabet gibi faktörler, sermayenin daha yoğun olduğu tekniklerin kullanılmasına ve Ar-Ge çalışmalarını destekleyerek teknolojik gelişmeye olumlu etki etmektedir.

3.1.2. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme teorilerinin geliştirilmesinde merkantilist ve fizyokrat düşüncelerin etkisi önemli düzeyde olmuştur. Sonrasında büyümeyle ilgili düşünceler yeni dünyaya ayak uydurarak değişim göstermiştir. Burada bu düşünceler açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1.2.1. Merkantilizm

Merkantilist ilkeler, 1684 yılında Philipp Wilhelm von Hornick tarafından yayınlanan bir bildiride ortaya konulmuştur. Bütün merkantilistler bu bildiriye benimsemese de, merkantilizm fikrini yansıtan maddeler aşağıdaki gibidir (Ekelund ve Hebert 2013'ten aktaran Topuz 2017: 62):

- Çalışan sayısını artırmak için teşvik programları oluşturmak,
- Altın ve gümüş ihracatının yasaklanması ve tüm sermayenin yurt içinde dolaşımının sağlanması,
- Yabancı ülkelerin mallarının ülkeye mümkün olduğunca girmesinin önlenmesi,
- İthalat için vazgeçilemeyen mallar için altın veya gümüş yerine diğer yerli malların sağlanması,
- Ülke topraklarının üretim, tarım ve madencilik amacıyla ideal kullanımı,
- Altın ve gümüş elde etmek için ihtiyacı olanların satışı için elverişli koşullar yaratılması,
- Nihai mallar hammaddelere göre daha yüksek fiyatlarla bulunduğundan, üretim sürecinde ülkedeki tüm hammaddelerin kullanımı,
- Malların yurtiçinde yeterli ve uygun bir şekilde tedarik edilmesi mümkünse, hiçbir şekilde ithalata izin verilmemesi.

3.1.2.2. Fizyokratlar

Fizyokratlar, merkantilistleri Fransız ekonomisinin daralmasının tek nedeni olarak gördüler. Fizyokratlara göre, servetin ana kaynağı tarım ürünleridir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin tek nedeni tarım sektörünün üretimidir. Tarım sektörü üretiminden sağlanan gelirin nasıl bölüşüleceğini araştıran fizyokrat düşüncenin öncülerinden Quesnay, bu bölüşümün yapılabilmesi için doğal

düzenin geçerliliğini gerekli görmüştür. Doğal düzeni sağlamak için sadece doğal yasaların çalışması gerekir. Eşitlik ve özgürlük kavramlarını ve doğa yasalarını önemseyen fizyokratlar, Fransız Devrimi'ni bilerek veya bilmeden etkileyen entelektüeller üzerinde de etkili olmuşlardır. Ancak, eşitlik ve özgürlüğe atfettikleri önem, esasen kapitalist üretim tarzına geçişin adeta vizesi gibi olmasından kaynaklanmaktadır (Eren 2015: 21).

Ekonomide matematik kuralları gibi kanıtlanabilirliği olan doğa yasaları bulunduğu inanan fizyokratlar zenginlik kaynağının toprak olduğunu ve ulusal zenginliğin ancak tarımla arttırılabileceğini söylerler. Ekonomik hayatın devlet tarafından kontrolüne karşı çıkarlar ve ekonomide de doğal yasaların işleyeceğini ileri sürerler. Klasik liberal ekonominin “laissez-faire” (bırakınız yapsınlar) ilkesi ilk olarak fizyokratlar tarafından dile getirilmiştir (Değirmenci 2019: 24-31).

3.1.2.3. Klasik Büyüme Teorisi

Klasik büyüme teorisine göre, kişi başına gelirdeki değişiklikler nüfus seviyesini etkiler. Bu teorinin temeli 1770'lere kadar uzanır. Bu yıllar boyunca insanlar günlük işlerini yapmak için basit aletler ve hayvan gücü kullanırlardı. Bununla birlikte, ağır çalışma koşullarında olan insanlar çok az ücretle çalışırdı.

18. yüzyılda tarım teknolojisinde yenilikler ortaya çıktığında bu gelişmeler tarım sektöründe verimliliğin artmasına yol açmış ve çalışanların zenginliğini arttırmıştır. Daha fazla ekonomik refah elde eden bazı insanlar şehirlere göç etmişlerdir. Bu göçmenler tarım makineleri üretiminde çalışmaya başlamışlardır. Böylece, basit üretime dayalı ticari faaliyetler bireylerin gelir düzeylerini daha da arttırmıştır. Ancak, klasik iktisat teorisyenleri bir refah döneminin çok uzun olamayacağını iddia etmişlerdir. Çünkü refah artışı beraberinde hızlı nüfus artışı da getirecektir. Böylece, artan gelir daha fazla insana bölünecektir (Erdoğan 2009: 289). Artış gösteren nüfusa bağlı olarak üretim faktörleri içerisinde yer alan işgücü için azalan verimler yasası işleyecektir. Azalan işgücü verimliliği nedeniyle, teknolojiye gelişmeden dolayı büyüme ve reel ücretler artsa da, bu kalıcı olmayacak ve kesinlikle asgari ücret seviyesine düşecektir (Yıldırım vd. 2010: 445).

Adam Smith, Thomas Robert Malthus ve David Ricardo en iyi klasik büyüme teorisyenleridir. Bununla birlikte, Malthus'un adı çoğunlukla büyüme ve nüfus artışı arasındaki ilişkinin analizinde ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle Klasik Büyüme Teorisi bazen Malthus teorisi olarak adlandırılır. Malthus'a göre nüfus artışını önleyecek herhangi bir önlem yoksa emek talebi arzının gerisinde kalacaktır. İşsiz sayısının yükseleceği böyle bir durum karşısında nüfusun beslenme ihtiyaçları gerektiği gibi karşılanamadığından ölüm sayıları da artacaktır. Bu nedenle, yukarıda belirttiğimiz gibi, emek arzı ve talebi nüfusun azalması ile dengelenecektir (Orhan ve Erdoğan 2005: 441).

3.1.2.4. Keynesyen Büyüme Teorisi

Keynes, üretimi artırmak için talebi arttırıcı politikaların uygulanmasını önermektedir. Etkin talebin sağlanmasında uygulanan politikalar, özel sektör ve kamu sektörü harcamalarını arttırmaya yönelik politikaları içermektedir. Ekonomideki harcama düzeyinin arttırılması, hem istihdam hem de ürün düzeylerinde bir artış yaratacaktır ve bu nedenle ekonomik büyüme performansı olumlu yönde etkilenecektir. Toplam talebi arttırıcı uygulamalar ekonomiyi tam istihdama götürecek, böylece iktisadi büyüme sağlanacaktır. Keynes yatırımların gelir ve talep etkilerine odaklanmaktadır ama yatırımların kapasite arttırıcı etkileri de bulunmaktadır. Keynes, harcama eksikliğini giderici politikalarla istihdam probleminin ortadan kaldırılabilceğinden bahsetmiştir (Orhan ve Erdoğan 2005: 443).

3.1.2.5. Harrod-Domar Modeli

Ekonomistler, Roy Harrod ve Evsey Domar, Keynesyen temel makroekonomik modele katkıda bulunmuşlardır. Harrod ve Domar çalışmalarını birbirlerinden habersiz yapsalar da, çalışmalarının benzer nitelikte olması nedeniyle Harrod-Domar modeli ismiyle anılmaktadır (Erdoğan 2009: 291). Harrod-Domar modeli milli gelir (Y), emek (L) ve sermaye stoku (K) arasındaki korelasyonu derinlemesine incelemek için geliştirilmiş bir modeldir. Harrod-Domar modelinin temel özellikleri şu şekildedir (Orhan ve Erdoğan 2005: 443):

- Emek ve sermaye üretim sürecinde iki temel faktördür. Büyümeyi arttırmak sadece emek ve sermaye miktarını artırarak mümkündür. $Y = f(K, L)$
- Milli gelir dengededir ve yatırım-tasarruf eşitliği vardır. Tasarruf ve yatırımlar aynı döneme ait gelirle ilgilidir.
- Büyüme, tasarrufların fonksiyonudur.
- Yatırımlar büyüme sürecindeki ana itici güçtür.

3.1.2.6. Neoklasik Büyüme Teorisi

Neoklasik görüşü geliştiren Robert Solow, 1956'da "Ekonomik Büyüme Teorisine Katkı" başlıklı, ekonomik büyüme ve kalkınmada daha fazla gelişmeye yol açan bir makale yayınlamıştır. Solow, bu makaleyle 1987'de Nobel Ekonomi Ödülü'nü almıştır. Solow modelinde, tek homojen ürünler üreten ve tüketen ülkelerden oluşan dünya ve dış ticaret olmayacağını varsayar. (Değirmenci 2019: 24-31).

Neoklasik teori, nüfusun yeri ekonomik büyümedeki yeri açısından klasik büyüme teorisinden farklıdır. Klasik teorinin nüfusla ilgili söyledikleri 20. yüzyılda yaşanan gelişmelerle etkisini kaybetmiştir. Kadınların iş hayatına girmeleri ve bu nedenle daha az çocuk sahibi olmaları bu durum üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu dönemde teknolojik gelişmeler üretimde verimliliği arttırırken, gelir düzeyinin artması insanların refah seviyesini arttırmıştır. Böylece nüfusun ekonomik büyümeden bağımsız olduğu fikri yayılmıştır. Neoklasik görüşe göre, ekonomik büyüme oranını etkileyen ana faktör teknolojidir (Erdoğan 2009: 290).

Neoklasik teoriye göre, teknolojideki değişim ekonomik büyümeyi etkilemekte buna karşın ekonomik büyümedeki değişim teknolojiyi etkilememektedir. Neoklasik teorinin temel varsayımı tasarruflarla ilgilidir. İki faktör vardır. Her şeyden önce, teknolojik değişimden kaynaklanan yüksek kâr oranları tasarrufları arttırmakta, bu da yatırımları çoğaltarak sermayeyi arttırmaktadır. Diğer, sermayedeki birikim de azalan getirilere tabi olmaktadır. Bu durum reel faiz oranını düşürecek ve tasarrufları da azaltacaktır. Sonuçta sermaye birikiminde düşüş olacaktır (Yıldırım vd. 2010: 447). Kısaca teknolojinin

verimliliği arttırıp, büyümeyi hızlandırdığına dayanan iktisadi büyüme modelinde emek ve sermaye faktörleri dışında hasılayı arttıran bir unsur daha vardır ki o da teknolojik gelişmenin ta kendisidir.

3.1.2.7. Lucas'ın Modeli

Lucas tarafından geliştirilen yeni büyüme modelinde, ekonomik büyüme performansının artmasında beşeri sermayenin büyük önem taşıdığı öne sürülür. Beşeri sermayenin önemine dikkat çekerken, tek bir sermaye türü yoktur. Bu modelde, fiziksel sermaye de önemli sermaye tiplerindendir. Lucas'a göre beşeri sermaye, teknolojik yeniliklerle birlikte büyümenin birincil kaynağıdır. Bu açıdan Lucas, beşeri sermayeye de ekleyerek Solow'un modeline katkıda bulunmuştur. Ancak Lucas, Solow'un modelini de eleştirmiştir. Lucas'a göre, ekonomik büyümeyi açıklamadaki teknolojik ilerlemeler dışında başka faktörleri göz ardı etmek büyük bir eksiklikti. Lucas Modelinde beşeri sermaye kavramı ile çalışanların yeteneklerindeki gelişmelere de dikkat çekmiştir. Bu yaklaşıma göre çalışanların yetenek ve becerilerindeki gelişmeler ile üretim kapasitesindeki artış arasında doğrusal bir ilişki vardır. Bu nedenle, çalışanların becerilerinin geliştirilmesi ekonomik büyümenin ana kaynağıdır (Orhan ve Erdoğan 2005: 451).

3.1.2.8. Barro'nun Modeli

Bu modelde, üretim ve fayda düzeyini etkileyen ve vergilerle finanse edilen kamu harcamaları iç büyüme modeline dâhil edilmiştir. Barro modelinde, kamu hizmetlerinin kullanımı ile ilgili dışsallıklardan soyutlanmaktadır. Kamu malları ve hizmetleri özel üretim fonksiyonuna girdi olarak dâhil edilir ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkiler (Topuz 2017: 105).

Ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etki eden teknolojik gelişmeler, Ar-Ge faaliyetlerine harcanan kaynak miktarı ile ilişkilidir. Bu tür faaliyetleri hariç tutan ve bunları ekstra kaynaklarla destekleyen ülkeler önemli düzeyde gelişme sağlamışlardır. Barro, Ar-Ge maksadıyla yapılan faaliyetlerin faydalarını güçlü bir şekilde vurgular. Barro, kamu vergi politikalarının bu tür faaliyetlerin hareketliliğini etkilediğini savunur. Kamu gelirleri politikasının ağır bir yük getirmeden uygulandığı ülkelerde Ar-Ge çalışmaları tercih edilmektedir. Bu

nedenle, bu tür çalışmalardan vazgeçirecek vergi politikalarından kaçınmak gerekmektedir (Orhan ve Erdoğan 2005: 451).

3.1.2.9. Romer'in Modeli

Bu yeni büyüme teorisi iki noktadan hareket eder. Bunlar; icatlar, seçimlerin bir sonucudur ve kişilerin kârını arttırır. Rekabetse kârı sonlandırır. Bu husulardan ilkinе göre, yeni icatların meydana gelme hızı, yani teknolojik gelişmeler şansa değil, Ar-Ge yatırımlarına bağlıdır. Dolayısıyla kaç kişinin yeni teknoloji üzerinde çalıştığına ve ne kadar çok çalıştıklarına bağlıdır. İkinci gerçeğe göre, kâr teknolojinin kaynağıdır. Rekabet kârı azaltır. Bu nedenle, kârları arttırmak için üreticiler her zaman düşük maliyetli üretim yöntemleri geliştirmiş veya tüketicilerin daha fazla ödemeye istekli olduğu yeni ve daha iyi ürünler üretmiştir. Yeni çıkan ürünler patentler ve telif hakları gibi yasalarla belirli bir süre korundukları için daha yüksek kâr elde edebilirler. Ancak, nihai analizde yeni icatlar kopyalanır ve kârda kaybolur (Yıldırım vd. 2010: 449).

3.1.3. İktisadi Büyümenin Karakteristik Özellikleri

Ekonomik büyümenin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler maddeler halinde aşağıda özetlenmiştir. Bunlar (TEK 2003: 5-6):

- 1) Kişi başına sermaye sürekli artmaktadır.
- 2) Sermaye getirisi sabittir.
- 3) Sermaye/ürün katsayısı sabittir.
- 4) Uzun vadede sermaye ile emek arasındaki gelir dağılımı sabittir.
- 5) Uzun vadede çeşitli ülkelerde verimlilik farklı oranlarda artmaktadır.
- 6) Ortalama büyüme oranı, her ülkede makroekonomik parametrelerine dayanarak başlangıç gelir seviyesinin bir fonksiyonudur.
- 7) Dış ticaret hacminin büyüme hızı ile reel gelirin büyüme hızı arasında güçlü bir ilişki vardır.
- 8) Nüfus artış hızı ile kişi başına gelir düzeyi arasında negatif bir ilişki vardır.
- 9) Sermaye ve nitelikli işgücü ile vasıfsız işgücü zengin bölgelere ve ülkelere göç etmektedir. Bu nedenle üretim faktörleri aynı yönde hareket eder ve üretim çoğunlukla zengin bölgelerde yoğunlaşır. Belli bir alanda ortaya

ıkan kritik kütleler endüstriyel kümelerin ve odakların oluşmasına yol açar. Bu kümeler ve odaklar bölgeler arasında gelir farklılıkları yaratır.

- 10) lkeler arasında kişi başına düşen reel gelirlerde farklılıklar bulunmaktadır.
- 11) Sermaye birikimi sürekli bir olgu olmasına rağmen, ekonomik büyüme göreceli ve tarihsel bir olgudur.
- 12) Kişi başına gelir bakımından lider ülke olma pozisyonları geçicidir. Başka bir deyişle, zengin ülkeler zamanla fakir ülkeler haline gelebilir ve fakir ülkeler zamanla zengin ülkelere dönüşebilir.
- 13) Ulusal ekonomi politikalarının sadece kişi başına gelir üzerinde değil, aynı zamanda uzun vadeli büyüme üzerinde de etkisi vardır.

Özellikle son yirmi yılda, “Başi lkeler neden zengin ve diğerleri neden fakir ?” sorusuna cevap aranan ve ağırlığı makroekonomik literatürde giderek artan çalışmalarda ülkeler ve bölgeler arasındaki koşullu/koşulsuz yakınsamalar üzerinde durulur. Özellikle teknolojik değişim, beşeri sermaye, eğitim, para ve maliye politikaları, gelir dağılımı, kurumsal yapılar, insan hakları, siyasi özgürlükler, siyasi istikrarlılık/istikrarsızlık, finansal araçların geliştirilmesi, dış ticaretteki serbestlik dereceleri gibi çeşitli faktörler, ülkeler arasında gözlenen kişi başına düşen gelir veya büyüme oranındaki farklılıkların temel belirleyicileri olarak gösterilmektedir.

3.1.4. İktisadi Büyüme Modellerinde Kullanılan Değişkenler

Ekonomik büyüme teorilerinin geçerliliğini test etmek için çeşitli ekonomistler tarafından oluşturulan yapısal modellerde kullanılan çeşitli değişkenler, kişi başına gelir ve büyüme oranındaki uluslararası farkları açıklamak için kullanılır. Bu değişkenler (TEK 2003 7-8):

- 1) Başlangıç kişi başına geliri
- 2) Fiyat düzeyi ve enflasyon
- 3) Dış ticaret, dış ticaret politikası araçları ve dışa açıklık
- 4) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları
- 5) Reel döviz kuru değişmeleri
- 6) lek etkileri (Toplam yzlm ve toplam işgücü)

- 7) Nüfus yoğunluğu
- 8) Nüfus artışı
- 9) Demografik değişkenler
- 10) İşgücüne katılım oranı
- 11) Eğitimle ilgili değişkenler
- 12) Sağlıkla ilgili değişkenler
- 13) Altyapıyla ilgili değişkenler
- 14) Yatırım oranı ve yatırım tipi
- 15) Finansal baskı
- 16) Finans piyasalarının gelişmesi ve yetkinleşmesi
- 17) Yurt içi kredilerin büyüme oranı ve büyüme oranındaki dalgalanmalar
- 18) Para ve maliye politikaları
- 19) Demokrasi düzeyi
- 20) Yolsuzluk
- 21) Gelir dağılımı eşitsizliği
- 22) Politik istikrarsızlık
- 23) Genel anlamda hukuk kuralları
- 24) Politik haklar ve özgürlükler
- 25) Savaşların varlığı ve süresi
- 26) Bölgesel etkiler ve komşu ülkelerdeki başlangıç kişi başına gelir düzeyi, eğitim düzeyi, yatırım oranı ve nüfus artış oranı gibi değişkenler
- 27) Etnik ve dil çeşitliliği

Ekonomik büyüme süreci, bir yandan fiziksel ve beşeri sermaye birikimi, teknolojik gelişme, demografik faktörler, coğrafi faktörler ve iklim, kültürel (din, dil farklılıkları veya etnik çeşitlilik gibi) veya kurumsal faktörler, demokrasi düzeyi, gelir dağılımı, hükümet politikaları ve makroekonomik kararlılıklarla değerlendirilirken öte yandan, bu faktörlerin kendi aralarında sürekli olarak karşılıklı etkileşimlerinin devam etmesinin net sonucu olarak da görülmesi kaçınılmazdır. Bu değişkenlerin açıklayıcı güçleri ekonomistler arasında süregelen tartışmalara yol açmıştır.

3.1.5. İktisadi Büyüme Performansı

Ekonomik büyüme, kişi başına düşen milli gelirdeki veya gayri safi milli hasıladaki artış olarak tanımlanmıştır. Diğer yandan, ekonomik kalkınma olgusu büyüme ile ortaya çıkan yaşam kalitesini arttırmak olarak tanımlanabilir. Bu bakış açısı çerçevesinde Adelman ve Yeldan (2000) ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için aşağıdaki beş gerçeği vurulamaktadır:

- 1) Sürdürülebilir büyüme
- 2) Üretim ve tüketim modellerinin yapısal değişimi
- 3) Teknolojik ilerleme
- 4) Sosyal, politik ve kurumsal modernleşme
- 5) Yaşam standartlarında kapsamlı iyileşme

Tarihsel süreçte ekonomik büyümede son iki asırda güçlü bir değişim görülmüştür. Kişi başına üretim ve gelir, bilhassa sanayi devriminin ardında dünyanın hemen hemen her yerinde önemli artış sergilemiştir. Bununla birlikte, aynı süreçte daha hızlı ve daha yavaş büyüyen ülkeler veya bölgeler arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır.

3.1.6. Ekonomik Büyümenin Yararları

İnsanların yaşam standartlarını arttırmakla kalmayan ekonomik büyüme, aynı zamanda ülkeye uluslararası saygınlığı da getirir. Ekonomik büyüme, gelirin yeniden dağıtılmasına ve yaşam koşullarında değişime neden olur. Bu husular aşağıda açıklanmıştır (Erdoğan 2009: 294):

- Yaşam Standardı: Ülkede kişi başına düşen milli gelirdeki artış, vatandaşların bir önceki yıla göre daha fazla mal ve hizmet tüketmesine olanak tanımaktadır. Yani kişilerin yaşam standartlarında bir artış olacaktır.
- Ulusal Saygı ve Ulusal Savunma: Daha yüksek büyüme oranlarına sahip olan ülkelerin hem uluslararası finans piyasalarında daha fazla saygı görmesi hem de ulusal savunmaya daha fazla kaynak tahsis etmesi olarak açıklanabilir.

- Milli Gelirin Büyümesi ve Yeniden Dağılımı: Ekonomik büyüme gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmada etkili olan hususlardan biridir. Düşük gelir sahipleri grubuna dahil olan kesime devlet, ekonomik büyümeden elde ettiği payı daha fazla ayırmakla mükelleftir. Ancak bu şekilde yüksek gelir gruplarından aktarılacak miktarlara gerek kalmaz. Ayrıca toplumun huzuru ve huzurunun devamlılığı da sağlanmış olacaktır.
- Büyüme ve Yaşam Tarzı: Otomatik olarak ekonomik büyüme, kişi başına gelirden artışa neden olacaktır. Böylece insanların satın aldığı mal miktarı ile hizmet tüketim eğiliminin fazlalaşmasını sağlayacaktır. Bu durumun insanların kültürel düzeyleri, dünya görüşleri ve yaşam felsefeleri üzerinde de bir etkisi olacaktır.

3.2. Türkiye’de İktisadi Büyümenin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’nin iktisadi gelişimi tarih sıralamasına göre yıllar bazında ele alınırsa anlaşılması ve incelenmesi bakımından daha kolay olacaktır. Aşağıda Türkiye açısından önemli gelişmelerin yer aldığı yıllardan bahsedilmiştir.

3.2.1. 1923-1938 Dönemi

Bu dönemdeki en dikkate değer ekonomik gelişmeler, Türkiye’nin dünyadaki konumunu belirleyen ve dünya ekonomilerini derinden etkileyen iki önemli durum, Lozan Antlaşması ve Büyük Bunalım’dır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yani 1923-1930 döneminde hükümet tarafından demiryollarına ağırlık verilmiş ve yabancı şirketler millileştirilmiştir. 1930’larda Türkiye’de bulunan devletçilik politikası liderliğinde sanayileşme dönemi başlamıştır. TCMB, Sümerbank, Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve Halkbank bu dönemde kurulmuştur. İlk Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), devletin önderliğinde planlı sanayileşme amacıyla 1934-1938 dönemini ele alacak şekilde hazırlanmıştır. Bu planın ana hedefleri şunlardır (Murat Yayınları 2016:89-91):

- Temel hammaddeyi yurt içinde üretecek şekilde sanayi tesislerinin kurulması,

- İthalata konu olan temel tüketim malları için yerli üretimin (dokuma endüstrisi gibi) teşvik edilmesi,
- Sanayi tesislerinin kurulduğu yerlerin hammadde ve işgücü kaynaklarının bulunduğu yerler yakın olması,
- Kurulması planlanan sektörler: Dokuma (pamuk, yün), maden işleme (demir, çelik, bakır), kağıt, kimya, taş, toprak (cam, çimento).

3.2.2. 1939-1946 Dönemi

Yıllık neredeyse %8 oranında hızlı bir büyüme yaşanmıştır. Sebebi de sanayi sektöründe yaşanan gelişmelerdir. Ardından büyüme oranı 1939-1946 arasında ortalama %0,1 idi. 1946'da önemli bir siyasi gelişme yaşanmış ve tek partili hayattan çok partili hayata geçilmiştir.

3.2.3. 1947-1960 Dönemi

Bu dönem dışa dönük ekonomik politikaların gevşetilerek dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayalı ekonomik politikaların geliştirildiği ve ithalatın serbestleştirildiği ve dış açıkların kronikleşmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde büyüme oranı ortalama %6,3 düzeyindedir.

3.2.4. 1961-1980 Dönemi

1962'den sonra planlı ekonomi politikaları oluşturulmuş ve 1962'de hazırlanan ilk beş yıllık kalkınma planları uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde istikrarlı bir büyüme sergilenmiş ve enflasyon %5,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı büyüme oranını ortalama %7 olarak hedeflemiştir. Bu bağlamda sanayi sektörü ekonominin mihenk taşı haline geldi. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 yıllarını kapsamış, hızlı sanayileşme ve tüketim malları yerine ara ve yatırım mallarının üretim düzeyinin baskın olduğu bir endüstriyel yapıya ulaşmayı amaçlamıştır.

Türkiye'de 1970 yılı, ithal ikamesi stratejisine dayalı sanayileşmenin derinleştirildiği bir dönem olarak tanımlanabilir. 1970'lerin ortalarından bu yana sürdürülen ithal ikameci kalkınma stratejisi, yükselen petrol fiyatlarının baskısıyla ödemeler dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Ödemeler dengesindeki problem

ile döviz sıkıntısının başgöstermesiyle üretimde kullanılacak ara ve yatırım mallarının ithalatını engellemeye başlamıştır. Ayrıca sosyo-politik istikrarsızlık da söz konusu olunca Türkiye 1970'lerin sonunda ekonomik krize girmiş ve GSMH'de düşme gözlemlenmiştir (Murat Yayınları 2016:89-91).

3.2.5. 1981-2001 Dönemi

1980 yılından sonra, ithalata dayalı bir kalkınma modeli yerine ihracata dayalı bir kalkınma modeline geçiş yapılmıştır. İç pazarın küçülmesi, ücretlerin baskılanması, devalüasyon ve ihracat teşvikleri neticesinde ihracat kayda değer bir artış sağlanmış ve büyüme hızı yeniden artmıştır.

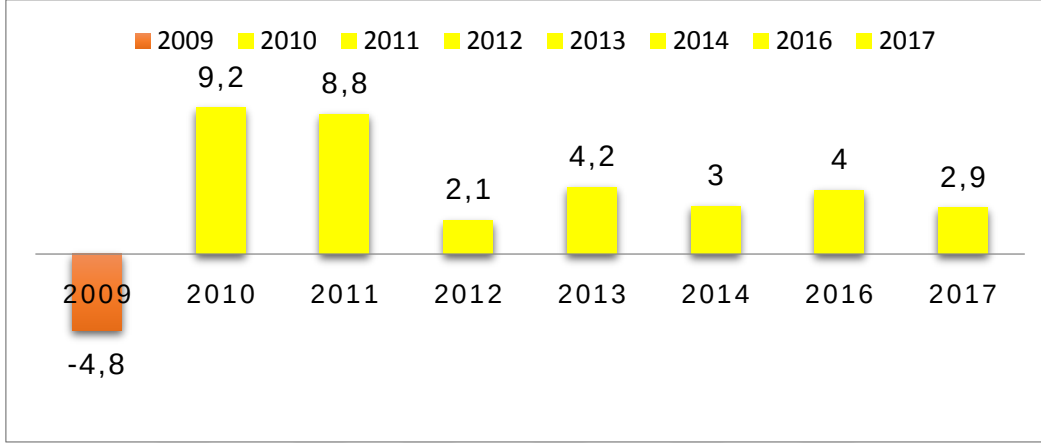
Buna ek olarak, 1989 yılında liberalleşmenin etkisiyle ülkeye yabancı sermaye akışı hız kazanmıştır. 1990'lar ise siyasi ve ekonomik değişimlerin yaşandığı ve bu gelişmelerin Türkiye ekonomisi üzerinde büyük etki yarattığı bir yıl olmuştur. 1990'lı yıllarda Doğu Bloku ülkeleri sistem değişikliği yaşamaya başlamış ve Irak Kuveyt'e (1. Körfez Savaşı) girmiştir.

1997'de Asya ve 1998'de Rusya krizleri Türkiye'de ekonomik sıkıntılara neden olmuştur. Ülkede siyasi ve ekonomik istikrarsızlık artmıştır. 1994 ekonomik krizi, terörizmin artması, 1999 depremi büyüme performansını olumsuz etkileyen nedenler arasındadır. Bu faktörlerin etkisi, mali sistemdeki aksamalarla birleşmiştir. Türkiye 2001'de yeni bir krize girmiş ve GSMH 2001'de %9,5 daralmıştır (Murat Yayınları 2016:89-91).

3.2.6. Küresel Kriz ve Sonrası

2008'de ABD'de meydana gelen kriz, sonraki süreçte küresel boyuta ulaşmış ve krizin etkileri tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Bunların arasında Türkiye ekonomisi de vardı ve olumsuz etkiler Türkiye'de de görülmüştür. Aynı yıl %0,7'lik büyüme yaşanmış ancak dış pazarlardaki olumsuz gelişmeyle birlikte reel sektörü kapsayacak şekilde kriz daha yoğun hissedilmeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi 2009'da %4,8 oranında küçülmüş ama sonra 2011'de %8,8'lik önemli bir büyüme performansı elde etmiştir. Büyüme oranı 2013'te %4,2 ve 2014'te %3 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise iç ve dış koşullar nedeniyle büyüme oranı %4 düzeyinde kalmıştır. 2017'de ise Türkiye 2013'ten beri en yüksek yıllık büyüme oranını elde etmiş ve son çeyrekte

%7,3'lük bir büyüme kaydedilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018 yılı gayrisafi yurt içi hasıla sonuçlarına göre Türkiye ekonomisi %2,6 büyümüştür. Üretim yöntemine göre cari fiyatlarla gayrisafi yurt içi hasıla, 2018 yılında bir önceki yıla göre %19,1 artarak 3 trilyon 700 milyar 989 milyon lira olmuştur.

Şekil 11: Ekonomik Büyüme Oranları

3.2.7 Dünya Ekonomisinde Büyüme ve Türkiye'ye Yansımaları

Türkiye'de son 30 yılda gerçekleşen fiyat dalgalanmaları, büyüme oranlarındaki gel-gitler ve borç yönetimindeki istikrarsızlıklar büyüme olgusu üzerinde odaklanmaları zorlaştırmıştır. Dünya ekonomisindeki büyümenin Türkiye ekonomisine yansımalarının olmaması düşünülemez. Bu etkiler (TEK 2003: 2-3):

- 1) İleri aşamaya gelinmiş bir ekonomik bütünleşme dinamiği yaşanmakta ve Türkiye'nin gerek sosyal, gerek siyasi, gerekse ekonomik yapısını derinden etkilemektedir.
- 2) Türkiye'yi olumsuz etkileyebilecek siyasi ve sosyo-kültürel belirsizlikler artarken, ekonomik açıdan çeşitlilik arz eden çevre ülkeleri ortaya çıkmaktadır.
- 3) Küreselleşme sürecinin az gelişmiş ülkelere getirdiği yeni fırsatlar ve tehditler "kalkınma-sanayileşme ve sürdürülebilir büyüme" alanlarındaki stratejik tercihleri sürekli değiştirmekte ve dinamik bir kalkınma stratejisini vurgulamaktadır.
- 4) Gelişmekte olan ülke politikalarında uluslararası kurumların etkileri giderek artmaktadır.

- 5) Son 25 yılda, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak teknolojik gelişmeler, verimlilik kazanımları ve rekabetçi yeni ülkeler görülmüştür.

3.3. Türkiye'nin Büyüme Stratejisinin Avantajları ve Dezavantajları

Geniş çerçeveden bakılacak olursa büyüme stratejisindeki değişimler çok fazla avantaj sağlarken, bir yandan da dezavantaja neden olabilir. Burada maddeler halinde bu yönler incelenecektir.

3.3.1. Güçlü Yönler

Türkiye'nin coğrafik konumu, üretim ve yönetimdeki nitelikli insan kaynakları, gelişmeye açık güçlü iç pazarı yabancı sermaye akışını da etkilemektedir. Düşen ölüm ve hastalık hızları, gelişmekte olan nüfus ve demografik göstergeler hep Türkiye lehinedir. Bunlar madde madde aşağıdaki gibi ele alınabilir (TEK 2003: 27):

- Deneyimli girişimcilerin varlığı,
- Genç nüfus (orta vadede),
- Bölgenin istikrarlı bir ülkesi olması,
- Uluslararası ticarete yönelik anlaşmalara katılım,
- Bölgesel gelişmişlik farklarının farkında olmak,
- Üretiminde tekel olunan kritik ürünlerin varlığı,
- Yapısal problemlerin çözümüne yönelik olarak çok sayıda yasal düzenlemenin yapılmış olması,
- Turizm açısından doğal, tarihi, kültürel zenginlik,
- Bölgesel göreceli su zenginliği,
- Tarımsal ürün(ler) de potansiyel olarak kendi kendine yeterlilik,
- Flora, fauna zenginliği ve ürün çeşitliliği,
- Türk toplumunun gelişme ve modernleşme yönündeki kararlılığı,
- Ekonomik yapının teknolojik gelişmelere uyumunda “geçmişe bağımlılığın” engel olmaması,
- Vergilendirme potansiyeli bakımından kayıt dışı ekonominin büyüklüğü,
- AB'ye tam üyelik sürecinde alınan mesafe ve kararlılık,

- Toplumsal çeşitliliğin varlığı,
- Piyasa ekonomisi deneyimi,
- Uluslararası taşımacılık ve lojistik bakımından konumu,
- Kurumlar ve firmaların varlığı,
- Jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik konum,
- Dayanışmacı ruh ve kimlik.

3.3.2. Zayıf Yönler

Türkiye'nin büyüme stratejisi her açıdan ele alındığı zaman güçlü yönleri olduğu kadar zayıf yönlerini de göstermekte fayda vardır. Maddeler halinde ele alındığında ortaya çıkan tablo aşağıdaki gibidir (TEK 2003: 27-29):

- Ekonomik yapıdaki verimsizlik ve etkinsizlikler,
- Yatırımların nicel ve nitel yetersizlikleri,
- Organizasyon ve kurumsallaşmadaki yetersizlikler,
- Makroekonomik ortamdaki istikrarsızlıklar,
- Ekonominin dışa bağımlı yapısı,
- Mal, faktör ve mali piyasalardaki rekabetçi olmayan yapı,
- Bilgi ve teknolojinin difüzyonu/yayılımı, üretimi, geliştirilmesi ve kullanımındaki eksiklikler,
- Sektörle uyumdaki zayıflıklar,
- Tarımın üretim ve istihdamdaki görece ağırlığı,
- Firma bazında verimsizlikler ve etkinsizlikler,
- Stratejisizlik, felsefesizlik, ufuksuzluk (vizyonsuzluk),
- Mikro ve makro anlamda veri yetersizliği,
- Hukuki yapının iktisadi yapıyı iyi kavrayamaması,
- Kaynak yetersizliği ve kaynakların etkin kullanılmaması,
- Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü,
- Toplumun eğitim düzeyinin düşüklüğü,
- Borç stokunun büyüklüğü ve finansmanı,
- Teşvik sisteminin etkin olamayışı,
- Ekonomide dual yapı,

- Gelir dağılımında bozukluk,
- Yoksulluk,
- Yoksunluk,
- Ar-Ge altyapısının yetersizliği,
- Ar-Ge deneyim ve kültürünün zayıflığı,
- Ar-Ge'ye ayrılan kaynak ve teşviklerin yetersizliği,
- Nüfus artış hızı ve nüfus dağılımındaki dengesizlik,
- Maliye kurumunun etkin çalışamaması,
- Yenilikçi kültürün zayıflığı,
- Bürokratik engellerin varlığı,
- Eğitim sisteminin yenilikçi ve bağımsız düşünen insan yetiştiremeyen yapısı,
- Kurumsal yönetişimin zayıflığı,
- İşsizlik,
- İşgücünün hizmet içi eğitim eksikliği,
- Mesleki ve teknik eğitimin görece zayıflığı,
- İşgücündeki yanlış eşleştirme (mismatching),
- Mali sistemin küçük olması (sıgılık),
- Yatırım yapma maliyetlerinin görece yüksekliği,
- Üniversite-sanayi işbirliğinin zayıflığı,
- Yerel üstünlüğün kullanılmaması,
- Uluslararası kurum ve kuruluşlar ile bürokratik yapımız arasında yaşanan uyumsuzluklar nedeniyle ortaya çıkan kırılmalıklar,
- Enerjide dışa bağımlılık ve uluslararası enerji piyasalarındaki istikrarsızlık,
- Makroekonomik istikrarsızlık, siyasi istikrarsızlık, rüşvet vb. olumsuzluklar,
- Uluslararası siyasi ve iktisadi bağımlılık,
- Kaynak yoğun, emek yoğun ve ölçek yoğun sanayilerin toplam sanayi üretimi ve ihracatında yüksek paya sahip olması.

3.3.3. Olası Fırsatlar

Bu başlık altında ortaya çıkan ve çıkacak pek çok fırsat ortaya konulacaktır. Bu avantajlar değerlendirildiğinde Türkiye'nin büyümesi önündeki engellerin pek çoğu kaldırılmış olacaktır (TEK 2003: 29):

- AB'ye tam üyelik,
- Başlangıç kişi başına gelir düzeyi düşüklüğü,
- Bölgesel hinterlandın (AVRASYA) sağladığı fırsatlar,
- Tekno-Ekonomik değerlerde yaşanmakta olan değişim süreci,
- Tüketim kalıpları ve deseninde yaşanmakta olan değişim süreci,
- Uluslararası kaynakların sundukları fırsatların giderek artma eğiliminde olması,
- Dünyadaki turizm eğilimlerindeki değişimlere Türkiye'nin yanıt verebilecek kaynaklarının olması,
- Suyun ve bazı doğal kaynakların giderek daha önemli hale gelmesi,
- Orta Asya enerji kaynaklarının batıya ulaştırma ihtiyacının artması,
- Avrupa'nın genç nüfus ihtiyacının artması,
- Biyoteknoloji/Genetik alanındaki gelişmeler,
- Dünyada hizmet ihracatında (yazılım gibi) gözlenen artış eğiliminin ortaya çıkaracağı fırsatlar,
- Giderek artan araştırma ve araştırmacı potansiyeli.

3.3.4. Olası Tehditler

Ortaya çıkan fırsatlar değerlendirilirken karşılaşılan ve karşılaşılabilecek bazı tehditlerin de varlığı göz ardı edilemez. Yine maddeler halinde ele alındığında karşımıza çıkan olası tehditler şu şekildedir (TEK 2003: 30):

- Avrupa Araştırma Alanı'nın başarıyla kurulması sonucu beyin göçünün artma olasılığı,
- Çevre ülkelerdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın artması,
- AB sürecinin uzaması ya da AB dışında kalınması,
- Uluslararası para ve mal piyasalarındaki olası krizler,
- Yeni ürünler ve teknoloji şokları,

- Sanayiinin yoğunlaştığı bölgelerde yaşanabilecek olası depremler,
- Küresel ısınmanın etkilerinin giderek artması ve toprak erozyonu,
- Bilim dışı anlayış ve iklimin ekonomik ve toplumsal yaşamda giderek etkin hale gelmesi,
- Çevre ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çekmede daha başarılı olması,
- Uluslararası enerji piyasalarında ortaya çıkabilecek şoklar,
- Çok uluslu firmalar arasında artan birleşme ve satın alma eğilimi,
- Başta Çin ve Hindistan olmak üzere artan uluslararası rekabet,
- İşsizlik ve gelir dağılımı bozukluğunun yaratacağı olası sosyal problemler,

3.4. Türkiye'nin Büyüme Stratejisinin Amaçları ve Hedefleri

Ekonomilerin uzun vadeli değerlendirmelerinde ekonomik büyüme tek kriter olamaz. Eğitim ve sağlık gibi faktörlerin gelişimi de dikkate alınmalıdır. Hem ekonomik politikaların tasarımında hem de uygulama aşamasında büyüme olgusunun değişimine ve genişlemesine bağlı olarak hedefleri belirlemek önemlidir.

3.4.1. Stratejik Amaçlar

Uzun vadeli kalkınma stratejisinde temel amaç, Türkiye'nin medeniyetin en ileri aşamasına ulaşan çağdaş medeniyet düzeyini aşma hedefi doğrultusunda, gelir dağılımının adil olduğu, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün sağlandığı, katılımcı demokrasinin uygulandığı, en üst düzeyde etkili, vicdan ve din özgürlüğünü gerçekleştiren küresel bir devlet olma düzeyine ulaşmasıdır ki, Türkiye çoğunu gerçekleştirme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma stratejisinin amacı, bilgi toplumuna dönüşüm sağlamak, dünyanın güçlü ekonomileri arasında yerini almak, dünyadaki ekonomik oluşumlardan daha yüksek paya sahip olmak, toplumun yaşam kalitesini arttırmak, bölgesel ve küresel düzeydeki kararlarda etkili olmak, teknolojik gelişimlere ayak uydurmak ve teknolojiyi da ileri seviyelere taşımak olarak ifade edilebilir.

Ekonomik büyümenin karakteristik oluşumlarından biri, tüm kurum ve kuruluşlarla benimsenen ve ülke düzeyinde uygulanan ekonomi stratejilerinin sadece kişi başına düşen geliri değil, ayrıca orta ve uzun vadeli büyümeyi de etkilemesidir. Bu nedenle, aynı anda deneyimlenen küreselleşme ve bölgeselleşme olgusu hariç tutulmaksızın, insani kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarını “Ulusal Kalkınma Stratejisi” olarak içeren ve 2001-2023 dönemini kapsayan Türkiye’nin uzun vadeli kalkınma stratejisini gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bunlar (TEK 2003: 31):

- Türkiye’nin uzun vadede bilgi toplumuna dönüşümünün gerçekleştirilmesi,
- Yüksek oranlı istikrarlı büyüme hızının sağlanması,
- Girişimcilik ve ekonominin rekabet gücünün artırılması,
- Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele edilmesi,
- Bölgesel gelişme dinamiklerinin harekete geçirilmesi,
- İyi yönetim uygulamaları, şeklinde belirlenmesi öngörülmüştür.

3.4.2. Stratejik Hedefler

Türkiye’nin uzun dönemli kalkınma stratejisinin temel hedefleri çerçevesinde; üniter yapıyı koruyarak, toplumun eğitim ve sağlık seviyesini arttırarak, gelir dağılımını iyileştirerek, bilim ve teknoloji kapasitesini güçlendirerek, yeni teknolojiler geliştirerek, devletin yeniden yapılandırılmasında altyapı hizmetlerinde iyileşme ve çevreyi koruma sağlayarak dönüşümün gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Uluslararası standartlara uygun ve yerel kaynakları aktive eden, ihracata yönelik, teknoloji yoğun, katma değeri yüksek düzeyde üretimin sağlanması önemli hedeflerden biridir. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin tamamlanması, uluslararası norm ve standartlara uyumun sağlanması ve bilgi toplumu gereksinimlerinin karşılanması açısından ciddi bir fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda, tam üyeliğin gerçekleşmesi köklü tarihi ve kültürel birikimi olan Türkiye’nin potansiyel gücünü ortaya koymasına ve dünyaya kendini kanıtlamasına yardımcı olabilir. Jeostratejik açıdan önemli bir konumda bulunan

Türkiye, bölgesindeki ekonomik, sosyal, politik ve kültürel etkileşimini arttırarak bölgenin ve dünyanın barış durumuna daha fazla katkıda bulunabilir.

2023 yılına kadar tarım sektörünün payının %5, sanayi sektörünün payının %30 ve hizmetler sektörünün toplam payının %65 olacağı tahmin edilmektedir. İstihdam yapısındaki dönüşümün tarım ve hizmetler sektörlerinde yaşanacağı ve dönem sonunda paylarının giderek azalacağı öngörülmektedir.

Uzun vadede, nüfus artış oranının yavaşlaması ve 2020'den sonra yıllık ortalama %1'in altına düşmesi beklenmektedir. Nüfusun uzun dönemde kendini yenilemesi ve dinamik bir yapı arz etmesi aynı zamanda nüfus artış hızının belirli bir seviyeye sabitlenmesi önemlidir. 2023 yılına kadar nüfus dağılımında 0-14 yaş aralığının %23, 15-64 yaş aralığının %69 ve 65 yaş üstünün %8 paya sahip olması beklenmektedir. Bununla beraber, nüfus dinamiklerindeki değişimin etkisiyle kentsel nüfusun payının %90'a ulaşacağı tahmin edilmektedir.

İlköğretimde 2023 yılına kadar kayıt oranının %100'e ve yükseköğretimde %50'ye ulaşması hedefler arasındadır. Toplam yatırım harcamalarının GSMH içindeki payının 2023 yılında kademeli olarak artacağı ve %27'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dönem sonunda kamu yatırımlarının toplam içindeki payının %10'a gerileyeceği beklenmektedir. Eğitim, sağlık ve Ar-Ge alanları ile enerji, ulaştırma ve iletişim sektörlerinde yatırım paylarında kamu yatırımlarının oranının kademeli olarak azalacağı öngörülmektedir.

3.4.3. Stratejik Amaç ve Hedefleri Gerçekleştirecek Faaliyetler

Hızlı büyüme oranlarına ulaşılmasında yatırımlar nicelik, nitelik, maliyet ve finansmanı açısından önem taşımaktadır (TEK 2003: 34-39):

Yatırımların artırılabilmesi için:

- a) Bankacılık sisteminin kredi kapasitesini artırmak için Hazine'nin finans piyasalarından finansman ihtiyacını azaltmak,
- b) Bankacılık sistemindeki sermaye yeterliliğini iyileştirmek ve buna göre borç verme kapasitesini arttırmak,
- c) Parasal ve parasal olmayan teşviklerin seçici ve yönlendirici olması için yeniden yapılandırılması,

- d) Parasal ve parasal olmayan (vergi) teşviklerin, genellikle nakit olarak, devlet yardımlarında yeniden yapılandırılması,
- e) Kredi şeklinde kamu desteği; Eximbank örneğinde olduğu gibi, Türkiye'nin kalkınma bankası aracılığıyla ticari bankalardan kullanılacağı ihracat finansmanı, yatırım, üretim ve konut finansmanlarının desteklenmesi,
- f) Bölgesel ihtiyaçları göz önünde bulundurarak ve gerektiğinde pozitif ayrımcılığı benimseyerek, kamu harcamalarında etkinliği sağlamak için "kaynak tahsis modelinin" yeniden oluşturulması,
- g) Kurumsal ve bürokratik yapının iyileştirilmesi,
- h) Mevcut kamu yatırımlarını işler hale getirmek için gerekli kaynakların tahsisi ve
- i) Genç girişimcilik desteklenmelidir.

Yatırım maliyetlerinin görece yüksekliğini düşürmek amacıyla:

- a) BSMV, damga vergisi ve diğer masraflar gibi finansal yük ile faiz yükünü arttıran kalemlerin kaldırılması,
- b) Enerji maliyetlerinin düşürülmesi,
- c) İşveren üzerindeki vergi yükünün azaltılması,
- d) Bir yatırım şartı olarak deprem standartlarını karşılamak için yeni yatırımlar yapmak,
- e) Sanayi'nin alt bölgesine doğru deprem riski. Bu amaca hizmet ederken bölgesel zenginliği değerlendirecek yeni sanayi kollarının oluşturulması,
- f) Banka dışı finansal sistem ve araçların geliştirilmesi gerekmektedir.

Günümüzde beşeri sermaye, büyümenin içselleştirilmesi açısından en önemli unsurlardan biri olarak ön plana çıkmıştır. Kıt kaynakların verimli kullanımında beşeri sermayenin etkin kılınması, insan kaynakları ve eğitim politikalarına bağlıdır.

İnsan kaynakları niteliğinin geliştirilmesi için:

- a) Türkiye'nin ekonomik ve teknolojik gelişimine uygun olarak ileri teknoloji sanayileri için teknik insan gücünün yetiştirilmesi,
- b) Tersine beyin göçünü sağlayacak politikaların geliştirilmesi ve

- c) İşgücüne katılım oranının, özellikle de kadın işgücünün payının yükseltilmesi suretiyle arttırılması, sağlanmalıdır.

Eğitim düzeyinin yükseltilmesi amacıyla:

- a) Okul öncesi eğitimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması,
- b) Eğitim politikasının tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde gereksinim duyulan ve duyulacak yeni işgücünü karşılayacak bir biçimde şekillendirilmesi,
- c) Teknik eğitime önem verilmesi,
- d) Ar-Ge kültürünü ve üniversite-sanayi işbirliğini destekleyen eğitim sisteminin oluşturulması,
- e) Hizmet içi eğitimin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması,
- f) Tüm eğitim sisteminin yenilikçi ve bağımsız düşünceye önem verecek şekilde yeniden yapılandırılması ve
- g) Eğitime ayrılan kaynakların arttırılması sağlanmalıdır.

Türkiye’de hem fonksiyonel hem de bölgesel düzeydeki gelir dağılımı bozukluğunun düzeltilebilmesi amacıyla:

- a) Sosyal güvenlik sisteminin tek çatı altında toplanması ve tüm vatandaşları kapsayacak biçimde geliştirilmesi,
- b) Fonksiyonel olduğu kadar sektörle ve bölgesel dinamikleri de dikkate alan bir sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması,
- c) Asgari ücret üzerinden alınan vergilerin azaltılması ya da kaldırılması,
- d) Doğrudan vergiler (gelir, kurumlar ve servet vergileri) arttırılıp, vergi yapısının daha eşitlikçi bir gelir dağılımı ile tutarlı hale getirilmesi ve yeniden dağıtımının sağlanması,
- e) Yoksulluğu önleyecek sosyal politikaların, yoksullar arasındaki yaş, toplumsal cinsiyet, yerleşim yeri, işgücü piyasası içindeki konum ve eğitim durumu açısından var olan farklılıkları gözетerek geliştirilmesi,
- f) AB’nin sunduğu mali olanaklardan ve politika araçlarından yararlanılması,
- g) Bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik yeni politikaların geliştirilmesi,

- h) Kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasına yönelik önlemlerin alınması ve
- i) Sosyal yardım ağlarının etkinleştirilmesi, gerekmektedir.

Türkiye’de, devam etmekte olan yapısal reformlar kapsamında kurumsal yapı yeniden organize edilmektedir. Sürdürülebilir yüksek büyüme açısından sürecin etkin olarak tamamlanması için:

- a) AB’ye tam üyelik sürecinde hukuk sisteminin ve kurumsal yönetişimin kayıt dışı ekonomiyi en aza indirecek şekilde yeniden yapılandırılması,
- b) Kurumların görev, yetki ve sorumluluk alanları arasındaki çatışmalardan kaynaklanan sorunların giderilmesi ve koordinasyonun sağlanmasına yönelik düzenlemeler yapılarak bilgiye dayalı karar alma süreçlerinin kurulması,
- c) Avrupa Birliği’ne tam üyelik sürecinde STK’lerinin güçlendirilerek, iyi yönetişimin arttırılması,
- d) Ekonomik ve kurumsal alanlarda yapısal dönüşüm programlarının devam etmesi ve kurumlar arası işbirliğinin artırılması yoluyla “kırılganlığın” azaltılması,
- e) Türkiye’deki istatistiki altyapı ve veri tabanının AB ile uyumlaştırılması ve uluslararası karşılaştırmalara izin verecek şekilde geliştirilmesi,
- f) Uluslararası anlaşmalarda, ulusal stratejilerde yer alan önceliklerin dikkate alınması,
- g) Piyasa mekanizmasının etkin çalışmasının sağlanması,
- h) Uluslararası pazarlardaki rekabet gücünün korunması ve geliştirilmesi için aktif ticaret politikalarının uygulanması ve bu çerçevede, haksız rekabete yol açan dumpingli ve sübvansiyonlu ithalata karşı önlemlerin alınabilmesi için izleme modelinin kurulması,
- i) Siyasi ve hukuki sistemin iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin devam ettirilmesi ve
- j) Kamu ve özel kesimde iyi yönetim altyapısının oluşturulması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Büyüme stratejilerinin oluşturulmasında teknoloji, hem rekabet hem de büyüme sürecinin içselleştirilmesi açısından ele alınmaktadır. Teknoloji, sadece “içerilmiş” niteliğiyle değil “içerilmemiş” teknolojik gelişme yönüyle de büyüme dinamiklerinde etkin kılınabilmesi için:

- a) Temel ve uygulamalı araştırmalarda Vizyon 2023 Teknoloji Öngörüsü Projesinde belirlenmiş öncelikli alanların/konuların dikkate alınması,
- b) Bir Avrasya Araştırma Alanı’nın oluşturulma olanaklarının araştırılması,
- c) Ulusal yenilik sisteminin eksik kurum ve düzenlemeler bakımından güçlendirilerek etkin hale getirilmesi, bu kurumlar arasında yakın işbirliği ve eşgüdümün sağlanması,
- d) Teknoloji transferi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin olarak Ar-Ge harcamalarının artırılarak eşik düzeyi geçmesi ve bu artışın temel olarak özel sektör tarafından sağlanmasına yönelik önlemlerin hayata geçirilmesi,
- e) Kamu Ar-Ge kuruluşlarının yeniden yapılandırılması, kamu alımlarında, özellikle askeri alımlarda alımların belirli bir yüzdesinin Ar-Ge’ye ayrılması gibi tedbirlerle yerel Ar-Ge yeteneklerinin geliştirilmesi,
- f) Toplam faktör verimliliğinin artırılması yönünde ulusal bir politikanın hayata geçirilmesi,
- g) Depreme dayanıklılığı sağlayıcı teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanımı yönünde önlemlerin alınması,
- h) Türkiye’deki çok uluslu şirketlerden bilgi ve teknoloji transferini arttırmaya yönelik politika uygulanması,
- i) Sanayileşme sürecinin yeniden hız kazanması ve sanayi üretiminin yüksek katma değerli sektörlerle doğru yapısal bir dönüşümün sağlanması için teknoloji yoğun ve katma değeri yüksek alanlardaki yatırımların özendirilmesi,
- j) Beyin göçünün önlenmesi için ileri teknoloji alanlarında istihdamın geliştirilmesi ve buna uygun ücret sistemlerinin oluşturulması, sağlanmalıdır.

Türkiye’de doğal kaynak ve endüstriyel altyapısının hızlı büyümeye katkıda bulunabilmesi için:

- a) Türkiye'nin Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Kafkasya ile Avrupa Birliği arasındaki konumunun (ticaret, yatırım, ulaştırma, enerji, turizm vb. alanlarda) değerlendirilmesine yönelik politikalar üretilmesi,
- b) Kurumlar ve firmalarla iletişim ve işbirliğinin geliştirilmesi,
- c) Üretiminde tekel olunan kritik ürünlerin katma değeri yüksek nihai ürünler haline getirilmesi yönünde uygulamaların özendirilmesi,
- d) Enerjide dışa bağımlılığın azaltılması amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına ağırlık verilmesi,
- e) Flora ve hayvan varlığı zenginliğini korumak, ilaç ve kozmetik sanayi, organik tarım ve gen bankacılığı alanlarında kullanılmak üzere gerekli düzenlemelerin yapılması,
- f) Turizm sektörünün dünyada değişen eğilimlere yanıt verebilecek hale getirilebilmesi için sektörle, yatay ve dikey uyum yönünden kaynak dağılımı ve teşvik sistemindeki etkinsizliğin giderilmesi,
- g) Yeni tanıtım stratejilerinin geliştirilerek uygulanması,
- h) Çevre ülkelerle her türlü işbirliğinin geliştirilerek bölge ticaretinin artırılması,
- i) Tarımsal yapının sanayileşme ve biyoteknoloji ekseninde dönüştürülmesi sağlanmalıdır.

AB'ye tam üye olamama riski bulunmakla beraber üyelik sürecinde AB ile ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmak üzere:

- a) Değişik alanlarda AB Programlarına katılımın artırılarak AB ile bütünleşmenin sağlanması,
- b) Mevzuat uyum çalışmalarının hızla tamamlanması ve bu husustaki uygulamaların yerleşmesinin sağlanması ve
- c) AB'nin bölgesel kalkınmaya yönelik araç ve fonlarından yararlanılması sağlanmalıdır.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde nitelikli istihdam oluşturan, enflasyon ve cari açık yaratmayan, ağırlıklı olarak yurt içi tasarruflar ve doğrudan yabancı yatırımlarla finanse edilen, yatırım ve ihracata dayalı bir büyüme yapısı hedeflenmektedir. Bu hedeflerden bazılarını ulaşılmış bazılarını da ulaşmak için çaba sarf edilmektedir. Yeni gelişen ekonomilerle birlikte değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisinin son otuz yıllık performansının diğer ekonomiler arasında görece olarak daha kırılgan bir yapı arz ettiği söylenebilir.

Kısa vadeli politikalar yerine uzun vadeye yayılmış büyüme odaklı iktisat politikalarının oluşturulması sonucunda sahip olduğu genç nüfusundan, jeopolitik konumundan, kültürel ve tarihsel birikiminden ve endüstriyel altyapısından gelen potansiyellerin tam anlamıyla kullanılması ile Türkiye'nin gelecek yıllarda büyüme açısından başarısının artırması mümkün olabilir. Önemli bir büyüme potansiyeline sahip olan Türkiye ekonomisinin yeni dünya düzeni içinde istikrarlı ve yüksek hızda büyüyen bir ekonomik yapıya sahip olması için ek olarak:

- Makroekonomik ve siyasi istikrarın sürekli ve kalıcı bir şekilde sağlanması,
- Döviz kuru ayarlamalarının uzun vadede sonuç verecek şekilde ayarlanması,
- Sermaye birikiminin hızlandırılması,
- Bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin derinleştirilerek yaygınlaştırılması ile teknoloji ve yenilik geliştirme kapasitesinin artırılması,
- Her kademedeki okullaşma oranlarının hızla yükseltilmesi ve hizmet içi eğitimin artırılması,
- Nitelikli istihdam oluşturulması ve işgücü piyasalarının etkinleştirilmesi,
- Yüksek katma değerli üretimin artırılması,
- Özel sektör yatırımları için uygun ortamın geliştirilmesi ve iş yapma kolaylığının artırılması,
- Özel sektöre destek olacak şekilde kamuda kurumsal kalitenin artırılması,

- Özel sektör öncülüğünde dışa açık ve rekabetçi üretim yapısının geliştirilmesi,
- Kadın istihdamının çoğaltılması,
- Verimlilik artışı ve sanayileşme sürecinin güçlendirilmesi,
- Esnek maliye ve para politikaları ile güçlü ödemeler dengesi politikalarıyla makroekonomik istikrarın düzenlenmesi,
- Bölgesel fırsatların sürekli izlenmesi ve değerlendirilmesiyle birlikte, kurumsal yapıların buna uygun olarak düzenlenmesi ile kalitenin iyileştirilmesi,
- Beşeri sermayenin geliştirilmesi,
- Fiziki altyapının güçlendirilmesi gibi büyüme stratejilerinin de hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Böylece Türkiye, güçlü ve rekabetçi bir yapıya kavuşacaktır. Diğer ülkelerle arasındaki gelir farkını hızla kapatacaktır. Yine son dönemlerde kendisinden daha hızlı büyüme performansı gösteren ülkeleri de yakalayabilecek ve hatta geçme imkânına erişecektir. Uzun vadede yüksek ve istikrarlı büyüme ortamının sağlanması, refah artışının hızlandırılması yolunda gerçekleştirilmesi gereken temel amaçlardan biridir.

Nüfus, sosyo-kültürel faktörler, eğitim sistemi, vergi sistemi, vergi politikaları, sosyal güvenlik sistemi, ihracat, ihracat teşvikleri, ithal ikame durumu, çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı yatırımlar, tarımsal faaliyetler, turizm potansiyeli, küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşları, merkez bankacılığı, ticari bankacılık, borçlanma, tasarruflar, kamu kuruluşları, bütçe, para arz ve talebi, kamu harcamaları, dış finansman kaynakları, teknoloji transferi, finansal piyasalar, gelir dağılımı, enflasyon, planlı ekonomi, kayıt dışı ekonomi, borsa gelişimi, yatırım teşvik politikaları, yerel yönetimler, beşeri sermaye, bilimsel ve teknik bilgiler ile araştırma ve geliştirme çalışmaları gözden geçirilip olumsuzluklar giderildiğinde, ayrıca küresel dünya düzeni içinde bu faktörler gerçekçi ve uygulanabilir şekilde ele alındığında küreselleşme ve kriz bağlamında Türkiye'nin iktisadi büyüme politika ve stratejilerinin daha hızlı, daha güçlü ve daha etkili sonuçlar ortaya çıkarması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Adadağ, Özgür (2011). “Dünya Algısının ‘Küre’selleşmesi ve Küreselleşmenin İlk Adımları”. (Ed: Ö. Adadağ, C. Yıldızcan). *Küreselleşme ve Demokrasi: Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*. Ankara: Dipnot Yayınları, 39–87.
- Adelman Irma ve Yeldan Erinch (2000). “The End of the Developmental State?”. *Structural Change and Economic Dynamics*, 11: 95–109.
- Agenor Pierre-Richard ve Masson Paul (1999). “Credibility, Reputation and the Mexican Peso Crisis”. *Journal of Money, Credit and Banking*, 31(1): 70–84.
- Ağır, Hüseyin (2010). *Türkiye’de Finansal Liberalizasyon ve ve Finansal Gelişme İlişkisinin Ekonomterik Analiz*. Ankara: BDDK.
- Akalın, Ufuk Serdar (2017). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Krizler: Peacock ve Wiseman Sıçrama Tezi Çerçevesinde Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Akçağlayan, Anıl (2007). “2001 Krizi ve Sonrasında Uygulanan Para Politikasının Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi”. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 24-25 Mayıs, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Akçay, Belgin (2012). *21. Yüzyılın İlk Finansal Krizi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akdiş, Muhammed (2004). “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler Ve Buvkrizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi”. *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 6(36): 36–48.
- Aktan Coşkun Can ve Şen Hüseyin (2002). “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 42: 1225–1230.
- Altaşlı, Yavuz (2016). *Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdama Etkileri (1980-2013)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Altıntaş, Halil (2004). “Bankacılık Krizleri, Nedenleri ve Ekonomik Maliyetleri”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22: 39–61.
- Altınok Serdar ve Çetinkaya Murat (2001). “1994 Nisan, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizlerinin Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y.O. Dergisi*, 4(1): 149–174.
- Apaydın, Ferhat (2013). *Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Aracı, Konur Alp (2010). *1929 Büyük Ekonomik Buhran’dan 2008 Ekonomik Krizine Dünya Ekonomik Krizleri ve Tekstil Sektörüne Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Archer Christon I. , Ferris John R. , Herwig Holger ve Travers Timothy (2006). *Dünya Savaş Tarihi*. (Çev: C. Demirkan). İstanbul: Akyüz Yayıncılık.
- Ardıç, Hülya (2004). *1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Arnold, David (1995). *Coğrafi Keşifler Tarihi*. (Çev: O. Bahadır). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Ateş, Davut (2006). “Küreselleşme Ne Kadar Tek Boyutlu?”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1): 25–38.
- Ateş, Kemal (2005). “Amerika Birleşik Devletleri’nde Mortgage Uygulamasında Vergi”. *Vergi Dünyası Dergisi*, 285: 50-53.
- Avcı Mehmet Ali, Altay Oğuzhan ve Sulak Harun (2016). “Finansal Krizlerin Öngörüsünde Markov Rejim Değişimi Model: Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Bir Analiz”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2): 463–475.

- Balı Selçuk ve Büyükşalvarcı Ahmet (2011). *1630'dan 2010'a Finansal Krizler Tarihi Balonlar, Panikler, Buhranlar ve Küresel Finansal Kriz*. İstanbul: Çatı Kitapları.
- Ballıkaya, Cihan (2015). "Pozitivizm: Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 33: 87–106.
- Barber, Benjamin (2009). "Cihad McDünyaya Karşı: Küreselcilik ve Kabilecilik Dünyayı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor?". (Çev: H. Özdemir). (Ed: K. Bülbül). *Küreselleşme Temel Metinler*. Ankara: Orion Kitabevi, 329–347.
- Batirel, Ömer Faruk (2008). "Global Ekonomik Kriz ve Türk Kamu Maliyesi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13): 1–9.
- Bauman, Zygmunt (2016). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayar, Fırat (2008). "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye". *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32: 25–34.
- Bayhan, Aysun (2020). "24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile Neler Değişti? Türkiye'ye Etkileri, Öncesi ve Sonrası". <https://borsanasiloyunanir.co/24-ocak-1980-istikrar-kararlari/> (Erişim Tarihi: 03.04.2020).
- Bayır, Musa (2012). *2008 Finansal Krizinde Para Politikası Uygulamaları: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Baykal Hülya ve Baykal Tan (2008). "Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9): 1–17.
- Boratav, Korkut (2016). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009* (22. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bostan, Hakan (2017). "Türkiye'de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Coğrafya Dergisi*, 35: 1–16.

- Bulutoğlu, Kenan (2002). *Yöresel ve Küresel Para Krizleri*, İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
- Bumin, Mete (2009). “Türk Bankacılık Sektörünün Karlılık Analizi: 2002-2008”. *Maliye Finans Yazıları*, 1(84): 39–60.
- Burkart Oliver ve Coudert Virginie (2002). “Leading Indicators of Currency Crises for Emerging Countries”. *Emerging Markets Review*, 3: 107–133.
- Büyükerşen Yılmaz, Dirimtekin Halil Erdem ve Özer Mustafa Burhan (1998). *İktisada Giriş*. (Ed: Ö. Özkazanç, E. Ataç), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Can, Nuray (2018). *Finansal Krizlerin Öncü Göstergeler Işığında Öngörülebilirliği ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Capra, Fritof (2014). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. (Çev: M. Armağan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Coşkun, Yener (2012). “Repo ve Ters Repo Düzenlemeleri: Bankerler Krizi Sonrası Ortaya Çıkışı ve Finansal Başarısızlık Dersleri Işığında Politika Önerileri”. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 59–90.
- Çağan, Kenan (2007). “Değişim ve Postmodernlik: Zaman ve Mekan Bağlamında İletişim Araçları ve Anlamları”. *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 17: 135–146.
- Çakmak, Umut (2007). “Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1): 81–101.
- Çalışkan, Veysel (2003). “Uluslararası Finansal Krizler”. *Ekonomik Yaklaşım* 14(49): 225–240.
- Çelik, Tuğba Cevizci (2013). *Küreselleşmenin Ulusal Vergi Sistemi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çiğdem, Ahmet (1997). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çiner, Can Umut (2016). “Çok Düzeyli Yönetişim: Yaklaşım ve Şart Üzerine Notlar”. (Ed: S. Karatepe, E. Akyol, C. E. İnan, I. Arpacı, A. Ç. Kavuncu, N. N. Arıbaş). *Yerelleşme-Merkezileşme Tartışmaları 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 151–162.
- Darıcan, Mehmet Fatih (2005). “Ekonomik Krizler Ve Türkiye”. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 5(17): 39–46.
- Danışoğlu, Ayşe Çelikel (2007). “Para Krizleri: Türkiye’de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2: 1–11.
- Değirmenci, Nusret (2019). *Ekonomik Küreselleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Delice, Güven (2003). “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20: 57–81.
- Doğan Seyhun ve Özekicioğlu Halil (2005). “Güney Kore ve Türkiye’de Uygulanan IMF Politikaları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1): 147–176.
- Doğanalp, Nihat (2014). *Finansal Krizlerin Gelişmekte Olan Ülke Ekonomileri Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dornbusch, Rudiger (1994). *A Primer On Emerging Market Crises*. NBER Working Paper: 8326.
- Dorukkaya Şakir ve Yılmaz Hakan (1999). “Liberalizasyon Politikaları Aşırı Borçlanma Sendromu ve Arkasından Yaşanan Finansal Krizler (Şili ve Meksika Deneyimleri)”. *Yaklaşım Dergisi*, 75: 122–127.
- DPT (2000). *Küreselleşme Özel İhtisas Raporu*, Ankara.

- Duran, Nesrin (2018). “Küreselleşme Sürecine Türkiye Üzerinden Bakış”. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Durgun, Şenol (2000). “Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir?”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3): 109–124.
- Durmuş, Savaş (2010). “Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5: 31–46.
- Ege İlhan ve Şahin Selçuk (2018). “Nedenleri ve Sonuçlarıyla Finansal Krizler”. (Ed: G. Delice, İ. Ege). *Uluslararası Finans Teori, Politika ve Uygulama*, Ankara: Gazi Kitabevi, 351–386.
- Eğilmez, Mahfi (2009). *Küresel Finans Krizi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, Mahfi (2011). *Küresel Finans Krizi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ekelund Robert ve Hebert Robert F. (2013). *A History of Economic Theory and Method*. Illinois: Waveland Press.
- Ekinci, Didem (2010). *Küreselleşme Sürecinde Glokal Pazarlama Stratejileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emsen, Ömer Selçuk (2004). “Türkiye’de 1994-2001 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları”. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5: 86–108.
- Erdem, Çiğdem (2009). “Küreselleşme-Milli Devlet Çelişkisi”. *21.Yüzyıl Dergisi*, 12:2.
- Erdem, Ekrem (2012). *Para Banka ve Finansal Sistem*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Erdem, Tefvik (2009). “Feodaliteden Sanayi Toplumuna”. (Ed: T. Erdem). *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavram ve Süreçler*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Erdemli, Atilla (2012). “Aydınlanma Filozofu Olarak Descartes”. *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 27: 99–113.

- Erdoğan, Bülent (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*. Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Erdoğan, Engin (2009). *İktisada Giriş*. Ankara: Pozitif Matbaa.
- Eren, Gizem (2015). “Tarımsal Kapitalizm: Fizyokrasi”. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2): 6–23.
- Erkekoğlu Hatice ve Bilgili Emine (2005). “Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24: 15–36.
- Erkış, İbrahim Uğur (2013). “Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26: 54–76.
- Eroğlu, Birgül Ceylan (2012). *2008 Küresel Krizin Türk Bankacılık Sektörüne Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Ertuna, Özer (2001). “Türkiye’de Ekonomik Krizler, Nedenleri ve Çıkış Yolu”. *Yeni Türkiye Dergisi (Ekonomik Kriz Özel Sayısı)*, 44: 491–510.
- Ertürk, Recep (2012). “Pozitivizm Üzerine”. *Sosyoloji Dergisi*, 3(11): 1-6.
- Eryentü, Melek (2015). *Küreselleşme Sürecinde Kimliksizlik*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Fırat Emine ve Demirtaş Cuma (2012). “Konjonktürel Teoriler Işığında Türkiye’de Yaşanan 2000-2001 Krizinin Değerlendirilmesi”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1): 23–32.
- Gerni Cevat, Emsen Selçuk ve Değer Kemal Mustafa (2005). “Erken Uyarı Sistemleri Yoluyla Türkiye’deki Ekonomik Krizlerin Analizi”. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2: 39–61.
- Gönlübol, Mehmet (1964). *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma: Milletlerarası Siyasi Teşekküllerin Tarihi Gelişimi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Görmez, Kemal (2012). “Demokratikleşme Açısından Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1): 81–88.
- Gruben William ve Welch John (2001). “Banking and Currency Crisis Recovery: Mexico’s Turnaround of 1999”. *Economic and Financial Review*, Federal Reserve Bank of Dallas, 4th quarter, 12–23.
- Gurvich Evsey, Pinto Brian ve Ulatov Sergei (2004). *Lessons From The Russian Crisis Of 1998 And Recovery*, Washington: The World Bank.
- Güler, Birgül Ayman (2005). “22 Şubat 2005 Gün ve 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu Üzerine”. *Mülkiye Dergisi*, 29(246): 89–120.
- Gündüz Lokman ve Turhan İbrahim (1998). “Asya Krizi Farklı mıdır?”, *Aktive Bankacılık ve Finans Dergisi*, 8(14): 15–28.
- Güven, Soner (2015). *Küresel Yönetişim ve Kriz Yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Habermas, Jurgen (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. (Çev: M. Beyaztaş). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Harvey, David (2014). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev: S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Haspolat, Evren (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde Ulus Devlet*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hobsbawm, Eric (2011). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. (Çev: Y. Alogan). İstanbul: Everest Yayınları.
- Işık Sayım, Duman Koray ve Korkmaz Adil (2004). “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Dergisi*, 19(1): 45–69.
- İçel, Hatice (2008). “Küreselleşme ve Unutulan Kültür Değerimiz”. (Ed: M. Talas, S. S. Bildirici). *Farklı Yönleriyle Küreselleşme*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 125–135.

- Kaba, Gülistan (2019). *Türkiye’de 1980 Yılı Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizler ve Türk Siyasal Karar Birimlerinin Bu Krizlerle Mücadele Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Kaminsky, Graciela Laura (2006). “Currency Crises: Are They All The Same?”. *Journal of International Money and Finance* 25: 503–527.
- Kara, Mustafa (2007). *Küreselleşme Sürecinde Ulus Devlet*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karacan, Ali İhsan (1995). “Bankacılık ve Kriz Bir Yazın Taraması”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 11-12-13: 143–192.
- Karaçor Zeynep, Alptekin Volkan ve Gökmenoğlu Korhan (2012). *Finansal Kriz Üzerine Öngörülebilirlik ve Politikalar*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Karakuzu, Taner (2013). *Mikro Milliyetçilik: Yugoslavya Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Karcı, Ayşe Zeynep (2018). *Finansal Krizlerin İşletmeler Üzerinde Etkisi: BİST’te Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Kargı, Bilal (2014). “Zaman-Mekân Sıkışması Boyutuyla Bilimde Dönüşümler ve Sosyal Teoride Küreselleşme ve Ulus-Devlet”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10): 219–237.
- Kaya, Recep (2018). *Finansal Krizler Sonrası Uygulanan Ekonomi Politikalarının Makro Ekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi: 2008 Küresel Finansal Krizi ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kaya, Yaşar (2016). “Merkezileşme Yerelleşme Tartışmalarına Politik Ekoloji Perspektifinden Bakış”. (Ed: S. Karatepe, E. Akyol, C. E. İnan, I. Arpacı, A. Ç. Kavuncu, N. N. Arıbaş). *Yerelleşme-Merkezileşme Tartışmaları 9. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara. Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 105–118.

- Kazgan, Gülten (2005a). *Küreselleşme ve Ulus Devlet- Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, Gülten (2005b). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, Gülten (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek Yakup ve Yentürk Nurhan (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıç, Nermin (2008). *Yeni Kapitalizm ve İnsan: Tüketim Toplumunda Yaşam Pratikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- King, Anthony (1998). "Giriş: Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları". (Çev: G. Seçkin, Ü. H. Yolsal). (Ed: A. D. King). *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 17-39.
- Kır, Adil (2002). *Globalizasyon-Küreselleşme Ulus Devletin Sonu mu?*. Ankara: Eylül Yayınevi.
- Kibritçioğlu, Aykut (2001). "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler (1969-2001)". *Yeni Türkiye Dergisi* 41: 174-182.
- Koçar, Feyza (2006). *Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisini Etkileme Kanalları*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Köse, Muammer (2009). *Küreselleşme ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Krueger Anne ve Tornell Aaron (1999). *The Role of Bank Restructuring in Recovering from Crises: Mexico*, NBER Working Paper: 7042.
- Kurnaz, Tuğçe (2014). *1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaret Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

- Lieber Rigid ve Weisberg Robert (2009). “Küreselleşme, Kültür ve Kimlik Krizi”. (Çev: K. Bülbül). (Ed: K. Bülbül). *Küreselleşme Temel Metinler*. Ankara: Orion Kitabevi, 347–371.
- Loser Claudio ve Kalter Eliot (1992). *Mexico: The Strategy to Achieve Sustained Economic Growth*. Washington: International Monetary Fund, No. 99.
- Malkoç, Savaş (1998). “Cumhuriyetin 75. Yılında Dünya Ekonomik Krizlerinin Türkiye'ye Yansımaları ve Güncel Bir Örnek: Rusya Krizi”. *Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı*: 199–232.
- Mishkin, Frederich Stanley (2015). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education.
- Murat Yayınları (2016). *İktisadi Büyüme*. <https://muratyayinlari.com/storage/catalogs/0761325001520842884.pdf> (Erişim tarihi: 15.05.2019).
- Orhan Osman ve Erdoğan Seyfettin (2005). *İktisada Giriş*. İstanbul: Avcı Ofset.
- Ökmen, Mustafa (2008). “Kentsel Alanda Aktörler Arası İşbirliği ve Kalkınma Çabaları: Salihli Örneği”. (Ed: F. N. Genç, A. Yılmaz, H. Özgür). *Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler*. Ankara: Gazi Kitabevi, 3–27.
- Önder, İzzettin (2016). *İktisat Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Özcan Gül Berna ve Çokgezen Murat (2003). “Limits to Alternative Forms of Capitalization: The Case of Anatolian Holding Companies”. *World Development*, 31(12): 2061–2084.
- Özel, Saruhan (2005) *Global Finansal Krizler*. İstanbul: Deniz Kültür Yayınları: No:13.
- Özer Mehmet Akif ve Yayman Hüseyin (2009). “Klasik Yönetim Düşüncesinden Bir Sapma: Yönetişim, Dönüşüm ve 3. Dünya Bakışı”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 88–112.
- Özerol, Hakan (2013). *Ekonomik Krizi Beklerken*. Ankara: Elma Yayınevi.

- Özmal, Bahar (2009). *Küreselleşme Olgusunun Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul.
- Öztürk, Salih (2003). “1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Piyasaların Gelişimi (Türkiye Örneği)”. *Samsun Maltepe Üniversitesi İİBF Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Analiz Dergisi*, 2: 15-28.
- Öztürk Y. ve Kuşçu S. (2011). “Finansal Serbestleşme: İlk Deneyimler ve Kriz”. *Reforma Dergisi*, 1(49): 11–21.
- Parlak, Bekir (2008). “Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci Geliştirme Projesi: Bursa Büyükşehir Belediyesi Örneği” . (Ed: F. N. Genç, A. Yılmaz, H. Özgür). *Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler*. Ankara. Gazi Kitabevi, 61–90.
- Polanyi, Karl (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (Çev: A. Buğra). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Reinhart Carmen ve Rogoff Kenneth (2008). *Banking Crises: An Equal Opportunity Menace*. Massachusetts: Nber Working Paper Series.
- Robertson, Roland (1996). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Robertson, Roland (1998). “Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu”. (Çev: G. Seçkin, Ü. Hüsrev Yolsal). (Ed: A. D. King). *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi: Kimlik Temsilinin Çağdaş Koşulları*. Ankara. Bilim ve Sanat Yayınları, 97–121.
- Rosenau, James (2014). “Yeni Bir Küresel Düzendeki Yönetişim”. (Çev. B. Özçelik), (Ed.: D. Held ve A. McGrew). *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*. Ankara. Phoenix Yayınevi, 269–287.
- Sander, Oral (2003). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e* (12. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Sandıklı Atilla ve Kaya Erdem (2013). “Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23): 59–79.
- Saraçoğlu, Bedriye (1999). “Küresel Krizler ve Türkiye İhracatının Geleceği”, İGEME’den *Bakış Dergisi*. *İGEME: Nisan-Haziran*: 23–32.
- Sarıtaş, Tufan (2017). *Türkiye’de Ekonomik, Sosyal ve Politik Küreselleşme Süreci ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi*. Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Sayılğan, Şevket (2011). *Ekonomi Gazetecisi El Kitabı*. İstanbul: Caretta Yayıncılık.
- Selçuk, Senem Sönmez (2012). “Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3): 117–136.
- Sevim, Cüneyt (2012). *Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler ve Türkiye Örneği*. Ankara: BDDK.
- Seyidoğlu Halil ve Yıldız Rıfat (2006). *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*. İstanbul: Arıkan Kitabevi.
- Sivrikaya, Deniz (2012). *Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler İle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Etkileşimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Smith, Anthony (1994). *Milli Kimlik*. (Çev: B. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, Anthony (2002). *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev: D. Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Steger, Manfred (2013). *Küreselleşme*. (Çev: A. Ersoy). Ankara: Dost Yayınevi.
- Steiner, Zara (2012). “Savaş, Barış ve Uluslararası Devlet Sistemi”. (Çev: T. Demirel). (Ed: J. Winter, G. Parker, M. Habeck). *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 231-267.

- Steward, F. (1995). “Yeşil Zamanlar”. (Çev: A. Yılmaz). (Ed: S. Hall, M. Jacques). *Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*. İstanbul. Ayrıntı Yayınları, 65-75.
- Strange, Suzan (2014). “Devletlerin Azalan Otoritesi”. (Çev: C. Boyraz). (Ed: D. Held, A. McGrew). *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*. Ankara. Phoenix Yayınevi, 155-164.
- Şahin, Köksal (2007). *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şimşek, Hayal Ayça (2007). “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkisi”. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(512): 52–68.
- Şişman, Mehmet (1996). “Uluslararası Finans Piyasalarında Serbestleşme: Nedenleri ve Sonuçları”, *İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2(3): 135–140.
- Tanilli, Server (2007). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası VI. Cilt 20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- TCMB (2011). *Finansal İstikrar Raporu*, Kasım, 13.
- TEK (2003). *Büyüme Stratejileri*. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2003/5. Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu.
- TEPAV (2008). *2007-08 Küresel Finans Krizi ve Türkiye: Etkiler ve Öneriler*. Küresel Kriz Çalışma Grubu. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312239r2127.2007_08_Kuresel_Finans_Krizi_ve_Turkiye_Etkiler_ve_Oneriler.pdf (Erişim Tarihi: 03.01.2019).
- Terzioğlu, Füsun (2010). *2000 Sonrası Yaşanan Krizlerin, Yeniden Yapılandırma Beraberinde, Türk Bankacılık Sektörüne Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Tinas, Semih (2018). *Uluslararası Sistemde Kamplaşma: I. ve II. Dünya Savaşı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toprak, Metin (2001). “Yükselen Piyasalarda Finansal Kriz”. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı 2*, 42(7): 854–890.
- Topuz, Seher Gülşah (2017). *Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tufan, Çiğdem Hasret (2016). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Tuncel, Gökhan (2014). “Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2): 38–55.
- Turan, Zübeyir (2011). “Dünyadaki Ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri Ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1): 60–62.
- Turgut, Ahmet (2007). “Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler”. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5): 35–46.
- TÜİK (2013). <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 23.04.2019).
- Türkay Orhan ve Alkin Erdoğan (2001). *İktisada Giriş*. (Ed: B. Erdem, İ. Şıklar). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uçar, Çiğdem (2018). *2000 Sonrası Türkiye’de Yaşanan Finansal Krizler ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Uyar, Seçil (2003). *Bankacılık Krizleri* (1. Baskı). Ankara: Ziraat Matbaacılık.
- Uygun, Selahattin (2011). *Ekonomik Krizlerin Türkiye’nin Dış Ticareti ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

- Uygur, Ercan (2001). *Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni. 2001/1.
- Uzel, Esra (2006). *Küresel Çevresel Yönetişim (İyi Yönetim)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, Bayram (2008). “Küreselleşen İstanbul ve Göç Dinamikleri”. (Ed: M. Talas, S. S. Bildirici). *Farklı Yönleriyle Küreselleşme*. İstanbul. Doğu Kütüphanesi, 41–75.
- Ünal Ali ve Kaya Hüseyin (2009). “Küresel Kriz ve Türkiye” <http://www.ekopolitik.org> (Erişim Tarihi: 03.01.2019).
- Vardareri Demet ve Dursun Gülten (2010). “Asimetrik Bilgi Çerçevesinde 2008 Küresel Krizin İncelenmesi”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1): 137–150.
- Varlık, Cemil (2002). “Enflasyon Hedeflemesi: İkiz Krizler: Para Krizleri İle Bankacılık Krizleri Arasındaki Bağlantılar”. *Ekonomik Yaklaşım*, 13(42-43): 159–180.
- White, Ben Thirkell (2005). *The IMF and The Politics of Financial Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Yay Turan, Yay Gülsün Gürkan ve Yılmaz Ensar (2001). *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Yeliseyeva, N. V. (2009). *Yakın Çağlar Tarihi*. (Çev: Ö. İnce). İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldırım Kemal, Bakırtaş İbrahim, Koyuncu Cüneyt, Yılmaz Rasim ve Açıkalin Sezgin (2010). *İktisada Giriş*. (Ed: K. Yıldırım). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Yıldırım, Metin (2001). “Para Kurulu ve Kasım 2000 Krizi”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2): 17–37.

- Yıldırım, Oğuz (2004). “Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler (1980-2002): (Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri)”. *Anadolu Üniversitesi İktisat Dergisi*, 455: 1–19.
- Yılmaz, Gaye (2008). “Kapitalizmde Zaman-Mekân Sıkışması”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2: 155–172.
- Yılmaz Ömer, Kızıltan Alaattin ve Kaya Vedat (2005). “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24: 77–96.
- Yurtsever, Fatih (2012). *Küreselleşmenin Türkiye’deki İç Güvenlik Yönetimine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yüksel, Mehmet (2000). “Küreselleşme (Governance) Kavramı Üzerine”. *Ankara Barosu Dergisi*, 3: 145–160.
- Zeitlin, Irwing M. (2002). “Aydınlanma: Felsefi Temeller”. (Çev: M. Tekin). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13): 229–235.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Tuğçe KARAÇOBAN
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 17.10.1988 Dalaman/MUĞLA
e-posta : tugce.karacoban.5848@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2011

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS() TOEFL() EILTS ()